

A. H. TAMMSAARE

SIC TRANSIT...

NOOR-EESTI KIRJASTUS, TARTUS

8251

SIC TRANSIT...

Ea
14719
Spetslaadne fond

A. H. TAMMSAARE

SIC TRANSIT... Ar 924
Tammsaar

~~SE 9860~~

ARTIKLID

AR
ENSV
Riiklik Avalik
Raamatukogu

106119x

Kasumija
Spall
7. VI. 1917

A. H. TAMMISTE

SIC TRASTI

KIRJANIKUD, KIRJANDUS, ABIRAHAD.

Sõitsin neljandas klassis Tallinnast. Minu vastas istus kesk-ealine habemik mees, keda vast endiseks kooliõpetajaks, nüüdseks talupidajaks võis arvata. Tal oli mitu ajalehte kaasas ja ta püüdis nende lugemisse süveneda, aga iseäralik kärsitus ei annud talle rahu. Nagu oleks ajaleht talle midagi meeletuletanud või mõnda hella kohta puutunud. Viimaks pani ta lehed kõrvale, vaatas aknast välja ja lausus pool endamisi:

„Õige käre külm täna.“

„Jah, juba hakkab kõrvu näpistama,“ vastasin mina.

„Aga lund ei tule.“

„Ei tule.“

Vaikisime. Naaber mõõtis mind uurival pilgul ja küsis siis:

„Käisite linnas? kirjandusseltsi koosolekul?“

„Ei, niisamuti oli toimetusi.“

„Aga koosolekute kirjeldusi lehist olete lugenud?“

„Ka mitte, pole aega saanud.“

„Seal on Juhan Liivist ja tema abirahast palju ja see ärritab mind, otse vihastab.“

„Miks? See on ju ilus asi, see abiraha. Ka mina ohverdasin selleks oma veeringid.“

„Mina ka, aga siiski olen vihane, iseäranis just sellepärast, sest tõepoolest olen ma selle ohverdamise vastu, või õigem — ma pole tema poolt; aga see on päris isiklik arvamine, niisugune tundmus. Mulle näib nagu korjataks mingisugust misjoniraha paganate heaks, nende pööramiseks.“

„Sellest ei saa ma hästi aru,“ tähendasin ettevaatlikult, kartes oma naabrit veel enam ärritada, sest juba nüüd rääkis tema sõnadehoog sisenisest sügavast liigutusest ja tema näole ning silmi tekkis erutavalt valus ilme, nagu kannataks ta mitte ainult hingeliselt, vaid ka kehalikult. „Igal pool ilmas on ju ometi abirahad, mis kunsti ja kirjandust toetavad. Ja kui meie nüüd samuti abirahadele aluseid paneme, siis on see ainult

tõenduseks, et me teatud kultuurastmele oleme jõudnud, et me äri kõrval ka vaimlikke vajadusi hakkame silmas pidama...“

„Te räägite nagu kõik,“ pahvatas naaber mulle vahele. „Seep see hull asi ongi, et me teeme nagu kõik ilm. Teised annavad abirahasid ja auhinde ning meie tahame samuti teha. Aga ütelge ometi, kel on niisugustest abirahadest ja auhindadest kasu? Nobeli auhind näiteks. On ta kirjandust, kunsti või teadust edendanud? On ta seda küüneväärtki teinud? Ma olen aastate kaupa selle auhinna jagamist silmas pidanud ja olen näinud: auhinnasaajad on ilmakuulsused, tähendab inimesed, kes kõik raskused ise omal jõul on ära võitnud. Ma pole kunagi suuremat irooniat, lihtsalt sarkasmi, lõikavamalt pilget kuulnud kui auhinna mõistjate soov — tudikesele Tolstoile auhind anda. Ehk kas võib midagi naljakamat olla, kui tänavune auhind Tagorele — nõnda vististi oli ta nimi — inimesele, keda terve India, s. t. vähemalt kakssada miljoni inimest oma kätel kannab. Ütelge ometi, missugune mõte on sarnasel auhinna mõistmisel? Tähendab see kirjanduse ja kunsti edendamist?“

„Antud korral on teil ehk pisut õigust —“

„Või pisut!“ osatas mees vahele.

„Aga nõnda ei olnud selle auhinna asutaja mõte,“ rääkis minna edasi. „Nobel tahtis ju ometi noortele...“

„Noortele... Aga kust ja kuidas te need noored tahate üles leida?“ küsis naaber vahele. „On neil noortel, kellest midagi loota võib, isesugune lõhn küljes? Teil peab ju ometi tegelikke tõendusi noorte võimise kohta olema, aga oma võimist saab noor enamasti ikka ainult siis avaldada, kui tal juba suuremad eluraskused selja taga. „Noored“ on auhinna andmisel ainult sõnakõlks ja sellepärast on auhinnasaajad ikka hallpead: antakse sinna, kus nii kui nii juba küllalt on, kus enam ei vajata.“

„Vähemalt antakse sinna, kus anne on, kus seltskonna kasuks on töötatud, püütakse tehtud head tasuda, heategijaid mälestada, austada...“

„Ja ikka rahaga... Austamiseks on ju ka loorberipärjastki küll, ainult toetamiseks vajatakse raha. Aga ilmakuulsused vajavad veel vaevalt kellegi toetust. Ja mis andesse puutub, siis on see kõige krõbedamatest küsimustest. Kui ande järele tahetakse abirahasid jagada, siis on andelised ikka viimased auhinnasaajad: andelised on algupärased ja harva on nad vastuvõetavad elu ajal, liiatigi veel noores eas. Auhindu an-

takse ikka neile, kes meeldivad, kes teatud silmapilku oskavad oma kirjatöis valitseva voolu seisukohaselt valgustada ja kes enese alandavad võimupukil istujate vaatepiiride rõngasse. Kui lugu tõesti nõnda ei oleks, miks pidi siis Kristus ristasambas surema ja Sokrates kihvtikarika tühjendama? Või ütlege, miks ei teata Homerosest mitte kui midagi ja miks vaieldakse Shakespeare isiku üle tüütuseni palju? Olete ehk lugenud, kuidas Dostojevskit tema eluajal laideti, söimati, ja teate kus ja millal ta suurus ning algupärasus avati? Te olete muidugi kuulnud missugust sõda Goethe ja Schiller eluajal nendesamade vastu pidasid, kes neile nüüd karjuvad: Meie Goethe, meie Schiller! Hosianna! Või palju oli neid, kes Leonardot ja Michelangelot nende elupäevil mõistsid? Siin ja seal kuulen või loen Racine nime ja Molièrest ollakse ikka veel vaimustuses. Aga kas on Teil ehk kusagil silma puutunud, et Molière 1000 liiri, Racine 800 liiri, keegi Chaplain ja Duvrier aga kumbki 3000 liiri aastapalki said? Sealsamas seisab Chaplaini nime juures ka märkus: „kõige suurem luuletaja, kes kunagi elanud,“ kuna aga Racine ja Molière ainult „Prantsuse luuletajateks“ nimetatakse. Ja ometi oli nendeaegne Prantsuse seltskond vast kõige haritum ja kõige kunsti- ning kirjandusarmastavam kogu ilmas. Anderikas olla on hädaohtlik ja algupärasus on häbiasi. . .“

„Teie liialdate,“ püüdsin mina vahele rääkida. Aga tema ärritus ja sõnade hoog hakkas mind juba kaasa kiskuma. „Ma ei tunne kõiki neid suuri, kellest teie räägite, aga ma arvan, et ainult varem ajal nõnda võis sündida, kus haridus veel nii sügavalt laia- ja hulkadesse polnud tunginud. Nüüd on lugu ometi hoopis teine, nüüd, kus. . .“

„Ma ei saa teist aru,“ hüüdis naaber, „te ütlete, sügavalt ja laia- ja hulkadesse, nagu võiksid need mõisted käsikäes käia. Sügavus leidub ainult üksikus ja kui teie kunstitööde või kirjatööde väärtust hääleenamusega tahate otsustada, siis saab vast mõni Conan Doyle esimese auhinna, nagu talle ka vististi kõige kõrgemat honoraari makstakse. Mida iga-päevsem, mida labasem, magusam ja vesisem, seda rohkem leiab ta lugejaid; sellepärast tunneb nii mõnigi kirjanik otse isikliku haavamisena, kui ta näeb, et teda palju loetakse. Paljulugemine tähendab, et paljud kiidavad, aga vaevalt on arvustus, ka kõige valjum, kunagi nii hädaohtlik kui kiitmine. Arvustus siivendab, kiitmine labastab ja temas surrakse kui ummukses; ainult ilmatusuured oskavad ka ummukses elada,

õigem — nad oskavad omale parajal silmapilgul vaenlased leida, kes neile häbi ei tee.“

„Noh, siis talitatakse ju õieti, kui sarnaseid küsimusi hääleenamusega ei otsustata, vaid valitutele ülesandeks tehakse. Sarnasel tingimusel poleks ju teil vähematki põhjust abirahade ja auhindade vastu sõidida.“

„Soo, või pole põhjust? Teil on juba vististi minu eelmised seletused meelest läind? Või mõtlete meie olusid?“

„Iseäranis just viimast. Meie elame ikka pisut teistes oludes, töötame teistes tingimustes kui suured rahvad. Seal on tõesti raske häid, paremaid ja anderikkamaid välja valida, kuna...“

„On soomlased teie arvates suur või väike rahvas? Ja rootslased? Mitu miljoni neid kummatki on? Aga kas teate, kuidas Kivi käsi Soomes ja Strindbergil Rootsis käis? Leiti nad nende eluajal üles ja valiti nad teiste seast välja? Sai Strindberg Nobeli auhinna? Aga ometi avaldati väljamaalgi imestust, miks temast ikka mööda mindi. Väikestel oludel on ainult üks paratamatu omadus: nad teevad väikeseks ja väiklaseks. Nagu on mele kirjandus ja tema abirahad väiksed, nõnda toimetatakse siin ka väiklaselt. Ei või kuski suuremat onupoja-poliitikat olla kui seal, kus isiklikult teineteist tuntakse, kus igaühe tutvused ja rippuvused teada, kus kümned elupeenusused kergesti kättesaadavad, mille kaudu soovitud mõttes mõju võib avaldada. Pealegi ei oska mina enesele ettegi kujutada, kuidas võiks auhinnamõistja mitte-erapoolik olla; õigem — mida vähem erapoolik on auhinnamõistja, seda vähem on ta oma õigele paigale sattunud. Auhinnamõistmine pole ometi mõni kirjandusline ega ka kunstiline loomistöö, vaid on kirjanduse ja kunstipoliitika ja iga poliitik on naeruväärt lapsik, kes püüab erapooletuks jääda.“

„Väga kahtlane, et see nõnda oleks,“ ütlesin mina, „aga kuigi oletaksime, et lugu tõesti nõnda oleks, siis ei leia mina auhindades ja abirahades midagi halba, sest ainult poliitika kaudu läheneme oma soovidele ja eesmärkidele...“

„Õige, õige... soovidele ja eesmärkidele, aga need soovid ja eesmärgid ei tarvitse sugugi kirjandusliste ja kunstiliste eesmärkidega kokku käia, selle vastu — nad võivad otse kahjulikuks saada...“

„Kuidas nii?“ küsisin mina.

„Asi on väga lihtne. Auhinna mõistmine ja jagamine on poliitikatöö, seega ärarippuv kõigest neist pisukestest ja peene-

test mõjunditest, mis igas poliitikaaktis kaasa mängivad. Nii väiksed kui meie auhinnad ka on, ometi võivad nad meie oludes kirjanikkudele, eriti noortele, kiusatuseks saada, pealegi veel kahes mõttes. Esiteks võivad nad auhinna kaudu saada raha ja ebakuulsuse järele ahnitsedes oma õigelt teelt kõrvale kalduda, sest tähele pannes, missugustele kirjatöödele auhinnad on antud, missugustele toetus- või ergutusraha, võib peagi kuj mitte just teada, siis vähemalt ometi aimata, mis laaadi teosed nüüd moodis on, ühesõnaga — tõmbavad. Ja nõnda püüab kiusatud kirjanik oma sulge selle järele seadida, muidugi mitte alati sihikindlalt, vaid ennem loomusunnilikult, on ju ka kirjanik inimene ja veel õrnem mõjude ja muljendite vastu kui teised surelikud. Auhind ise on ju veel tühine asi, aga temaga ühes hakatakse raamatut rohkem ostma, temale tehakse kõmukuulutust, kirjastaja arvab võimalikuks kõrgemat tasu maksta. See oleks asja üks kül. Teine kül on vast peenem, aga minu arust veel tähtsam. Ma arvan nimelt, et auhinnad avaldavad demoraliseerivat mõju; auhinnad kirjanikkudele ja kunstnikkudele on seesama, mis numbrid koolijätsidele. See, kes hea numbri saab, tunneb enese korraga nagu kõrvust kergitatud, kõrgemale pulgale tõstetud olevat, ta hakkab head numbrit mingisuguseks vooruseks pidama, näeb temas mingisugust eesõigust. Ja siis veel: kus on need kooliõpetajad, kes õpilastele nõnda numbreid oskavad panna, et need endid haavatuna, ülekohtu alustena ei tunneks? Palju teravam ja õrnem on see küsimus veel auhindade jagamisel. Alles hiljuti oli meil sarnase juhtumusega avalikult tegemist. Aga kes võib ütelda, mitu sarnast juhtumust hingepõhja on maetud. Mitte kõigil pole nii palju vilumust ja julgust, et kirjanduse ja kunsti asjus poliitikapõllule astuda. Ma pidasin suure huviga Vilde asja silmas ja, mis mind kõige rohkem üllatas, oli see, et auhinnamõistjad nähtavasti oletadagi ei või, see mõtegi nende peaausse ei mahu, et nad oma teguviisiga kirjanikku võiksid haavata. Tundub, nagu oleksid nad mingisugune täius, eksimatus, sushtshnostj, Wesenheit, mille kohta kirjankul mingit õigust, ligipääsemise võimalustki pole. Ja ometi on terve asi kõrvaltvaatajale enam kui tume. Tahaksin teada kui ülev ja ülendav see viimasest kirjanduspoliitika-kärast saadud mulje noorte, aga ka vanemate kirjanikkude peale on, sest kirjandusest ja kunstist ei või siin ometi enam vähematki juttu olla.“

„Teie vaatate kirjanikkude ja kunstnikkude peale nähta.

vasti väga paleusliselt; kes teab, missugused teie arvamised siis oleksid, kui teie neid mehi lähedamalt tunneksite. Aga ehk olete tähele pannud, kuidas nad leheveergusid nutulauludega, ütleksin peaaegu virisemisega täidavad, seltskonnalt abi ja, nagu näib, armu paludes. Seda tähele pannes...“

„Ja jah, seda tähele pannes näete juba, missugust ülen-davat, suursugustavat mõju abirahad ja auhinnad avaldavad,“ ütles naaber sarkastiliselt. „Te teete kõik, mis võimalik, et õrnusidukesi nende hingede ümbert kitkuda, keda vaimustus on ajanud maiseid asju unustama, neid vähemalt peaseisu-paigalt maha tõukama; te ärritate neid himulise lootusega, nagu oleksid nad juba seltskonna lugupidamise, saatusest osa-võtmise võitnud ja nagu rutataks neile sirutatud kätel vastu; te meelitate või nuhtlete neid sügava (see tuleb sõnast sügama) või kratsiva arvustusega, milles on kõike peale kunstlise hin-damise või arusaamise; te teate, noorte hinged on savi, mida võib soovi mööda modelleerida, ja püüate neid oma ilmavaate, oma erakonna sihi kohaselt mätsida, mudida, ilma et neile midagi laseksite osaks saada peale silmakirjalikult heatahtlise naeratuse, sest te arvate sedagi heateoks ja troonilt allaastu-miseks, kui te nägu näitate, nagu peaksite kunstnikku või kirjanikku vähemalt omasugusekski. Ja kui te nõnda olete noore hinge sandiks, selgrootuks teinud, kui te ta himuliseks olete muutnud maiste lõbude järele, kui te talle arvamise olete annud, nagu oleks ideaal nii ligi, ja kui te ta olete avatelenud oma endisi suuri unistusi unustama, teda kõiksuguste pisitillu-keste intriigide ja himukeste osaliseks saada lastes, siis hei-date talle lõpuks ette iseloomutust ja süüdistate teda ideaalide puuduses, hirvitate tema väikluse üle. Abirahasid asutades teete näo, nagu seisaks teil kunst ja kirjandus südamel, pealegi teete seda ikka niisuguse pühalikkuse ja aplombiga, et noored. harjumatud, elus vilumatud, õrnad, unistavad hinged teid usku-ma hakkavad. Neil ei tule mõttessegi, mis see tähendab, et kõigi annetajate nimed täielikult kõigis ajalehis avaldatakse; neil käib soe värin südamest läbi, kui nad mõnda suuremat annetust näevad, mille juures tähendus seisab „annetaja soo-vib tundmatuks jääda,“ sest need õndsad, noored, süütud hin-ged ei tea, et ainult nõnda kõige kindlamini oma nimele kõigi suhu teed võib leida. Ei, ei! Mitte kunsti ja kirjanduse pärast ei trükita neid nimesid, vaid annetajate pärast, ja mitte kunsti ja kirjanduse pärast ei annetata, vaid iseene pärast. Sest kui asi tõesti nõnda poleks, siis ei saaks aru, miks meil nii vähe

raamatuid ja ka kunstiteid ostetakse ja nõnda palju abirahadest ning annetustest kõlistatakse. Kunstteoste ja raamatute ostmine on igaihe eralõbu, annetamine aga heategu, teatud ühiskondline teenus, voores ja sellepärast lugupidamis- ning austamisväärt samm. Ka meie oskame juba sama poliitikat ajada, mille varal Ameerika miljardärid ilmakuulsaks saavad: omandame salajas salajaste abinõudega ja annetame pasunapuhumisega, käelaksutusi oodates.“

„Kui see kõik nii halb on, mis tänini tehtud, ehk ütleksite siis, mis parem on ja mida peab tegema?“ küsisin pisut ärritatult. Mind hakkas nimelt see riivama, et naaber rääkides ikka rahulikumaks muutus, sõnu hakkas seadma, nagu räägiks ta maakünnimisest.

„Mida tegema peab? Mida peab, see pole õiguse poolest sugugi tähtjas, sest ega teadmine ometi kedagi teiseks ei tee. Oopiumi ja morfiumi tarvitajaid leidub kõige rohkem just nende seas, kes kõige paremini teavad, kui kahjulikud need ollused on. Või on keha ja vaimu hellitajatel teadmata kui kidevastavalt nende teguviis ja elukombed mõjuvad? Muudavad nad sellepärast oma elus midagi? Otse selle vastu! Ainult abinõud võetakse tarvitusele, et kuidagi seda kidevastav elu alal hoida ja mõni sama nõrk ja kidevastav juure muretseda. Üks on kindel — kõik jääb vanaviisi. Igaüks teeb seda, mis tema tulude kohane, mis teda huvitab. Ühele valmistab lõbu mõnikümmend või mõnisada rubla välja visata, et kuhugi seltsi auliikmeks saada; teine on oma nimega iga hea asja juures esimene; kolmas võitleb karskuse eest (kuigi joomine päevpäevalt kasvab), ennast sellega trööstides, et joomine veel suurem oleks, kui tema vastu ei võideldaks; neljas ahnitseb mingisuguse aunime või mundri järele ja on õnnelik kui ta kellegi võimumehega klaasid võib kokku lüüa; viies taob ainult raha, raha ja raha; kuues püüab oma häält sedavõrt valjuks harjutada, et teda tervel maal kuuldaks; aga leidub ka neid, kes vaikselt tööd teevad, maad künnavad, soid kuivatavad, kända juurivad, kive kaaluvad või kes vaikselt püüavad elu maitsta, teda pidades Issanda õnnistuseks, armuanniks. Kõige selle mitmekesisuse, tohuvabohu seas liiguvad ka need, kelle kohta võidaks öelda: nende riik ei ole siit ilmast. Neid ei rahulda maised asjad sedavõrt, et nad neis elumõtet hakkaksid nägema; nemad ei näe selles iseäralist väärtuste võnkumist, kas see või teine rahaasutus ühe või teise kildkonna võimupiiridesse langeb. Aga ka nemad tali-

tavad oma huvide seisukohalt, ka neile valmistab lõbu nõnda elada ja mitte teisiti. Halb on ainult, kui nad uskuma hakkavad, et nende huvid, nende lõbud on mingisugune iseäraline voorus ja et nad neile teatud eesõigused annavad. Voorused on moodiasi ja eesõigused on ammuigi ajast ning arust läind, kuigi nad on maksvad. Kui kellelegi lõbu valmistab Eesti kirjanik või kunstnik olla, siis peab ta ka sellega leppima, et tal puudus, otse nälg harilikuks külaliseks on. Ta võtku aupakliku kumardusega ka nälja paremad tuttavad — haigused — vastu ja ärgu iialgi lasku lapsikut mõtet eneses elavaks saada, nagu läheks see kellelegi vähegi tõsisemalt korda, kui tal tiisik rinnas, ergud lõdvad või peaaegu korratus külaliseks. Ainuke troost, millest ta unistada tohib: pärast surma talitatakse temaga samuti nagu Rooma keisritega: avalikult kuulutatakse üle maa: „Ta on jumalate sekka astunud.“ Ma ei tea kui palju neid leidub, aga ma tean, et neid leidub, kes tundsid pühaduse rüvetamisena, nähes Liivile kopikaid korjatavat, nagu oleks ta mõni kerjus ja nagu poleks tal vähematki õigust seltskondlise abi peale. (Rääkija hääl jäi vaikseks, ta näis oma jõudu pingutavat, et midagi tagasi suruda, mis tema üle kippus võimust võtma; silmi tekkis tal iseäralik hell, õrn helk.) Ma ei taha kedagi süüdistada, tean ainult ühte: kõik meie abiandmised kannavad armuandmise märki otsa ees ja see ongi, mis võib iga kirjanikku, iga kunstnikku haavata ja teda tema enese silmas põhjani alandada. Iga abiandmine, iga auhind tundub meeletuletusena, et sa pole täieõigusline ja kasulik seltskonnaliige, vaid teatud uhkus- ja edvistamisasi, auahnuse vaigistamise abinõu. Tahtmata tuleb aeg meelega, kus üksikud türannid kirjanikke ja kunstnikke nagu ilusaid naisigi oma kotas hoidsid lõbustuseks, ja silmakirjalikuks tõenduseks olevatele ja tulevatele põlvedele oma haridusest ja kultuuriarmastusest. Türann oli iseloomu poolest vähemalt suurejoonelisem, uhkem, nõudis valdavamat hiilgust ja toredust kui praegune seltskond. Türann laskis end kiita ja ülistada ning selle eest maksis ta enamasti rikkalikult. Ja kui ta küllalt hästi ei maksnud, siis võis tema juurest ära põgeneda, uut, paremat, s. t. edevamat, auahnemat türanni otsima. Meie seltskond on aga väikene ja väiklane kõiges oma edevuses ja auahnuses ja põgeneda tema eest pole ka kuhugi. Aga sama seltskond nõuab ometi kõige auahnema türannina, et kirjanikud ja kunstnikud ainult teda meelega tuletaksid ja temast ikka midagi ilusat teaks lausuda, kuigi küll seltskonnas eneses peale salaviha, noritse-

mise, leivakannika püüdmise, väiklase kättemaksmise, mitte midagi muud ei kuule ega näe. Kirjanik ja kunstnik peab seltskonna need head küljed üles leidma, neid aupaistusega valgustama, mida seltskond ise ei tunne. Ja selle tasuks ohverdatakse kirjanduse või kunsti heaks ainult mõni rublake, kuna aga trahteri ja kaardimängu peale tuhanded määratakse. Ei, ei! Öeldagu mis tahes, aga mina usun ainult „võitluses elu eest“ neitsilikkusse, usun lõbude suurust ja sügavust, usun, et kirjandusel ja kunstil ainult sellest abi on loota, kui unistused ja vaimustus, kui kunst ja ilu nõnda valdavad, et nende eest mingisugune ohver liig suurena ei tundu. Sarnane lõbutee on küll raske, suurem hulk raueb ammu enne päevavalgusele pääsmist, aga õndsad on need, kes ideaalide lunastushinnana isegi elu kalliks ei pea. Me oleme väiksed, me oleme nõrgad, aga me usume oma tähe sisse ja usk on see kalju, mida põrguväravad ei pea võitma. Meid on vähe, me oleme tundmatud, aga me teame, et meiesarnaseid unistajaid on palju, ja et nad nagu meiegi kuhugi kättesaamatu tähe poole püüavad, võideldes, langedes, uuesti üles ajades; puudust kannatades, nälgides, nõrkedes. Me usume, et millalgi tulevad meie järel teised, kes meie nähtud tähe kinni püüavad, oma elutuppa särama panevad, aga nemad näevad uusi taevaid ja uusi tähti ning nemad võitlevad, kannatavad ja nõrkevad nagu meiegi. Me sirutame ühe käe tagasi — tänutäheks, ja teise ette poole — tervituseks, lootuseks, õnnesooviks tundmatutele vendadele...“

Rong vähendas sõidukiirust, konduktor läks vagunist läbi ja hüüdis jaama nime. Minu naaber langes korraga nagu pilvest maha, jättis sõna pooleli, kahmas lehed pilku ja võttis väikse kompsukese, et vagunist lahkuda.

„Vabandage, kas ma ei võiks teiega tuttavaks saada,“ ütlesin mina ja nimetasin oma nime. Tema ütles ka oma ning lisas juure, ta olevat kirjanik, nende ja nende raamatute autor. Mina polnud varemalt ei tema oma ega ka tema teoste nimesid kuulnud. Kogelesin ainult: „Rõõmustan väga.“

Kui ma ta välja olin saatnud, ütles ta mulle:

„Muidugi pole teie minu raamatuid lugenud, neid ei loe keegi.“

„Miks siis mitte?“

„Neid ei ole kustki saada.“

„Miks te neid turule ei toimeta?“

„Raamatuärid, kus ma neid olen pakkunud, nõuavad juuremaksu, muidu ei müü nad.“

„Kuidas nii?“

„Ma trükkisin raamatud omal kulul ja raamatukauplejad nõuavad sedavõrt kõrgeid protsenta, et ma trükkikuludele peaksin kõrvale maksma, kui raamatuid müüa tahaksin.“

„On see võimalik?“

„Päris võimalik. Peaks veel ühe abiraha asutama, kust raamatukaupmeestele toetust antaks, siis ehk võidaks kirjanikude honoraari sedavõrt tõsta, et nemad ilma abirahata läbi saaksid. Ühesõnaga — abiraha tööstusele ja kaubandusele ning ausambad surnutele, see on minu ettepanek, aga kunagi ei saa ma teda üheigi koosolekul avaldada, sest seal räägivad kõik nii hästi, palju, huvitavalt ja tähtsalt, et mina oma ettepaneku täiesti unustan, Tallinna kirjandusseltsi koosolekulgi...“

Aga juba helises kolmas kell ja rong hakkas liikuma. Me surusime veel kord teineteise kätt ja ma kargasin vagunisse. Mul oli mehest kahju, aga pärast tundus, nagu oleksin ma tema peale kade. Ja ma pole kunagi kirjanduse ja kunsti peale rohkem mõelnud kui sel silmäpilgul. Alles pärast, kui ma juba saanis istusin, noor, lustilik ja kergejalgne loom aiste vahel, tulid mul lahedamad mõtted pähe ja kergem tundmus rinda. Vaatlesin lumega kaetud puid, langevaid räitsakaid ja väikseid linnukesi, kes kärmesti ja kärmesti teel toitu otsisid, häälitse-des tasakesi, endamisi. Ja ma ei tea mispärast, aga ma pingutasin ohje ning hakkasin lõbusat viit vilistama.

Koitjärvel, 15. XII. 13.

EESTI KIRJANIKUST.

„Ajaleht on armas asi,“ öelnud kord keegi kirjanik, „täna loed, homme unustad.“

See mees pidi suures linnas elama: maal ei ole ajaleht iga kord kaugeltki nii armas asi, iscäranis kui seal Eesti kirjanikust räägitakse („Päevl.“ 22 ja 23, 1915). Istu kodus lugedes või laisalt asemel lamades, kõnni metsateel, või sõida puuvedaja reel, ikka kipud endamisi mõtlema, unelema:

O, meil on juba kultuuri! Meie kirjanik võib aastas oma 2000 rbl. teenida. Ja õige kergesti, ilma suurema jõupingutusega; seitse kuud tööd, viis puhkust; loe hra Aaviku arvet: romaan 1000 rbl., näidend — 500, kriitiline teos — 200, arvustused — 120, juhuselised 80 ja auhind — 100 rbl., kokku 2000 rbl. Lõpuks — see summa võimaldaks seisusekohase elamise.

Agaga hra Vilde arvab, et hra Aavik Eesti kirjanikult liig palju nõuab; ta arvab ka, et kui Eesti kirjanik hra Aaviku lootusi täidaks, siis meil varsti kirjandusuputus ühes honoraari langemisega tuleks; veel arvab ta, et kui Eesti kirjanik aastas 2000 rbl. teeniks, siis ta ometi seisusekohaselt elada ei võiks, sest — advokaadid, tohtrid, pastorid, pangaametnikud jne. teenivat rohkem.

Ka hra G. E. L. arvab, et Eesti kirjanik 2000 rublaga aastas seisusekohaselt elada ei saa; et kirjandusuputust Eestis karta ei ole, sest „terve Euroopa kirjanduses ei ilmu aast-aastalt 30 näidendit, mis kõiki J. Aaviku nõudmisi täidaks,“ ja et ei ole iseäralist põhjust just Eesti peale rõhku panna, sest ka mujal pole kirjaniku elamisvõimalused paremad.

Niisugustena tundub vaielduste „der Kern des Pudels“.

Imelik! Kui mina hra Aaviku eelarvet Eesti kirjaniku 2000 rbl. aastateenistuse kohta esimest korda lugesin, pidasin ma seda pilkeks, vähemalt naljaks, eht Tartu naljaks.

Aaviku kirjanik (romanist, draamatik, esseist, arvustaja, jooneallane jne. jne.) on ju teatud mõttes universaalne, üle-

maaline mees, kes nõnda-öelda kõigest „suu täis võtab“, kunstmaailmisega hakates ja kunstsõnnikuga lõpetades. See mees on ajajärgust pärit, kust me kõigest hingest välja püüame; ajajärgust, millest meie vanad kooliõpetajad ja vagad kõstrid ikka veel unistavad; ajajärgust, mille taimi ikka veel isegi meie linnades leidub. Nende taimede paremaks lavaks on Tartu, sest seal kipub ikka veel kõik ülemaaliseks, universaalseks saama, sealsed mehed kipuvad ikka veel kõik võima.

Need mõtted turgatasid pähe, kui vaatlesin hra Aaviku kirjanikku. Õigust öelda, mulle meeldib see mees — naljana, seisab ju tema aasta-eelarves 100 rbl. auhindagi. Korduvalt selle kirjaniku eelarvet lugedes, pean ma ikka ja jälle mui-gama. Mitte et eeldatud summad suured või väiksed oleksid, ei, vaid see viis, kuidas neid oletatakse!

Aga nähtavasti eksin ma, igatahes ollakse teises arvami-ses. Hra Vilde püüab päris tõsiselt tõendada, et hra Aaviku retseptiline kirjanik võimatus on, sest 1) nõutakse talt liiga ja 2) sünnitaks sarnane kirjanik kirjandusuputuse. Esimese kar-tusega on ka hra G. E. L. peaaegu nõus, teise kartuse peletab ta eemale, sest — terves Euroopaski kirjutatavat hra Aaviku nõude kohaseid teoseid vähe.

Mis siit järgneb?

Kui hra Aaviku kirjanikke Eestis leiduks (üheainsa kirja-niku pärast ei maksa ometi terve elukutse parandamise mõttes vaidlema hakata), siis sünnitaksid nad vististi kirjandusupu-tuse; kui neid aga ei leidu, nagu hra G. E. L. arvab, siis sõe-lume asjata. Hra A. oletab Eestis midagi sarnast, mida kõige paremal korral kogu Euroopaski harva leidub. Tähendab: oleks põrsal küüned... oleks tädil... (Vabandage!) Kas on Ees-tis, kas on väikerahvaste juures midagi selletaolist näha, nagu hra Aavik oletab? Ei mäleta parajaid näiteid. Ja kuigi kuski sarnane imetegu leiduks, võib siis imedega rehkendada, kui Eesti kirjaniku elamisvõimalustest räägitakse? Ei, eil Selles asjas ei sünni Eestis imet, nagu ka Eesti kirjanikud tänini imet pole teinud. Ja kuigi täna-homme see ime sünniks, leiduks siis neid, kes teda selleks peaksid? Oodatakse ilmu-tust, aga Eestis ollakse nii kaine, et ilmutusi ei usta.

Mis järgneks siit?

Ütleme — Eestis on põrsal ometi küüned, s. t. oletame, et Eestis kirjanik hra A. poolt eeldatud aastatöö ära teeb ja et teda aast-aaastalt ikka loetakse. Kuhu ta sellega on saa-nud? Seisusekohaselt ei või ta ometi elada. Aga mitte see

pole peaasi, vaid pange tähele: Kui hra A. eeldatud kirjanik (das Mädchen für alles) tõesti leiduks, siis oleks ta väärtuseta kui kunstnik, kui küsija, kui vastaja. Üks kahest: kas oled labane (seda nimetatakse „rahvuslikuks“) ja sind loetakse, või oled peen, valitud, sügav (seda nimetatakse „võõrale mõjule allumiseks“) ja sind ei loeta mitte, vähemalt palju aastaid mitte. Esimesel korral pakub kirjaniku sissetulek meile väga vähe huvitust, teisel — on kirjanik endiselt liival nagu angerjas. Pole kuski jäädavama väärtusega kirjanikku olnud, kes oma paremad päevad, sagedasti terve ea, poleks arusaamatuse vastu võidelnud. Massi, hulga kirjanik on aga kultuurajaloos niisama vähe — palju väärt, nagu iga liht käsitöölise. Aga ega vaidlejad ometi teda mõtle, kui nad Eesti kirjanikust räägivad? Või arvatakse meil omapärasuse mõistjaid rohkemaks kui mujal ilmas? Ei näe selleks põhjust. Rahva väikus pole veel kunagi ajeks arusaamisele olnud. On isegi loomulik karta, et Jumala armunõu inimsoo lunastamiseks oleks võinud äparduda, kui Kristus suurema rahva võsuna oleks ilma tulnud.

Vaadake ometi meie tõlkekirjandust. Mida loetakse? Te teate ju: Mustade kaptenite, Lendavate hollandlaste, Genevade, Siioni kandlete ja „lori“-laulikutega on nii mõnelgi mehel hõbe veninud. Kordub sama, mis mujalgi: Conan Doyle saavat sõna eest 2 dollari, aga Edgar Poe suri samal maal nälga (delirium tremens); Avertschenkod ja Tõffid elavad „seisusekohaselt“, aga Dostojevski kaebas puudusest, ikka puudusest, otse näljast.

Nõnda siis: kirjaniku kui kunstniku, kui looja seisukord on majanduliselt igal pool täbar, kui ta muul viisil kindlustatud ei ole. Sellepärast peitub hra G. E. L. sõnades: „Aga eraldi Eesti olusid kõige pahemateks sajatada, ei ole mitte õiglane,“ suur tükk tõtt; kuid neis pole terve tõde, õigem — neis on ühekülgne tõde, silmapilgu tõde, kui tahate.

Eesti olud kuuluvad ilmas ometi kõige pahemate hulka. Meie igaveseks vandeks on — väikus ja iseseisvusetus. Mitte riiklises, poliitilises mõttes. Mis tähendas see, et kogu Greeka seisis koos riigikestest ja asumaalapikestest; mis sest, et renässaansi ajal Itaalia või Goethe päevil Saksamaa väikesteks poliifilisteks üksusteks jagunes: ometi tundsid nad endid kõik ühise tüve võsuna. Sirutab inglane, sakslane või venelane, siis nagiseb kogu ilm tapis ja tabas, sirutame meie — sibeleb kirp. Suured, võimsad kolektiivhulgad upitavad harilikult ka

suured üksikud oma õlgadele, kust nad üle ilma ulatuvad vaatama.

Meie kirjaniku halvemaks vandeks on lootusetus. Sama luupainaja tallab iga väikese rahva kirjandust, kuni ta suurtesse võõrastesse keeltesse teed pole leidnud. (K. Hamsun saavad oma tööde venekeeliste tõlgete eest vähemalt kolm korda suuremat honoraari kui kodumaal algupärandist.) Hra Aavik lubab oma unicum'ile aastast 2000 rbl. sissetulekut. Maksab siis sellepärast pool eluiga vaeva näha, selle peale loota, sellest unistada, seda nagu pääsmist, päiksevalgust oodata? Tõsi — suure rahva kirjanikuna on ehk veel raskem seda 2000 rbl. teenida, aga siin on ometi lootus, imeline lootus nii hästi majanduslikult kui ka kuulsuse poolest. Saad sa siin kuulsaks, siis tunneb sind peagi kogu ilm, saad sa aga Eestis kuulsaks, siis laulavad sellest kilgid või karjuvad kured.

Pariisis nälgib iga aasta umbes 30.000 noort kunstnikku ja kirjanikku, kes tervest ilmast siia kokku valgunud, nagu ahvenad päiksepaistele. Võtke neilt inimestelt Pariisi lootused ja võimalused ja küsige siis, kes tahaks neist veel edasi nälgida, päikse poole püüda? Pariisis, Londonis, Roomas eneses on midagi, kuhu püüda maksab, meil peab püüdja alles sellegi looma, kuhu ta püüda tahab. Meil on ruumi ainult neile, kes üle ema kapsaia ei küüni vaatama. Tahaks nutta, kui mõtled, et meie Köhlerid, Adamsonid ja Tobiased pidid ja peavad võõrsilt ulualust otsima, sest kodus lämbuksid nad ära. Meie vanne on see, et meilt mitte ainult nuuskureid, lõbunaisi ja värsket võid välja ei veeta, vaid ka põllumehi, kooliõpetajannasid, maalijaid ja heliloojaid.

Kirjandus ja kunst on traditsioonilisemad nähtused, aga meil puuduvad traditsioonid. Ja kes peab nad looma? Need, kes seda võiksid, jaksaksid, kaovad võõrsile. Kodumaa on nende laulatatud naine, aga ise elavad nad armukesega. Kui nad kirjutavad, maalivad või heli loovad, siis tuletavad nad küll oma laulatatud naist meele, aga tahes või tahtmata on tunda, et nad selle juures mõtleavad armukesese peale. Ja nõnda kordub vana laul: nooruses, õppides, arenedes tarvitame ainult võõrast ja ikka võõrast, nii et meil täiskasvanult oma kuulmiseks enam kõrvu, nägemiseks silmi ei ole.

See on meie vanne, aga mitte see, kas me aast-aastalt 2000, rohkem või vähem teenime, kas me seisusekohaselt elame või mitte. Kellel need asjad kõigepealt südamel seisavad, see hakaku pastoriks, mingi pank, arstigu suguhaigeid, sah-

kerdagu maade ja majadega või katsugu börsel õnne — mis teab looja sellest, kuidas keegi omale seisusekohast ülespidamist nõutab!

Te tahate naist võtta?

Võtke võimalikult rikas ja inetu, siis ei põgene ta mõne näljase kunstnikuga ära. Aga Shakespeare jätnud oma naise maha; Goethel oli üks poeg ja tema ainukesed teenused näivad olevat, et ta ikka tõesti Goethe poeg oli ja et ta vara suri; Sokratesel oli kaks poega, aga oma surmavoodilt saatis ta nad ühes naistega minema; Buddha lastest pole midagi kuulda olnud; Kristusel ei olnud naist ega last.

Te tahaksite oma naisi-lapsi kenasti riidesse panna, neid koolitada?

„Lass sie betteln geh'n, wenn sie hungrig sind,“ ütleb paljusiunatud laulik.

Te tahate elada nagu teised?

„Inimesel, kes kunstnikuks hakanud, pole õigus teiste viisil elada,“ ütleb Flaubert, üks suurematest kirjanduses, ja elas kui munk.

Teil on kõht tühi, puudub peavari?

„Rebastel on augud ja lindudel on pesad, aga inimese-
pojal pole...“ ja needsinatsed teised sõnad.

„Ich hab' meine Sach' auf nichts gestellt!“ hüüab suur laulik, kes oma elukutse kõrval kõrget riigiametit pidas ja ikkagi nii vaeseks jäi, et ta kunagi ei võinud reisile naist kaasa võtta.

Te olete haige, rind rõgiseb, meeleheide vahib silmist?

Aga tundmatu vemmälvärstaja laulab:

„Vilista, vilista,

Ära vilet unusta!

Elutee käib risti-rästi

Isa, Poja, Vaimu ees,

Siiski maitseb elu hästi,

Kui võib selle kurja ilma sees

Vilista, vilista.“

(Eriliselt tiisikuhaigetele, kunstnikkudele ja kirjanikkudele määratud. Viisil: Edasi, edasi, Siion mine valguses.)

*

Kirjandus ja kunst oleksid nagu omapärane kidevuse protsess. Greeka ja Rooma vaimlise kultuuri tipp ja nende kadu ajaloonäitelavalt langevad kokku.

Kirjandus ja kunst oleksid nagu paratamatu haigus, midagi head tõugu tiisiku sarnast: lama ja söö, aga ikka rögi-seb rinnas.

Haigustes on oma luule, ilus, kurb luule, iseäranis tiisikus. Kirjandus ja kunst on avatlev, luuleline tiisik.

Ei soovita kellelegi kauemat aega seda haigust põdeda, kui temas luulet, eluluulet ei leita. See luule peabki selleks saama, mis tervetele lubatud lõbud tasub (terved ei luuleta, paremal korral näevad nad magades pisut und). Kes valmis ei ole selle luule eest paljut, väga paljut ära andma, see virisegu vähese sissetuleku üle, kes tahaks temale seda eralõbu keelata. Aga iseäralist meelehärma ei tee see küll kellelegi, kõige vähem võiks see seltskonda heidutada. Selle virisemise ainuke halb külge on ehk see, et mõni ärdameelne kunsti ja kirjanduse edendamise nimel ajalehis kaastundlikke sõnu ritta seab.

Aga meie ei taha kaastundmust, sest see alandab meid; me nõuame armastust, sest me ise tahame armastada.

Saab keegi oma töö eest aastas 2000 tasu, siis ei pea me seda mingisuguseks õnneks, juba amnugi mitte suureks õnneks, mille pärast hra Aaviku oletatud unicum'iks maksaks hakata. Meie tahaksime õnne hoopis teisal näha.

Kristus, Buddha ja Sokrates pole sõnagi kirjutanud (nii jäid nad ka honoraarist ilma), aga nende sõnad valitsevad ilma. Veel õnnelikumad loojad olid Shakespeare ja Homeros: viimane on ainult muinasjutt, esimese kohta püütakse seda sama tõendada.

Õndsad on need, kes ei usu ja siiski näevad.

1915.

A. KITZBERGI 60. SÜNNIPÄEVAL.

Istusin metsas tule ääres jämedal kasepakul (kuusk ja mänd teevad vaiguseks) ja minu ümber lamas korratult hulk teisi pakkusid — mändi, kuuski, kaski, leppi. Meeste käes vihises ja vingus terav saag, lõigates ikka uusi ja uusi pakkusid, mida pidi lõhutama ja sülda laotama.

Raksus pakane. Maad kattis paks lumi; valgete lahmatatena vaevas ta puuoksi, neid painutades, kõssi vajutades, isegi murdes. Aga tule ääres pakul istudes oli soe ja mõnus: kolle vanataadi suures toas. Ja kui tuli kippus vaibuma, vähenema, heitsid mehed uusi oksi peale, mis pragisesid, kärisesid, visisesid, suitsesid ning siis leekima löid.

Istusin ja suikusin, ajades mälestuste, mõtete ja inimeste ning nende tegude ununenud või unustamatuid jälgi. Ja ajaviiteks hakkasin jämeda kuusepaku aastarõngaid lugema. Viiskümmend kaheksa! Valisin veel jämedama paku. Kuuskümmend! Ja juba lamab ta tükkidena, kuna oksad tules leegitsevad! Sama vana on ka teine puulõikaja; veidi aja eest, kui ma temaga juttu ajasin, ütles ta seda ise. Ja ikka alles vingub tema käes terav saag. Tal on hulk lapsi, lapselapsigi. Kuipalju on ta küll viie- ja kuuekümnepäevaseid ning vanemaidki puid maha võtnud, lõigates neid saepakkudeks, palkideks, pilpa- või tulipuudeks! Ning ikka veel pole lõppu, sest ta on ju alles kuuekümnepäevane. Tõsi, piht on tal küll pisut küürus, kuid vimmas kõndis ta vististi juba kahekümnepäevaseks. Tulevad aastad, tuleb ka kõssivajumine, kuid piip tossab endiselt hambus ja käsi tõmbab saagi ning tõstab kirvest. Töö on ainuke mure, piip veel ainuke lõbu. Kui ta mõistaks, siis ehk ütleks ta kord: esiteks taganeb meist Venus, siis Bacchus, kuid isa Nicotinu-sega kõnnime hauani. Aga neid nimesid ei saa ta vist kunagi kuulda ja sellepärast ei ütle ta midagi, kui ta tule ääre tuleb uut piibulaengut põlema süütama.

Ja jah, ta on alles kuuekümnepäevane...

Aga Jakobson oli ammu enne seda aega surnud — kuski sügavas metsas, kaugel inimestest, kelle heaks ta võidelnud. Tal oli vististi raskem kui minu puulõikajal, miks ta muidu nii vara lahkus.

Ja Veske, Kunder, Tamm, Koidula, Juhan Liiv — neist ei saanud ükski kuuekümnenda-aastaseks. Miks ei hakanud nad puulõikajaks! Miks ei võtnud nad korbasel, vaigusel käel vinguvalt tulitukilt piibule tuld ja miks ei... ja jah... miks ei! Miks ei elanud nad kauem!

Kui inglise tuntud riigimehelt elatanud eas küsiti, milles peitub küll see saladus, mis teda nii kaua elu- ja töövõimulisena hoidnud, siis vastas ta: „Ma närisin toidu peeneks.“ Kas ei osanud siis meie paremad mehed ja naised sedasama teha või polnud neil selleks küllalt aega? Puudus neil ehk toit?

Kuid siiski — Kreutzvald ja Hurt said vanaks, üks arstina, teine vaimulikuna. Ja Vilde ning Haava mälestasid juba oma 50. sünnipäeva, Kitzberg koguni oma kuuekümnendat. Näete, Eestis hakatakse ka siis kuuekümneseks saama, kui ei olda ei puulõikaja, arst ega vaimulik.

Ohoo! me liigume ometi.

Ja missuguseks kuuekümneseks veel! Vilde 50. sünnipäeval räägiti tema uuestisündimisest. Ka Kitzbergis näib loomevõim just kuuekümnene eel kõrgemale tipule jõudvat. Mäletagem „Libahunti“. Tähendab — mehed on viie- ja kuuekümnelselt alles elu- ja töövõimulised, tähendab — isegi Eestis hakkab kirjanikkudel juba mahti leiduma toitu peeneks pureda.

Aga ärgem hellitagem liigseid rõõmukujusid: arstil on siiski palju rohkem eluvõimalusi ja vaimulikul vaba aega ning puulõikajat on ikka alles rohkem vaja kui luuletajat või kunstnikku.

*

A. Kitzberg pole nende õnnelaste seast, kes tulevad maruna ja sütitavad südamed leegina; tema võidab maad samm-sammult, vaikselt ja aegamööda, peaaegu tähelepanuta. Tema nime ümber pole kunagi ägedaid lahinguid löödud. Kõige rohkem tuult tundus ehk „Tuultepöörises“. Teda pole vististi kunagi kõigest hingest vihatud, aga vast on ta ka nii sagedasti pidanud vaimustusneitsi armul ulatatud käsivarsi asjata igatsevalt ootama, isegi siis, kui ta oli seda ära teeninud. Aga järelandmata rühkis mees visalt edasi ja kui nüüd kirjaniku noorepõlve töid „Libahundiga“ võrrelda, olgu keele või kujude joonistuse poolest, küllap siis silmapilk taipab, mis tehtud, mis

võidetud ja kui pikk tee selja taha jäetud. Mida keegi Kitzbergi tõis huvitavat, kaasakiskuvat või jäljendusväärast leiab, on aastate, hariduse, arenemise või maitse asi. Ühed tunnevad lõbu tema vaiksest, tagasihoidlikust humoorist ja tema sagedasti tabavalt tarvitatud rahvakeelest; teised lähevad kaasa tema omataolise humanistliku ideoloogiaga, mis punase lõngana kõigis tema tõis tundub, ja kiidavad heaks esitatud voo- rused, kandku need rahvuslikke või kristlik-euroopalikke jooni; kolmandad löövad muhelema nii mõnegi elulise kuju ees, mida kirjanik tähele pannud ja sõnaga kehastanud nne. nne. Kõigi lahkuminevate arvamiste peale vaatamata tahaks ometi ühte asja toonitada, nimelt: meie viletsat, ahtrat näitepõldu on Kitzberg rohkem, hoolikamalt ja paremini harinud kui ükski teine; mõnikord kipub arvamine tõusma, et tema sel põllul ajuti ainuke tõsine tööline olnud. Kui saavutatud tagajärjed siiski vast ei kirjanikku ennast ega ka nooremaid kaasaeglasti täielikult ei rahulda, kui ikka veel paistab eesmärk paleuste kauguses, siis peab meeletulema töötingimusi, mis ainult takistavalt võisid mõjuda, ja ei pea unustama, et: elu on lühike, kunst pikk.

Aga elu pole veel otsas, veel on töötamiseks aega!

A. Kitzbergil pole ainult ajaloo peale õigus (ajalugu tähendab ikka minevikku), vaid isegi tulevikule peitub tema tõis andmeid. Kuipalju on meil päris-Eesti üle pead murtud, alates Kalevipojaga ja lõpetades kõiksuguste muinasnäidenditega, aga ikka kipub otsitav meil sõrmist pudenema, sest nimed on omad, aga laul võõras, vaim puudub enamasti täielikult. Me ei leia kuidagi seda vommi, kus päris-Eesti muna hautakse, me ei taba neid parsi, kus leidub päris-Eesti tahm krobelse kihina, nagu oleksid poolitatud herved puudele kleebitud. Aga me otsime päris-Eesti muna siiski, kuigi see oleks mädamuna. Ja üks otsija on A. Kitzberg. „Iibahundis“ on ta uuele teetsale asunud, ta on päris ootamata meie minevikku pilgu heitnud. Kui elu seal alles pisut õredana tundub, siis on see hüüdeks noorematele kohuste meeletuletuks. Aga see hüüe ei kõla ainult ilukirjanikkudele, vaid veel enam teadlastele. Vanad on nii suure suuga ja kõlava keelega Eestist rääkinud, aga selle mõiste selgitamiseks on alles väga vähe tehtud. Kus on need uurimused, mis annaksid aimu meie minevikust, meist kui rahvast, kel oma vaimu- ja hingeelu? Meil on tänini eestlasest kui mõnest ristiusu loomast räägitud, kelle voorused ja pahed käivad katekismuse ja piiblitugude järele. Aga me oleme tüdinud, kurguni täis sellest eestlasest. Isegi roomlane ja greek-

lane, nagu meile seda koolipingil piibli prilli läbi näidatakse, on vastikuks saanud. Eestlane, roomlane või greeklane on kõigepealt inimene ja alles pärast seda pagan, kristlane või stoalane: otsigem siis inimest, sest see on kõige raskem töö. Paganus või kristlus on raamatuis, inimene ainult looduses. Tükike seda tabamatut, ainult aimatavat elavat loodust tundub „Libahundi“ mõnes kujus. See olgu noortele tähiseks nende püüetes. Sinna ja sealt edasi, kuni loodusest saab elufilosoofia. Nõnda võiks ehk Kalevipojalegi hinge sisse puhuda, nõnda võiksid ehk ka kunstnikud leiduda, kes Kalevipoega piltidega ehtida oskaksid. Teadlased, mõttetargad, päris-Eestist unistajad! Looge mineviku tumedatest, segastest joontest tihe elukude, tõstke üksikud laialipillatud mõttelajud kõrgele filosoofia-valda ja laske ainsama pilguga näha meie ilma, meie Eesti ilma kihava sipelgapesana, küllap ehk siis kunstnikkude silmad kujusid hakkavad nägema, mis liha meie lihast ja veri meie verest. Seni aga jäävad meile ainult vommm ja parte tahm, millega tehtud joonisused tumedad ja kehita, kustudes enne kui joonistaja ise lahkunud...

*

Tuli susises ja praksus, mehed vinnasid uusi oksa peale ja metsasopis keerlev tuul ajas mulle suitsu silmi, mis pisaratevoolus enam endiseid kujusid ei näinud. Kaotasin mõttele, kaotasin unistused. Hakkasin jällegi kuulma külmapoisi plöksimist ja nägin meeste käes vihisevat saagi, mis lõikas paku paku järele — mändi, kuuski, leppi, kaski. Ja kui vimmas pihaga kuuekümmene puulõikaja uuesti tuli piibule tuld panema, küsisin temalt:

„Tunnete ehk Kitzberki?“

„Kitzberki? Ei. Kust mehi ta on?“

„Aga ehk tunnete rätsepp Öhku?“

„Rätsepp Öhku? Seda küll,“ vastas mees muheledes. „Olen ise kaasa mänginud, juba mitme aasta eest,“ lisas ta juure.

„Ah nii,“ ütlesin poolimestanult ja seletasin siis: „Rätsepp Öhk on Kitzbergi kirjutatud. Kitzberg saab tänavu kuuskümmend aastat vanaks.“

„Siis on ta minu ealine mees.“

„Seda küll,“ vastasin mina ja sellega meie jutt lõppeski.

Jällegi üksi jäädes tulid mulle meelega puulõikaja lapsed ja lapselapsed. Temal on võsud, kes tema tööd jätkavad, kes

tema järel käivad. Aga Kreutzvaldid, Koidulad ja Juhan Liivid, kus on teie lapsed, kes teie tööd peavad jätkama? Miks olete nii sigimatud ja miks ei käi teie vähenegi sigidus teie jälgedes? Teie peaksite puulõikajast õppima.

Aga Kreutzvaldid ja Liivid on ikka halvad isad ning Koidulad ja Haavad halvad emad olnud, sellepärast on nad kas lasteta või lapsed lähevad oma teed, ainult teod — need käivad nende järel.

Jõudu siis tegudeks, unustamatuiks tegudeks!

1915.

„KALEVIPOJA“ PARANDAMISE ÜMBER.

See oli juba ammu, kui „Kalevipoja“ puuduste kohta tundlikuks sain. Aga kord oli lugu ometi teisiti. Kord teadsin, et greeklastel on „Ilias“ ja „Odüsseia“, sakslastel „Nibelungenlied“, soomlastel „Kalevala“ ja meil, eestlastel „Kalevipoeg“. Siis teadsin ka, kui tähtjas rahvas meie oleme: prantslastel ja itaallastel puudub rahvaeepos, aga meil, eestlastel on. Küll on ka prantslastel oma „Henriaada“ ja itaallastel „Messiaada“, aga see pole see. Mitte sugugi! Pealegi — meie eepos on kõlblisem kui greeklaste või sakslaste oma, isegi kõlblisem kui soomlastel. Sellest teadmisest olin uhke.

Aga ajad on muutlikud, väga muutlikud. Tuli aeg, kus ise oma silmaga tahtsin näha, oma meeltega maitsta, mis on „Ilias“, mis „Nibelungenlied“, mis „Kalevala“, mis „Kalevipoeg“. „Kalevipoja“ maitsemise jätsin lõpuks: nõnda teen ikka armsamate asjadega. Aga oh häda! Kaotasin ühe ilusa illusiooni: ei leidnud „Kalevipojast“ seda, mis temas arvasin peituvat. See oli üks esimestest suurtest pettumustest. Tõepoolest ei teadnudki ma alguses, kes oli pettumuses süüdi, mina ise või „Kalevipoeg“. Ennem tegin iseendale etteheiteid: mul puudub ettevalmistus, mis võimaldaks nõuetava arusaamise ja süvenemise. Olin õnnetu. Teised nähtavasti leiavad teosest rohkem, muidu ei kiidaks nad, muidu ei oleks nad vaimustatud. Tundsin häbi: vististi pole küllalt isamaa- ja rahva-armastust.

Ajad muutusid veelgi. Tulid teised noored, kes tundsid niisama nagu minagi, tulid isegi vanemad ja auväärsemad mehed, kes oleksid pidanud maksku mis maksab „Kalevipoega“ kaitsma, aga kes selle asemel tähendusi tegid — kuigi õrnalt, hellalt, ettevaatlikult, allegooriliselt — tema puuduste kohta. Võib olla ukutas mõnda uurijalik uudishimu ja edevus, võib olla ei meeldinud mõnele „Kalevipoja“ tegija isik, see teravajuline, sopilise südamega, viilulise hingega patune, võib olla olid mõned võõrsilt omandatud teadmistes liig kindlad ja eksiarva-

matud. Võib olla — alguses! Igatahes on see sündinud ja nüüd räägitakse aina „Kalevipoja“ puudustest ja vigadest ning viimasel ajal lisaks veel — parandamisest. Aga mida kauge- male ulatuvamaid arvamisi selles asjas esitatakse, seda selge- mini kipun tundma kui vastumeelseks läheb mul soovitatud parandamine. Mitte sellepärast, et „Kalevipojas“ näeksin mõnda rahvuslikku või muud pühadust, mida puutuda ei tohi, vaid parandamise kavatsus ajab mu mõtte ikka mingisugusesse umbtänavasse. Ühelt poolt vaidleme vaimustatud isamaalas- tele vastu, kui nad räägivad „Kalevipojast“ kui rahvaeeposest, aga teiselt poolt soovitame parandusi, mis ebaeepost vast pä- riseepose mõistele peaksid lähendama. Sest kui parandamise kavatsejail selletaolisi tagamõtteid varjulises hingekoopas ei peituks, siis ei saaks hästi aru, miks just „Kalevipoega“ tahe- takse parandada, mitte aga mõnda „Jutat“ või „Udumäekuninga- gat“. Õige, „Jutas“ ja „Udumäekuningas“ puudub rahvaluule isegi rikutud, võltsitud kujul, aga on see siis nii tähtjas, kui küsimus ei riiva eepost? Õige, „Jutat“ ja „Udumäekuningat“ ei saa väärtuse poolest „Kalevipojaga“ võrrelda, aga peab siis seda parandama, mis on väärtuslikum? Peab siis kunstis seda parandama, millel on kandvaid omadusi, aga mis siiski ei saa- vuta ideaali? Me kõik näeme ühes Fr. Tuglasega arvamisele kalduvat, et „Kalevipoeg“ pole eht, aga kas järgneb siit, et pa- randamisega, s. t. võltsimise võltsimisega dokument ehtsa- maks muutub? Vististi mitte! Kui tahate ehtsat dokumenti, siis kirjutage uus.

Siiski, oletame, meie parandame „Kalevipoja“ niisuguseks, nagu seda soovime. Aga mis teevad järeltulevad põlvned, kas hakkavad nemad meie parandust parandama? Miks arvame, et meie parandus peab jääma, tulevikku rahuldama? Oleme siis tõesti juba nõnda vanad, et meil kõik tarkused käes? Õige, inimese sugu läheb aina vanemaks, aina targemaks. Ei peaks rääkima vanadest greeklastest, vanadest kaldealastest. Tõe- poolest oleme ju meie vanad, nemad noored. Sellepärast: mis nemad tegid, seda teeme, vähemalt teame meie paremini. Ne- mad vaatlesid taevatähti, meie parandame nende vaatlusi. Ne- mad kirjutasid „Iliase“ ja „Odüsseia“, aga meie otsime sealte vaimustuse peale vaatamata vigu ja puudusi. Meie oleme vanemad kui Shakespeare ja sellepärast heidame talle oma tar- kuses nii mõndagi ette, parandame teda. Racine on suur, aga ta patustab õige klassika vaimu vastu; ta oleks pidanud oma tööd hiljem kirjutama, siis oleks ta teadnud, mida nõuab histo-

rism. Goethe „Hermann ja Dorothea“ on ilus lugu, aga sel ja sel leheküljel, nii ja nii mitmes rida ülevalt ei ole õiges värsimöödus. Nõnda otsime, uurime, puurime. Ja meil on ikka õigus, sest meie oleme ju vanemad.

Aga teisest küljest — mida vanem, seda enam traditsiooni. Kuldsed ajad on seljataga, sellepärast pidagem vähemalt mälestusest kinni. Nõnda paistab vanadele ikka lapsepõlv, noorusiga. Sugupõlvilt pärandatud mälestuste valgusel vaatleme minevikku ja olevikku ning tema najal tõmbame tuleviku tumedad joonedki. Kõik ripub eelarvamustest, traditsioonest. Juba varasemast lapsepõlvest hakatakse meile neid sisse tuupima, koolis jätkatakse, seltskonnas, avalikus elus kõvendatakse. Enamasti kiidame, mida ikka kiidetud, imestame, sest teised imestavad, satume vaimustusse, sest teiste vaimustus kisub kaasa. Ärgem petkem end vabade vaimudega, ka kõige vabam neist on mineviku vang. Tuletagem meele missugune aupaiste ümbritseb vanu kunstiteoseid, missugust võrdlematut ilu oletatakse kõiges, mis on aga hästi vana. Ärge arvake, et siin on ikka tegemist igatsetud iluga, sest midu ei saaks aru, kuidas on võimalikud kõiksugu võltsimised. Neitsi Maria kivilinenud silmapisaraid ei osta ainult kiriku usklikud, vaid ka kunsti omad. Macpherson andis välja Ossiani laulud ja seni kui nende võltsimatust usuti, ujus kirjandusilm vaimustuses. Aga oh häda! Pärast selgus: Macpherson on ise need kangelaslood luuletanud, s. t. nad pole sugugi nii vanad kui arvati, ning lauludelt oli ilu ja ilmalt vaimustus kui peoga võetud. Prantsusmaal naerdi kord ühe kirjatüki otsitud, tehtud keelt, aga naerjail hakkas väga piinlik, kui nad pärast leidsid: nad olid naernud ühte oma lugupeetavamast ja keeleliselt imestatavamat kirjanikku. Tolstoi ühte tööd peeti nõrgaks, halvaks, seni kui ei teatud, et see tema kirjutatud. Kes jõuaks kõiki selletaolisi juhtumusi üles lugeda, mis tõendavad, kui väga me traditsioonide mõju all seisame ja kui vähe on meie maitses ja otsustamisvõimes nõndanimetatud iseseisvust. Made Pujusid on kogu ilm täis.

Nõnda vaadeldes kipun nukraks saama, aga kirjatööde ja muude kunstiteoste parandamise mõte ajab muigele. Andke andeks, see ei tule halbusest. On midagi kobavat ja halatsemisvääriolist inimeste võimises, aga missuguse julguse ja iseteadvusega siiski talitatakse. Kõhklejaid elu ei tarvita. Nii raske on teatud mehe vaimu ja hinge põhjani tundma õppida, nii raske on vastust anda teatud kunstiteose looja kohta, kui

puuduvad vormilikud märgid. Aga vististi niisama raske peaks olema tuntud mehe poolikuid teoseid jätkata, neid parandada või täiendada. Imelik, et Schuberti H-moll sinfoonia tänini lõpetamata seisab. Igas keskpäraseksi teoses peitub midagi intiim-isiklikku, mida võõra käe, võõra vaimu puutumine paratamata riivab, teisendab, hävitab. Iga keskpäranegi isik esitab endaga omasuguse mikrokosmose, aga Kreutzvaldis oleme ikka enam kui keskpärast näinud. Kuidas peaksime siis seda meest ja tema tööd puutama, kui me teda ennast tema töös ei taha eitada, hävitada? Muudetakse pisut, siis ei huvita see meid, muudetakse palju, siis paneb see mõtlema. Tõepoolest — kui „Kalevipojas“ kõike seda peaksime parandama, mida tarvilikuks arvame ja mida me kõnedes, lendlehis ja ajalehe-artiklites avaldanud, eks ei oleks siis veidi nigerik ja õudne rääkida Kreutzvaldi „Kalevipojast“. Kaugeleulatuv parandamine näib olevat mõtteline nonsens: ta eitab iseene. Aga kui olev „Kalevipoeg“ meid nii vähe rahuldab ja kui meil käib iha mingisuguse suurteose järele, mis võiks saada rahvuslikuks elu- ja iluallikaks, miks peame siis tingimata rääkima parandamisest? Selle asemel hakkame parem unistama rahvacepose uuestiloomisest suurema materjali, sügavama arusaamise, kaugemate väljavaadete varal. Selles teoses võiks praegust „Kalevipoega“ tarvitada kui iga teistki materjali. Ehk teeb muret looja leidmine, looja ootamine? Aga parandaja leidmine ei tee vähem muret, ennem ehk veel rohkem. Uuesti loomise unistusel — kuigi ta niisama ainult unistuseks jääks, nagu F. Tuulas oma parandamise kavatsuste kohta arvab — oleks vähemalt see hea külg, et ta suur hulk vaielusi olematuks teeb, sest ei või ometi ka kõige hullustavam ja obskuranthisem isamaalik vaimustus hakata etteheiteid tegema, kui keegi luuletaja, aetud rahvaluule kaasakiskujusest ja rahvusidee kallikspidamisest, töötoa vaikuses loob uut lugulaulu, mis saavutab olevate kui ka tulevate põlvete rahulduse, kas või imetluse. Seni aga pean tunnustama, et kõige peale vaatamata parandamata Kreutzvald mulle ikkagi rohkem meeldiks kui parandatud. Mul on nimelt anahnuseks saanud kirjanikke võimalikult nende oma keeles, algupärase keeles tundma õppida. Haavavad nad mind, siis lepin sellega, sest mul on ometi elava võltsimata inimesega tegemist. Parandatud, tõlgitud kirjanik on juba uus kirjanik; parandatud, tõlgitud teos, see on pea-aegu uus teos. On kirjanikke, kelle pahed mulle rohkem meeldivad kui voorused. Kuigi Kreutzvald „Kalevipojas“ nende

sekka ei kuulu, siiski armastan tema vigu enam kui nende parandusi. Vigade kaudu saab ta mulle palju lähemaks, isegi nagu armsamaks. Mõistan tema kammitsaid, tunnen tema heitlemist. Räguses vigadepadrikus tekib tundmus pügamatust põdsastikust. Ma ei armasta püगतuid puhmaid!

Ja lõpuks! „Kalevipoja“ saatust vaadeldes tõuseb pentsik mõte: ehk on ometi tema väärtuse küsimuses suur hulk traditsioonide küsimust? Ehk poleks ta sugugi nii halvaks läinud, kui poleks tema väärtusi hakatud mõõtma rahvaluule traditsioonilisest seisukohast? Ehk on ka „Kalevipoja“ saatuses tükike Ossiani laulude või mõne muu oletatud vana asja saatust, kus ilu ja väärtuse usk kaob ühes vanaduse, ehtsuse usuga? Aga niisugusel korral: kes oli, kes julges esimesena sosistada, et „Kalevipoeg“ pole päris eht? Oli see mõni võõras, kel kadetus kihutajaks, või oli see mõni ülimeelik oma mees, vana või noor?

Pealegi: vanad, kes te „Kalevipojast“ veel tänapäev niipalju soovite leida, miks ei ole te leiduste avamiseks rohkem teinud? Miks ei ole te „Kalevipojasse“ ja tema ümber loonud traditsiooniliste valedetihedat ja avatelevat unistuste ning paleuste pettevõrku? Miks pole te, puuduste peale vaatamata, loonud „Kalevipoja“ hingelist ja saatuslikku filosoofiat? Või arvasite, et see iseenesest tuleb? Aga te oleksite pidanud teadma: ükski hea asi ei tule iseenesest, ainult halb, kurjus on kutsumatu külaline. Te oleksite pidanud seda teadma iseäranis sellepärast, et te enamasti ikka seisite usuteadusele lähedal. Kas ei õppinud te seal küllalt põhjalikult tundma, mis tähendavad traditsioonid, missugune jõud peitub traditsioonide vales, missugused määratusuured väärtused tulevad just puudustest, vigadest ja pahedest, kui neisse aga küllalt süveneda. Õige, teil on oma vabandus: aeg oli traditsioonide loomiseks liig lühike. Aga selle vabanduse tagajärjed võivad muutuda saatuslikuks, sest noored kipuvad toonitama, et teie „Kalevipoega“ ei päästa enam mingisugune vale, olgugi ta ei tea kui traditsioonilik. Noored loovad oma filosoofia, aga see läheb teie „Kalevipojast“ mööda; noored kujuvad oma unistuste ja paleuste pettevõrgu, aga see ei varja teie „Kalevipoega“. Või on ka see alles küsimus? Ehk võidab teie „Kalevipoeg“ ometi, kui ta aga küllalt vanaks saab ja kui kodus, koolis ning seltskonnas tema kasuks küllalt ja hästi traditsioonlikult valetama õpitakse. See oleks „Kalevipoja“ küsimuses vististi kõige lohutavam lootus.

1916.

RIIK JA RAHVAS.

Need kaks mõistet on vist igapähe selged, kes nende üle lähemalt järele ei mõtle, ja et suurem hulk seda tõepoolest mitte ei tee, siis ongi nad päris selged. Selgeid mõisteid aga sõnadega seletama hakata, tähendaks nende tumestamist, sest sõnadest saadakse ikka väga lahkuminevalt aru.

Nõnda võiks ilma pikema põhjenduseta öelda: riik on omakasule toetuv ühing. Kes seda õigeks ei pea, sel puudub veel selge riigi mõiste või teda on mõtlemine tumestanud. Ühel kui ka teisel korral võib nõu anda: muretse selgust, mitte aga mõtlemise kaudu.

Rahva kui niisuguse kohta ütlemine ehk pärastpoole midagi tabavat, või kuigi me seda ei peaks tegema, siis poleks sellest ei rahval, riigil ega meil enestel suuremat hädaohtu karta, sest öeldud või ütlemata sõna ei anna kellelegi ega võta omakasu mõttes kellelki midagi.

Kui nüüd riigi aluseks on omakasu ja kui riik on ikka kuidagi seotud mõne rahvaga, siis ei peaks omakasu unustama ei ükski valitsus, ükski rahvaliige, sest ainult nõnda võiks ülemuse ja alamuse vahel tekkida tõsine vastastikune arusaamine. Et aga — nagu eespool tähendatud — sõnad mõisteid võivad tumestada, siis ei peaks kunagi omakasust rääkima. Iseäranis hoidugu selle eest need, kel on võim või keda on milleski usaldatud või kes ajavad ilma usalduseta riiklikke ja ühiskondlikke asju, sündigu see häätegeval või mõnel muul alusel.

Rääkigem ikka rahvast, rahva kasust, rahva huvidest, rahva tulevikust, rahva käekäigu parandamisest jne. jne. — sest meile enestele kui ka teistele meeldib see, — aga mõistkem rahva all ikka seisust, klassi, parteid, kihti, rühma, ringkonda või lihtsalt iseennast ja ainult neil korral ka omi sõpru ja lähemaid tuttavaid, kus omakasu teostamine seda nõuab. Nõnda talitab iga terve ja loomulik rahvaliige, kel on korralikult arenenud ühiskondlikud instinktid.

Leidub aga ka ebaloomulikke rahvaliidmeid: nemad kas ei oska omakasu õieti teostada (näit. tabatud vargad, kelmid, röövlid, valerahategijad, liiakasuvõtjad jne.), või neil on omakasust tume ja loomuvastane arusaamine — nad peavad omakasuks sedagi, kui nad oma vaimlisi ja hingelisi huvisid võivad rahuldada (mõned mõtlejad, kunstnikud, kirjanikud, ilmaparandajad jne.).

Ei ühtedel ega teistel taha leiduda lahedamat ruumi korralikus riigis: neid kas trahvitakse, pannakse vangi, saadetakse sunnitööle, lastakse mahagi või puuakse risti (Jeesus), sunnitakse kihvtikarikat tühjendama (Sokrates) ja põletatakse tuleriidal jumalatele meelepäraseks haisuks (Huss, Bruno).

See kõik on vana ja pehkinud tõde, nagu eelmised nimed tõendavad. Sellepärast võiks ainult mööda minnes tähendada, et isegi ideeline Plato oma ideaalsest riigist kirjanikud ja kunstnikud mõelnud välja ajada ja mõtlejatele ainult siis ruumi anda, kui nad tahavad mõtelda nagu tema ise.

Adamal ja Eeval paradiisis puudus nähtavasti alles õige arusaamine omakasust ja loomulikult arenenud inimesest. Mõistete selgitamiseks saatiski Jehoova nad vangitorni, mida hakati nimetama maailmaks, ja siin algas raske töö ning väike palk, mis tekitasid omakasulised mõtted — inimlikud mõtted.

Kaini ajal pidi ininkond juba õige kaugele arenenud olema, sest kuidas muidu võis ta mõttele tulla, oma venda malakaga maha lüüa. Jakob aga talitab juba päris kultuurinimesena, kui ta oma pimedat isa ja kohtlast venda korruga petab — omakasu otstarbel.

Et aga selle kõrge kultuuri valitsemisel siiski ei jumalat, riiki ega rahvast ei leidunud, kes Jakobi taoliste rohkem arenenud inimkonna liikmete vastu midagi tõsisemat ette oleksid võtnud, siis on päris loomulik öelda: nimetatud kolmainus, s. t. jumalad, riik ja rahvas, tunneb lähemat huvi ainult nende vastu, kel on omakasust õige ja loomupärane arusaamine. Siit seletub, miks ühtedele võimaldub pillamine ka siiski veel — sageli eriti just siis, — kui teistel juba sõna otsekoheses mõttes nälg varaks.

Ometi näeme ajuti juhtumusi, kus midagi vastupidist ja ebaloomulikku sünnib, nagu seisaks terve riik või rahvas loomuvastastest inimestest koos. See avaldub nimelt neil korral, kus riik või rahvas kirjanikkude, kunstnikkude jne. eest püüab muretsema hakata, olgu ajutiste või alatiste ergutusrahade näol. Eksituse kõrvaldamiseks peaks aga siin asjale lähemale

nihkuma ja sündmuste põhjani tungima, misläbi enamasti ikka leiaksime, et oletus, nagu võiks mõni riik või rahvas kui niisugune ebaloomulik olla, s. t. nagu võiks ta neid olevusi toetada, kel puudub omakasust õige arusaamine, on vormi ja sisu segamine, missugune nähtus õigusteaduses ja kunstis üsna sagedasti kordub.

Pole ju sugugi kindel, nagu võiks iga mõtleja, kirjanik või kunstnik ebaloomulikkude sekka kuuluda, kel omakasust tume ja loomuvastane arusaamine. Otse selle vastu: leidub väga loomulikke mõtlejaid, kirjanikke, kunstnikke, isegi ilmaparandajaid. Ja kuigi riigi või rahva abi mõnele ebaloomulikule oleks määratud, siis peab kõigepealt teadma: kas abisaaja veel elab, kui vana ta on, missuguses seisukorras on ta mõistuse poolest ja lõpuks — kas abi tõepoolest toetust tähendab või on tal sügavamad ja ulatavamad eesmärgid?

Et meid õieti mõistetakse, selleks tuletame meele: riik annab ju ka kelmidele, varastele, valerahategijatele jne. vangimajade ülevalpidamise näol abi, aga kas tähendab see abi nende ebaloomulikkude toetamist? Kes seda usub, see ei tunne riiki ega rahvaid. Nimetatud abiandmisel on puhas kasvatuslik eesmärk: õpetada kinniistujaid omakasu seltskonnapärasemalt teostama, nii et neid enam kunagi seaduserikkumises ei tabataks.

Kui nüüd riik abi jagab ka neile, kes ebaloomulikult ainult vaimlistele huvidele anduvad, siis peab küll arvama, et selles sammus toetamise asemel mõni sügavam tuum peitub, nagu see varastele, kelmidele jne. abiandmiseski tundub: abiandmisel on meelearandamise püüd. Riik ja rahvad teavad, et vaimlistele huvidele andujad on enamasti ikka väga tundlikud. Kui neile vastutulelik ollakse, siis muutuvad ka nemad vastutulelikuks. Abiandmisel loodetakse, et kunstnik hakkab töid looma, mida needki võivad maitsta, kes kunsti ei armasta; et kirjanik hakkab raamatuid tootama, mida needki loevad, kes ajaleheski ainult kuritöid ja kuulutusi uurivad; et mõtleja õpib mõtteid avaldama, millest arusaamine mõtlemist ei nõua, ja et ilmaparandaja tõttab parandama ainult tabatud vargaid ja hakkab armuõpetust kuulutama kirjanikele, keda ei loeta, kunstnikele, keda ei armastata, mõtlejaile, keda ei mõisteta.

*

Ütlesime: riik on ühing. Aga ühingul on üsna täbar ilma liikmeteta läbi ajada. Sellepärast peab iga riik valvama, et tema alamad või kodanikud laiali ei jookseks. Nõnda oleksid riigipiirid loomuliku tarvidusega põhjendatud. See tarvidus tundub iseäranis väikseis riikes, kus piirid nii kergesti kättesaadavad. Siit seletubki, miks just väikesed riigid oma piiride pärast iseäranis muret tunnevad, aga siit leiab ka seletuse nähtus, miks kõik riigid aina piiride laiendamise peale mõtlevad. Mälestagem tsaariaegist või vaadelgem praegust enamlist Venemaad: aina piiride laiendamise sõjad selleks, et kodanikude väljapääsmist riigipiirest raskendada.

Ühing võiks ju oma liikmete laiali jooksmist ka sellega takistada, et igale liikmele ühingus viibimine kasulikuks tehasse. Aga kui kõik kasu saaksid, kes peaks siis kahjud kandma? Jääb ainuke võimalus: kahjud teiste omasuguste, s. t. ühingute kaela veeretada. See tähendab sõda. Sõjast kasu saada võivad aga harilikult ikka ainult suured riigid, ükskõik kas nad ise kaasa sõdivad või ei, kuna väikestele aina kahjud rüppe langevad. Nõnda on jumalate, riikide ja rahvaste loomulik tahtmine.

Järgnevalt on romantiline utopia uskuda, nagu võidaks väikses riigis viibimist kõigile kodanikkudele või rahvaliikmetele kasulikuks teha. Riiklises mõttes pole see tarvilikki, nagu seda kõik riikide ajalood tõendavad. Sagedasti palju tähtsam kui tegelik kasusaamine on usk kasusaamisse, sest muidu ei oskaks nii paljude mineviku ja oleviku taeva- ja maaliitude eluvõimu seletada.

Rahvas nõuab usku.

Hoopis teine lugu on nende üksikutega, kelle hooleks usaldatud riiklikkude ja ühiskondlikkude asjade ajamine, kus tuleb kokku puutuda mitmesuguste ollustega, mida võib süüa, juua, suitsetada, tagavaraks koguda, tuttavatele edasi toimetada või lihtsalt sulaks ja krabisevaks ümber valada. Siin ei aita tühipaljast usk enam midagi, sest siin tõusevad loomulikud himud, mis hõõguvad maisest õhust ja mis kallutavad ka kainema iseloomu, on ju himude vastu võitlemises ainsaks kindlaks abinõuks himudele allaheitmine.

Et me aga loodusteaduse õitsengul elame, kus kõik loomulik poolehoidmist kipub leidma, olgu see loomulik raha, siid, kalliskivi, lõhnaõli, näovärv, viin, kohv, tee, riis, tubak, isegi leib ja suhkur, siis peaks riik selle eest muretsema, et ametnik,

kelles amet e o ipso teatud loomulikud himud tekitab, neid himusid ka loomulikult võiks rahuldada. Peale kasvatuspaleusliku eesmärgi saavutamise toob loomulikkude himude loomulik rahuldamine ka valitsuse aluse kindlustamise kaasa, sest kui ametnik ametis oma instinktele loomulikult võib anduda, siis saab temast peagi kõige kindlam valitsuse poolehoidja. Tarvilik oleks ainult, et niisuguseid poolehoidjaid võimalikult palju oleks ja et nad oma loomulikkude himude rahuldamise mõttes ministrist kuni uksehoidjani nii või teisiti end seotuna tunneksid. Nõnda võiks valitsus päris julgelt tulevikku vaadata, kuigi seal kohiseks üldine veeuputus.

Siit järgneb loomulik näpunäide igale valitsusele: ära pane ühtegi inimest vähegi vastutavamale kohale, kui tal on omakasust tume või loomuvastane arusaamine, sest ebausaldusvääriline riiklises mõttes on iga inimene, kes midagi tahab teha, ilma et ta omakasu õieti silmas peaks. Niisugusel ebaloomulikkude instinktliga inimesel on päris ükskõik, missugune valitsus pukil püsib, sest omakasuta tööd leidub ju igasuguse riiklise või ühiskondliku korra maksvusel.

Leidub aga inimene, kellest märgata võib, et ta ametivõimu omakasuliselt püüab tarvitada — olgu see inimene mees või naine, miilitsamees või varustusvalitseja, — siis võib teda riiklises mõttes ilma pikema jututa usaldada. Peaks aga veel selguma, et sel inimesel on tõsised demokraatlikud põhimõtted, sest ta armastab ise ja laseb ka oma ametivendi elada, siis on see otse riikline varandus, sest ei ole ju riiklise aparraadi kindlustuseks miski nii tähtis, kui just demokraatlikel alusel loomulikkude instinktide loomulik rahuldamine.

Kui nüüd valitsusel korda on läinud loomulikult rahuldatud loomulikkude instinktliga ametnikkude kontingenti soetada, siis on üks raskemaist riiklisist põhiküsimusist lahendatud, sest on ju arusaadav, et loomulik ametnikkude hulk iseenesestki selle eest hoolitseb, et tema ja laiemate, energilistematel kihitide — nagu börsespekulantide, rahakursilangevate, riigivara hangeldajate, erasahkerdajate, kõiksugu kotimeeste, sisse- ja väljaveo lubade saajate ning igal erialal leiduvate pügajate — vahel otstarbekohane kontakt jalule seatakse. Eriti kerge ja loomulik on see talitus sellepärast, et valitsusel alati võimalik on ka kõige loomulikumat, s. t. kõige omakasulisemat sammu tõsta ideaalsesse valgusse, temale vajutades kui mitte just õiguse, siis ometi paratamatuse pitseri. Kildkondlised

lahkhelid ei peaks kedagi heidutama, sest ärgu unustatagu: igal tervel ühiskondlikul instinktil on sama eesmärk — omakasu, vaidlust võib tekitada ainult küsimus, kes kõige enne eesmärgile peab jõudma ja missugusel määral: kes kõige enne võib rikastuda ühiskonna kulul kui loomulik ühiskonna liige. Nõnda koondub valitsuse ümber päratu hulk tõsiseid, loomulikke, elujõulisi poolehoidjaid, misläbi ta isegi veel siis võib jalul seista, kui tal juba puuduvad igasugused jalad ja ka jalgealune.

Leiduvad isikud, kes suud täis võttes igal parajal juhtumusel kinnitavad: rahvas ei usalda valitsust, kuid sõnadest ei pea keegi end heidutada laskma. Millal on mõni rahvas mõnda valitsust usaldanud? Tegid venelased seda tsaari ajal või teevad nad seda nüüd? Eks arva iga teine inimene, et iga võimumees on osetav ja müüdav; et iga ametnik mõtleb ainult oma kõhu ja tasku täitmise peale ja et kroonukoti soputajad aina rikastuvad ja rikastuvad; et toitlus ja varustus kipub tähendama ainult üksikute liigtoitmist ja varaštamist; et ühiskondlistes ettevõtetes, millele anduvad ikka paremad ja õrnemad ollused, valitseb harilikult logamus ja korralagedus, kus vana Juudas isegi võib meele heita? Aga mis on sest lugu, kel on sest häda? Kas valitsusel, mõnel ametnikul või ühiskondlikul tegelasel? Või millal on mõni valitsus selle peale tõsisemalt rõhku pannud? Ehk milleks seda? On rahvas kunagi ühtegi valitsust toetanud? Mis on rahvas? Paljas sõnaline ettekääne juristele ja poliitikameestele, iseäranis taevaja maaliitlastele. Rahvast ei olegi, vähemalt ei saa teda meelte abil tabada, mõisteliselt reaalseks teha. On talupojad, keda võid peksta kuupalju tahad, kes aga ikkagi tol mavad nagu jahukott; on töölised, on ametnikud, on kaupmehed, on kirjanikud ja kunstnikud, on kõiksugu inimesed, on lõpuks inimeste hulk. Aga hulk on meeletu, hulk on tujukas, hulka ei või usaldada, tema peale ei või toetuda, teda võib ainult valitseda, tema kulul elada. Nagu ajalugu tõendab, võib usaldada ainult seisust, klassi, rühma, kildkonda. Sellepärast räägitakse ikka seisuse, klassi, kildkonna ja onupoja poliitikast ja sellepärast ongi nii mõistetav, miks iga valitsus rahva vastu loomulikult kurdiks jääb ja ainult üksikute ohkeid tähele paneb. Rahvas nõuab usku, nagu juba tähendatud, ja usklikud armastavad ohata. Usu eest peakski iga valitsus kui kallima varanduse eest hoolitsema. Aga hoidku jumal, et rahva usk täitmist ei leiaks, sest mis väärtus oleks rahva silmas veel mõnel maa- või taeva-

liidul, kes ühel ilusal päeval maa või taeva igapäevaseks elutarviduseks välja jagaks: väljajagamine hävitaks ju usu maa ja taeva sisse.

Aga imestama ei pea kõige selle üle mitte, iseäranis kui juunalatest, riigist ja rahvast õige arusaamine võimaldab loomuliku leplikkuse ühiskondliku elu sagedasti otse katastroofiliste eriavalduste vastu.

1919.

INSTINKTIDE PILLERKAAR.

Juba nii mõnigi aasta enne ilmasõja puhkemist ilmusid kõigis Lääne-Euroopa maades teadlased, kes mõistumöögaga teed raiusid väitele: sõda on elustav, rahu uinutav element ühiskondliku elu arenemises.

Sõjaapostlite salajaseks tagasihutajaks oli vististi see üldine rõhuv tundmus, mis valdas kogu haritud ilma 19. aastasaja lõpul ja 20. aastasaja algul, heidetagu pilk ühiskondliku elu taimelava muhenemisse või vaimuvalda — kirjandusse, kunstisse. Igal pool ihati mingit värsket õhku, värsket voolu, nõuti rohkem instinkti, rohkem kirge tasakaaluks mõistuse korraldava ja rahustava mõju vastu.

Nietzschel on päris tõsi taga, kui ta himustab tagasi vanu halle Greeka aegu, mida veel mõne Sokratese kõikevaldav vaim pole ahelasse needinud ja kus otsitakse ilmade algust ükskõik mis elemendist, peasi et elemendist.

Mitte vähem pole tõsi taga Bergsonil, kui ta nii hirmus ripub liikumise, voolavuse, arenemise, saamise küljes, vististi kartes et need, kes on õpetanud monaade, ideid, mina ja asja isendas, võiksid elu needida mingisuguse surnud punkti külge, nagu vaevles Prometheus Kaukasuse kaljul. Aga ei ole elul hirksammat piina, kui ta on mõistetud surnud punktile, sellepärast — lahti temast, lahti ükskõik mis hinna eest.

Olime nähtavasti küllastunud kõigest meid ümbritsevast, pidi tulema suur nälg, mis pidi panema uuesti himustama võimu, varandust, naist, kõige pealt naist. Võimu järele ahnitseda oli vähedel võimalus, suurtest varandustest unistada võis arvulisem hulk, naist himustada — seda võis peaaegu iga mees, sest naine hakkas ka ise himutsema. Siit see erootiline palang kogu sõja ja revolutsiooni ajal, mille leegid hävitavad abielud, muutes kallimaks kaubaks elava keha, — leegid, mis ulatuvad kirjandusse ja kunsti.

Kuigi me puudulikult oleme ühenduses Lääne-Euroopa vaimusünnitustega, ometi näitavad kõik andmed, et seal pillerkaaritab igalpool instinkt. Prantslane Collette kirjutab, näit., romaani (Chéri), milles inimest analüüsitakse ainult kui erootilist looma. Teine prantslane kirjutab Plato eeskujul filosoofilised kahekõned ja seal esinevad inimesed peaaegu metsloomadena, kel on kaks peainstinkti — nälg ja armastus — kõige paljamil kujul. Ollakse tüdinenud moraali piiridest ja kohustundmuse köidikuist, tahetakse kõik meeled korruga lõdvaks lasta, kuigi see avalduks hullumeelsusena.

Sõda on kainele mõistusele hullumeelsus, iga ulatavam revolutsioon niisama, sest ei üks ega teine ühiskondline liikumine saavuta harilikult eeldatud tagajärgi. Aga kas sellepärast võiks järeldada, et kord saab inimsugu nii targaks ja mõistlikuks, et ei tule enam sõda ega revolutsiooni? Õnnelikud, kes usuvad.

Vabamat valda otsivad instinktid ka meil, olgu ühiskondlikus elus või kirjanduses. Lugegem Underi Sonette, vaadagem Gailiti kollase hullumeelse „siniseid pörsaid“, nuusutagem Visnapuu „mõnituse“ „värsket sõnikut“, maitskem Kivikase „lendavate sigade“ „karbonaati“, tundkem Barbaruse „lihalikku“ meelt erootikas ja verehimu sajatuhande sõduri ja viiekümnetuhande kuninga tapmisel, mingem Rohti „Valgustatud akende tagant“ läbi, kus näete, et ilusam ingel poeb ilatseva hullumeelse asemele, või lugege Tuglase „Merineitsit“, külap siis leiate, et armastame ikka veel elada kükakil, kápukil — neljal jalal. Sedasama iseloomu kannab suurem hulk hilisemaid tõlkeid. Valitakse võimalikult mahlakad autorid või teosed.

Käisin Estonias „Mägioja“ perenaist vaatamas. Ka seal mängib peaosas instinkt, mis nõuab erootilist rahuldust või võimu. Üks kui teine kirk viib kaasinimese kägistamiseni, mis on vististi hirmsam kui ükski „kultuuriline“ sõda, kus töötab peajasjalikult masin. Aga mitte „Mägioja perenaine“ ei alanud meie teatris pillerkaaritava instinkti võidukäiku. Mis oli mineval aastal Wilde „Salome“ või Hebbeli „Judithi“ lavastamine kui mitte sama nähtuse toonitamine: armastust ja verd nõutakse mõlemal pool, nõutakse metsikult, peaaegu jälgilt. Salomes on naine vabastatud iga sugusist kultuurmõjudest kõlbluse mõttes. Meeldiva metsloomakesena talitab ta, talitab nagu lapsed, kes pole veel söönud hea ja kurja tundmise puust.

„Mägioja perenaise“ kõrval kõnnib ka „Paan“ meie näitelaval, kõnnib võitjana, valitsejana, sest niisugune on ajanõue, ajailme. Ajailme kohase näidendi on esitanud ka Mikkelsaar oma „Laviinis“. Mulle ei paku kuigi suurt lõbu sellest teosest kui kunsttööst rääkida, teda arvustada või analüüsida, aga huvitav on see teos ometi, huvitav selle poolest, et ka koolimehed, haridusadministraatorid ilukirjandusse astudes mööda ei pääse neid ümbritsevast õhustikust. Lugejasse jääb isegi mulje, et „Laviinis“ nii paljud teised instinktinäidendid „mahlakuses“ üle on trumbatud, iseäranis mis puutub erootikasse.

Mitme aasta eest anti mulle lugeda kord käsikirjaline näidend, milles keegi suurem poiss õpetab väiksemale käsikiimalust — peaks õpetama lausa näitelaval. Olen selle ammugi unustanud, aga „Laviini“ lugedes tuli uuesti meele, sest nii „mahlakalt“ ja „selgelt“ püütakse seal demonstreerida kiimalust ja neitsilikkuse vägistamist silmahimu kaudu. Kui ma ei eksi, siis on „Laviini“ autor ikka veel koolinõunik ja sellepärast oleks väga hea, kui ta oma võimualustele käsu või ringkirja läkitaks kõva keeluga — „Laviini“ mitte koolilaste raamatukogudesse lasta, mitte kõlbluse pärast, vaid hea tooni ja maitse haavamise mõttes.

Mäletan millalgi olevat lugenud Lunatscharskit, praegust Venemaa hariduskommissari (või kuidas tema kõrge aunimi on), kus ta oletusi teeb uue teatri kohta, sest et vana olevat oina aja ära iganud. Lunatscharski arvates on uus teater instinktide teater, barbaarne teater, kus inimesed surevad kui kanad: siputab jalgu, sirutab nad siis välja ja heidab hinge. Ei ilusaid sõnu ega muusikalist laulu, mitte midagi sellesarnast, ainult mõni karjatus, röögatus ja kõik on mööda. Alfred Kerr tõendab, et itaallased oskavat veel ajuti seda kunsti, iseäranis naised. Nüüd katsume ka meie seda õppida, õpib vististi kogu ilm. Kas see tõesti mõnda uut teatrit tähendab, tema tulekut kuulutab, sünnitusvalusid näitab, seda ootame ära. Üks näib ometi kindel olevat: meil on korraga huvi tõusnud instinkti vastu, me õpiksime heal meelel kirgesid lähemalt tundma, ilma et seejuures iga kord kõlbluse igavat küünarpuud tarvitaksime. Selles kõiges avaldub mingisugune algline elurõõm, nagu seda tõlgitseda katsub keegi inglane oma Rõõmutsevas elus (Enjoying Life). Rõõmutsev elurõõm hakkab ühiskondlikku ellu, valdab seltskondliku elu, avaldades siin kõige silmapaistvamalt ehtimises ja meeldida püüdmisses, kõnnib võitjana kirjanduses mitte ainult kujudes, karakterites,

vaid lihtsalt keele vormirikkuses, stiili lopsakuses, poeb kujutavasse kunsti värvina, joonena. On tunda mingisugune üllatav huvitõus, nagu oleks tõepoolest uue mõtte saanud inimene ise ja tema askeldused. Kõhелеjad jäävad kõrvale, kõik tahavad kõndida kui noored joobunud jumalad — pead püsti, naeratus huulil, ilmavõitja nägu ees. Kõnnib riigimees, kõnnib angeldaja ärimees ja pangapidaja, kõnnib abielurikkuja naine, kõnnivad kunstnikud ja kirjanikud. Tõepoolest enjoying life, nagu inglane ütleb.

1920.

LUNASTUS.

Lugeja on muidugi „Gaasi“ Estoonias vaatamas käinud ja mäletab loodetavasti tema sisu (muu huvitab meid praegu vähe): gaas plahvatab, kuigi tema vormel on õige, plahvatus hävitab vabriku ning hulga inimeste elu. Vabrikant teeb siit loogilise järelduse: kui gaasi vormel on õige ja ta siiski plahvatab, siis jätame gaasi tegemise. Õhkulennanud gaasivabriku asemel mõtleb ta asutada tööliste elukohad oma maja ja maalapikesega, kus leiduksid muruplatsid ja puiesteed. Ta tahaks vabrikus ägavad inimesed päästa tahmast ja tolmust, tahaks nad teha suureks, vabaks, mis oleks kui lunastus endisest elust.

Aga vabrikant ei saa teostada oma mõtet: temale seisavad vastu kirjutaja, insener, lõpuks tööline ja ka valitsus. Inimene tahaks oma kaasinimesed lunastada, aga need inimesed ise sõdivad käte ja jallega vastu. Selles on sügav traagika, aga „Gaasis“ ei esine ta elavate kujudena, vaid ainult abstraktiliste skeemide kaudu. See traagika on nähtavasti sama vana kui inimsugu. Sealtmaalt, kuhu ulatub ajalugu, kostavad meile ikka ja jälle lunastuspüüded. Võtke või meile kõige tuttavam: Kristus suri ristipuus, et ilma lunastada. Jumal saatis oma poja ilma, et juudid ta iseenda päästmiseks risti naelutaksid.

Ka greeklastel on oma inimsoo lunastaja — Prometheus: tema naelutatakse kaljule. Aga neil on veel teine, kelle surm on kui lunastaja surm: see on Sokrates, kes juhatab inimese tema enda juure. Seda ei annud greeklased oma targale mitte andeks, vaid ulatasid talle kihvtikarika, nii hirmus vastumeelt oli neile, et neid õpetati pöörduma nende endi poole.

Vaevalt võib rahvast leida, kel puuduks oma lunastaja. Husside, Savonarolade jne. nimekiri on lõpmatu. Kreutzvald on tahtnud meie Kalevipojastki teha omataolise lunastaja, kui ta needis ta põrgu väravasse. Me ootame ainult, millal pee-

rud kahest otsast lausa leegitsema hakkavad, siis on aeg, siis hakkab see peale, kindlasti, tingimata, paratamata.

Mida vanemast ajast jutt, seda kindlam on inimene seotud jumalaga või jumalatega ja seda rohkem võlgneb ta temale. Jumalale on inimene alguste algusest saadik võlgu jäänud, tema vastu eksinud ja temale peab ta lunastuse muretsema, kuigi ta jumala enda peaks tapma. Inimene igatseb paradiisi, sellepärast vajab ta lunastust.

Aga juba ammugi on inimene kärsituks läinud, ja taevase paradiisi ootamisega mitte rahuldunud. Ta on hakanud igatsema paradiisi siin, maa peal. Sellepärast on ilmunud ka inimesed, kes ei mõtle lunastada kaasinimesi taevaseks paradiisiks, vaid maapealsesse minemiseks.

Kui taevase paradiisi pärast on paljud oma elu jätnud nälja- ja piinakambrites või tuliriidal, siis pole vististi nende arv väiksem, kes on uskunud maapealist paradiisi ja on selles usus surnud.

Meile on tänini õpetatud, et õnnis on see, kes oma elu jätab taevase paradiisi pärast, aeg oleks vähemalt õpetama hakata, et maapealse paradiisi nõudjad pole kuritegijad. Löögem nad risti, heitkem nad vangikodadesse, tehkem nendega mis tahes, kuid ärgem ütlegem, et nad on pahareti sugu.

Mõistkem, et nad on usklikud, et nad on kindlas usus: maa peal võib paradiis olla, mitte ainult taevas. Mõistkem, et neis igatiheis peitub pisut lunastajat, et nad ihkavad saada teiste lunastajaks. Nad tahavad olla, nagu on „Gaasis“ vabrikant, kes mõtleb päästa oma töörahva. Aga nad kõik jõuavad otsusele: inimene ei armasta, et teda lunastataks.

Tõepoolest, isegi taevasesse paradiisi minemiseks lunastamisest ei osata kuigi suurt lugu pidada, mis rääkida siis sellest, kui keegi kipub lunastama inimest maapealseks paradiisiks.

Iga revolutsioonikatse, olgu ta pörandaalune või ilmne, pole midagi muud kui lunastuskatse. Praegu seisame kõige suuremas lunastusmõllus. Kogu ilm kihab lunastajaist, kes kutsuvad inimesi maapealsesse paradiisi. Aga ei taha mõjuda ei meelitused ega surved, inimene on uskumatu ja kangekaelne, inimene peab oma „vanast patuelust“ visalt kinni.

Vaadake Venemaad, kas pole see praegu lausa suur lunastusväli kuulipilduja ragina ja suurtüki mürina saatel. Võimalik, väga võimalik, et Lenin usub: ilm saab õndsaks nõnda nagu tema ütleb ja usub. Võimalik, väga võimalik, et Lenin

pääseb lunastaja oreoolist ainult seeläbi, kui tal korda läheb surra loomulikku surma.

Igas inimeses peitub pisut lunastajat, sellega ongi seletatav nii laialine usk ja tarvidus lunastaja järele. Igaüks tahaks midagi õpetada, teisi juhatada, neile paremat eluteed näidata, neid parandada, neid õnnelikumaks teha, õndsaks teha.

Vaadake või joomise vastu võitlejaid! Nad toonitavad, kinnitavad, tõestavad, et joomine on halb, et ta on hukatus ja et karskus on õnneallikas, aga ometi õitseb „väikepõllumees“ ja lobbab kroonu monopooli tshekkidega sahkerdamine — kasvab joomine, nagu usutakse. Ei taheta õnne, ei taheta eluõndsust, armastatakse hukatust.

Ainult loojad ei armasta õpetada, juhatada, ainult nemad ei mõtle, et inimene nõuab lunastust. Jehoovagi rõhutas peasjalikult, et inimene teeks sugu ja teda saaks palju. Ja inimene tegi sugu ja teda sai palju, kuid siis hakkas tal janu lunastuse järele.

Lunastajad armastavad kõik talitada nagu Israeli jumal: nad teevad oma töö ja puhkavad siis. Nende töö on nende õndsususk, nende paradiis.

Aga seda õndsust ei saa teisele õpetada, sest iga uus loomistöö on uus sündimine veest ja vaimust. Iga uus töö on kohtumõistmine vana üle ja minemine ühest paradiisist teise.

Looja ei püüa teisi lunastada, tema mõtleb, kuidas lunastada ainult iseennast. Looja arvab, et pole võimalik teisi lunastada, võib lunastada ainult iseend.

Looja võiks inimese juhatada ainult iseenda juure, nagu seda tegi Sokrates. Kui inimene sealt lunastust ei leia, siis peab ta surma surema.

Loojale on kõik jumalad surnud, kellelki ei ihka ta päästmist. Iseenda südames valmistab ta lunastusmüsteeriumi, iseenda naelutab ta risti, iseenda ohverdab ta iseendale magusaks haisuks igavesest ajast igavesti.

Inimesele peaks vähem rääkima jumalast ja kohustest tema vastu ja rohkem toonitama temale teda ennast.

Inimesele peab ütlema: ei ole sul muud lunastajat kui sina ise, tahtes minna taevasesse või maapealsesse paradiisi.

Inimeses peaks kasvatama usku tema enda vastu, ta peaks õppima iseennast kõigepealt usaldama.

Elasime uue suure katastroofi üle, hüüdsime mitmes keeles mitme jumala poole, aga kurdiks jäid nad tänapäevani kõik.

Jumalad on inimese maha jätnud, inimene muretsegu ise enese eest, kuni ta on jõudnud lunastuseni, õndsuseni.

Kui inimene ehitab pühakodasid ja palvemaju, siis ehitagu ta ainult iseendale, nagu ta ehitab kõik teisedki suured ja väikesed kojad aina iseenda tarvis. Kõik templid olgu inimese templid, inimese enda müsteeriumide varjajad, ja iga uus müsteerium on ainult verstepostiks inimese teerajal.

Tänini on jumalad inimese lunastuse, inimese õndsuse pärast heidelnud ja kannatanud, nüüd on aeg kätte jõudnud, et inimene ise, iga inimene ise oma lunastuseks kannataks.

Igavesest ajast igavesti peab igaüks ise oma lunastuse eest võitlema, olgu need loomad, inimesed või jumalad — ka jumalad. Ja kui keegi on õndsaks saanud, siis tuleb surm; surm tuleb ka muidu, aga siis tuleb ta tingimata, paratamata, olgu need inimesed või jumalad.

Vesi, õhk, taevatähed, maamuld, kivid, puud, rohulajud, kogu ümbritsev ilm on kord täis olnud kõiksugu jumalaid, küll inimese ja tõpra taolisi, aga kuhu on nad nüüd jäänud? Ainult luules ärkab mõni neist äraseletatult elule, inimene saab tema äratajaks, viimse päeva pasunaks, muidu on nad lunastatud, õndsad ja — puhkavad.

Aga kus on kes oleks nende kisa ja karjumist kuulnud, nagu seda teeb inimene? Inimene on edev, inimene on eblakas, inimene on upsakas kekats, tema mõtleb, et peale tema enese veel kellelegi on tähtjas tema lunastus, sest miks muidu karjub ta nii hirmus või miks muidu on ta nii ülespuhutud ja teatraalne, nagu seda näeme „Gaasis“?

Inimene on veel kaugel jumalatest ära. Inimene peab veel palju jumalaid looma enne kui ta ise jumalaks saab.

1920.

AJAD JA OLUD.

15. nov. 1917 kuulutas Eesti maapäev Eestimaa iseseisvaks riigiks. 23. veebr. 1918 kuulutati Eestimaa erapooletuks iseseisvaks demokraatlikeks vabariigiks ja anti sellest 24. veebr. manifesti kaudu kogu rahvale teada. 11. nov. 1918 kuulutati Eesti vabariik Tallinnas teist korda välja.

Kuivad arvud. Aga missugused arvud! Nüüd teame, kui palju need arvud vaeva ja verd on maksnud.

Ja mis on nende arvude sisu, nähtud vaeva ja valatud vere tagajärjed? Kõige pealt: hulk mõisaid on juba tükeldatud ja teisi tükeldatakse, 1923. a. arvatakse selle tööga lõpule jõudvat. Kui me tõesti kord sinnamaale jõuame, et kõik maa rahvale välja on jaotatud, siis võiksime rahulikult öelda: meie oleme oma ilmasõja võitnud, meie oleme omal maal peremeheks saanud.

Kas mäletate, millal meie oma maa lõpulikult kaotasime? Arvate, et ehk 1224., mil kindelmaa sakslaste poolt lõpulikult võideti, või 1227., kus ka saarlaste selgroog ristitoojate võimu alla painutati? Ei! Lõpulikult kaotasime oma maa Eesti kubermangus 1816. ja Liivi kubermangus 1819., s. t. sel silmapilgul, kus meid nõndanimetatud vabastati. Ja ärgu mõeldagu, et see oleks meie arvamine. Otse selle vastu. Kuulus loodusteadlane v. Baer, kes Tallinnamaa rüütelkonna liige oli, ütles uue seaduse kohta: „Maa äravõitmine ja äravõtmine Saksa rüütlite läbi sai aastal 1816 täieliseks“. (Villem Reiman — Eesti ajalugu, lhk. 126).

Sellest ajast on ümmarguselt 100 aastat mööda ja nüüd on meil faktidega põhjendatud lootus oma maad tagasi võita, jälle uuesti maa peremeesteks saada.

Aga huvitav on ajaloo koltunud lehti sirvida, lugeda, kuidas see lõpulik „maa äravõitmine ja äravõtmine“ sündis... Anti muidugi Vene keiser Aleksander esimese poolt seadus tähendusega: „Olgu nõnda“ ja Keila õpetaja v. Holtz tõlkis

selle seaduse maakeele, temale nimeks andes: „Eestima Tallo-
rahva Seädmised“. Need „seädmised“ näitavad imesel-
gesti ja „maakeelses“ tõlkes ka imekujukalt, missugune oli
tolleaegne „tallorahvas“, meie esivanemad.

„Seädmiste“ paragr. 3 käib nõnda:

„Sedda Seäduisse-allust möda ei voi sepärrast Eestima
tallopoeg ükski, egga omma souseltsiga, egga ükski Like neist
ei Moisaga ühtlase, egga Moisata müdud, ärrakinkitud, teisele
antud, panti visil ehk muud visi teise kätte kirjutud sada.“

Paragr. 4 ütleb: „Eestima tallopoial on õigus, Maad ja
muud liikumatta varrandust ennesele pärris-ommaks õiget visi
nouda ja sada.“

Näete, nende paragrahvidega kustutati meid loomade „re-
visjonist“ maha ja paigutati inimeste nimekirja: eestlasi ei
tohi enam müüa ja temal tohib midagi olla. Vormilikult suur
edusamm endisega võrreldes.

Aga paragr. 16 lausub: „Moisavannemale jääb eddespidi,
nenda kui ennegi, Ma ja Pahi täieks pärris-ommaks, mispärr-
rast temmal Politsei-melevald omma valla Koggoduste, nende
kui ükslaste Koggoduste liikmette ülle on.“

Selle paragrahviga piiratakse ilusasti meie vabadus ja ka
meie omandamishimu: kõik on mõisa ja kõige üle valvab
mõis. Vististi aimas seaduseandja, et nõnda vabadusel ja
omandusõigusel kuigi suurt avatelevat mõju talupoja kohta
pole ja sellepärast lisab ta par. 16 kohe par. 17 juure, mis
nõnda käib:

„Ei ükski Eestima Tallopoeg voi sest Õigussest jälle tag-
ganeda, mis temmale Rigi Üllemast-vallitsusest kätte on mois-
tetud.“

Talupoeg korraldati küla-, valla- (mõisa-) ja linnakogu-
desse, aga igalpool valvas tema üle mõisniku kui mingisuguse
Cerberuse silm. Oma kogukonnast pääsis ta ainult mõisa
loal, vastasel korral tunnustati tema elukoha vahetus kohe
hulkumiseks ja teda kuulutati kirikutes kantslist niisugusena
maha. Mõisnik revideeris vallalaegast ja magasiaita. Kogu-
konna valitud ametnikud seisid mõisa meelevalla all ja mõis-
nik võis nad ajutiselt ametist kõrvaldada. Kogukonna liik-
med tohtisid ainult mõisa loal kokku tulla. Kogu seisukorrale
vajutab oma pitseri par. 27, mis nõnda käib:

„Külla-Koggodussel on melevald, ued Koggodusse-liikmed
omma Seltsi votta. ehk neid, kes jo temma seltsis on, jälle

ärrasata, ommeti lähhäb Moisa-Politsei lubbaandminne ja kinnitaminne senna jure tarvis.“

Ühesõnaga: võib kõik, ainult kui aga mõis lubab. Võib isegi maa kogukondest linna elama asuda, aga enne peab maal vähemalt 120.000 meeshinge olema, võib ka Eestimaa kubermangust välja rännata, kuid meeshingi peab selleks kubermangus vähemalt 140.000 leiduma. Kes otsustab, kes teab, mitu meeshinge kubermangus elab? Muidugi ikka ainult mõisnik. Tema otsustab isegi selle üle, kas keegi kroonuteenistusse läheb või ei: määrab su peremeheks või paneb su mõisateenijate nimekirja ja oledki nekrutivõtmisest vaba.

Mida aga mõis iseäranis ohtralt võib, see on — peksta, kere peale anda. Aga seda võivad ka teised ametivõimud, võivad seda nii vabalt, et arvama peab: peks kuulus sel ajal leivakõrvase hulka. Igaüks, kes andis teisele leiva, võis oma heaksarvamise järele juure lisada ka „leivakõrvase“. Lugegem näiteks paragrahv 190:

„Sepärrast, et Politsei-kohtud mitte ühtlase, ka koddust hirmo-andmist ennest peäle ei votta, ja ka allati ei voi otsitud sada, siis on igga Leiva- ehk Tenistusse-Vannema kohhus, seddasinnast kodust hirmoandmist omma teniatte ja perre seas toimetada, ja temmal on sepärrast melevald, neid, kui nemmad ei te, mis nende kohhus on, vähhe hirmoga tallitseda ja korda juhhatada. Sesinnane hirmo-andminne võib, kui niisuggune luggu sedda tarvitab, ühhest keppihobist viesteistkümnest hobist, ning naesterahva, vaiaealiste ja nõdra kehliga innimeste jures, kolmestkümnest vitsahobist sadik minna. Agga kui üks temma ülhhe tenimisse verendeli aasta aial kahhe ehk kolme-kordse koddusse-hirmo läbbi mitte parremaks ei lähhäks, siis peab teda, et temma peäle käskude valjusse järrel saaks moistetud, Politsei-Kohto kätte, nuhheldada läkkitada. Igga Tenistusse-Vannem võib sedda melevalda, koddust-hirmo anda, omma maia ehk makohha Vallitseja, Ülle-vataja ehk omma Vollipiddaja kätte anda...“

Siit selgub, et mitte ainult peremehel endal pole õigus oma kodakondseid sugu peale vaatamata läbi peksta, vaid ta võib oma peksuõiguse ka edasi anda. Ja kui see peksmine ei aita, siis pööratakse ülemuse poole, kus siis päris nüpeldamist, päris rookimist toimetatakse.

Peks näib sel ajal hea olevat kõige vastu. Hakkad sa leivavanemale või ülemusele vastu — saad kere peale, põlgad nende sõna — jälle kere peale, kannad keelt, sõimad, rikud

rahu — ikka kere peale, jood enda purju — kahtlemata kere peale, jätnud viljavärava kusagil põllu ääres lahti — tingimata kere peale, oled tulekahju kustutamisel hooletu või aeglane — paratamata kere peale, elad sa passita, annad sa passita inimesele peavarju või ei teata sa mõisa, et kuski elab passita inimene — igavesti kere peale jne. jne.

Ka „naesterahvad, kes ennast avvalikko liderlikko ello peäle äraannud, ja palga pärrast avvalikkult pördoello ajavad, nedasammoti ka... need naesterahvas, kes palga pärrast avvalikkult pördo-ello sadikud on“, karistatakse peksuga 30—60 hoobiga (par. 365 ja 366).

Kõrtsmikki, kes oma rahva liig täis joodab, või jooki tembib, saab kere peale. Aga vanad inimesed teavad tõendada, et ta ka siis kere peale saanud, kui ta rahvale küllalt ei jõudnud mõisa viina ära joota. Nõnda siis jootja ja jooja rasket seisukorda silmas pidades (ka jooja võis kere peale saada), peab tunnustama: ka neil oli raske, nagu veel tänapäevgi — aina trahvid, aina karistused.

Karistuse tõsise mõtte järele peab arvama, et siin ainult jooja põhjendatult süüdi võis olla: tema tohtis küll juua (pealegi mida rohkem, seda parem), aga ta ei tohtinud kunagi „täis saada“, muidu nüpeldati nii hästi teda ennast kui ka jootjat, sest kes juba täis saanud, see ei joo enam ja see ongi tema tõsine süü, miks temale endale ja ka kõrtsmikule naha peale anti.

Peks on muude karistustega ilusasti tasakaalu seatud, nagu par. 346 määrab:

„Rahhatrahv, mis rukki-küllimittoga ühhe hinna peäl, saab kümme keppi hopi ihhонуhtlusse arroliseks loetud. Nenda ka üks pääv vangipõlve saab kahhekümne keppi hobi ihhонуhtlusse arroliseks arvatud ja sedda möda ka suremad nuhtlused. Kahheksakümmend keppi hopi saavad kümme vitsa-kimbo arroliseks loetud; agga siin on agga Politsei kä üksi õigus sedda nuhtlust ärravallitseda mis seäda tulleb.“

Peksu kohta annab par. 339 järgneva seletuse:

„Keppi hobid lüakse keppiga, mis veikesõrme paksune on, ei mitte palja ihho peäle; lapsi, kes ei olle veel viieteistkümnne aastased ja naesterahvast nuheldakse nisamma palju vitsa hobiga palja ihho peäle kui seädus keppi hopa kässib.“

Ihunuhtlusest on vabad nõdrad ja põdurad, üle seitsmekümne aasta vanad ja kogukonna ametnikud, nii et sellest juba

teatud humaansust ja ülemuse väärtuse kaitsmist peab järel-
dama, kuigi see ülemus on talupoja seisusest.

Peremees, kes mõisnikult koha rendile (nuumale) võtab, peab muidugi kõik tingimused täitma, mis see heaks arvab temale peale panna, sest seadus kuulutab ju lepingutegemise vabaks. Nuuma suurusele pani ainult see piiri, kui palju talupojal üldse võimalik oli nuuma (renti) maksta, muud abinõu nuuma alandamiseks polnud, sest talupoeg oli varandusliselt täiesti mõisniku meelevaldne. Aga peaaegu niisama oli ka teenija peremehe meelevaldne alla antud. Peale eespool tähendatud peremehe peksuõiguse võiksime peremehe ja teenija vahekorra iseloomustamiseks veel par. 184 lugeda:

„Tenija kohhus on, ni palju kui sünnib tõeks teha, et tenimisse kauba teggemisse jures ühtegi isseärralist ei ole seatud, ilma igga liggema seadmisseta, keik mis temma holeks antakse, ja mis temma ihho ja vaimo jouuga ühte sünnib, enese peäle votta, ja ei vaeva egga tööd kartes, korda sata.“

Ühesõnaga: valgest valgeni, sest peale päeva ja öö on veel õhtu ja hommik. Pealegi teati veel: kes enne koitu kobistab, see varem leivameheks saab. Meieaegne tunniaru päevatöös oli hoopis tundmata suurus.

Huvitav olevus selleaegses maa-ühiskonnas on „Kihhelsonna Määkler“, mis selleks ametisse määrati, „et ükslase numa- ja tenistusse-paiga otsimisse pärrast, ükslase innimeste ehk terve sou-seltside ümberkaudo jooksminne ei peaks tulles, mis pea aego koggone hulkumisseks võib pöördä, ja et Moisa vannemattele, kui ka perremeestele hõlpo saaks tehtud tarvilissed perrenuumajad ja teniad leida...“ Maakleril olid raamatud, kuhu märgiti need, kes kohta või teenijaid otsisid, niisama ka need, kes kohti rendile pakuvad või teenistust otsivad. See oli meie keeles öeldud — koha ja teenistuse otsimise kui ka pakkumise büüroo. Poleks vististi sugugi halb, kui me praegustele oludele vastavalt midagi selletaolist korraldaksime, mitte ainult linnades, vaid just ka maal.

Huvitava oletuse tõstab maakleri kohta par 309: „Kihhelsonna Määklerit keeltakse kõvvaste, isse ommas ellomajas kõrtsikaupa pidamast, ehk omma kulloga laskmast Körtso seäda.“

Selle paragrahvi heidetud valgus saab veel huvitavama varjundi, kui par. 307 lugeda, et maakleriks „ka võib Köstrit... seäda, kui ta seks kõlbab.“

Nagu siit peale muu paistab, pole vaimulik seisus siin sugugi nii väga ainult vaimulikkude asjadega seotud, vaid toimetab ka ilmalikke. Puudub meieaegne edenunud tööjaotus. Kui kõstri maakleriks võib panna, siis lausub par. 398 õpetaja kohta:

„Kihhelkonna Koggodusse Kohto Protokolli Valmistaja on Kihhelkonna-Koggodusse Kirriko-Õppetaja..“

Ka kirikul endal on sel ajal igapäevase eluga veel palju rohkem ühendust kui meie päevil. Juba eespool tähendasime, et kiriku kantslist hulkujad maha kuulutati. Sedasama tehti ka pankrotti jäänutega, kui nende võlauskujaid otsiti. „Segugust kutsmist peab kolm pühapäeva järjestikko:

- 1) selle Kirriko sees, mis järrel völlalisse ello-koht on,
- 2) temma Makonna ehk Kreis-Linna Kirriko sees,
- 3) Tallinna Saksa- ja Ma-rahva Kirrikutte sees,
- 4) Keikis neis Kirrikuttes Kubbermango Ma sees, kus sel völlalisel veel mu numa ja Kuntrakti-vahhendamist peaks ollema, Kantslide peält kulutada.“

Nende ja muude selletaoliste mahakuulutamiste ning toimetuste tõttu oli kirikukantsel ühes pastoriga inimese elus päris tarvilik „seädminne“, aga kasvava tööjaotuse tagajärjel jäävad vaimulikkude asutuste tegevus- ja mõjupiirid ikka kitsamaks. Tänni seisis vaimuliku mehe käes veel sündiate, surijate ja abiellustujate nimestik, nüüd tahavad ka need nende käest ära libiseda. Tähendab: tööjaotus kasvab ka meie päevil edasi ja mõni seda teab, kuhu ta meid viib. Ehk ulatub ta viimaks ka puhtvaimulikkudesse asjadesse, nii et üks kirik võiks enda peale võtta näit. usulikkude rõõmusõnumite kuulutuse, teine põrguvalu-hirnu jagamise, nagu ka teatritest üks draamat, teine võib olla operit harrastab. Aga kristlaste usuelus tundub nüsgune tööjaotus alles tulevikumuusikana.

Kirikute läheduses ja käidavamate teede ääres iga 2—3 versta peal leidus sel õndsäl ajal kõrts, mida seadus päris tarvilikuks asutuseks peab, sest ta ütleb tema kohta muu seas (par. 329):

„Koggodusse Politsei peab ka tähhele pannema, et kõrtsmikud ei pea muile kui teekäiatele ömaja ehk tubba andma ööd seal asset olla, egga pea nemmad sallima, et Kõrts liajomisse ja liderlikko ello koggumisse paigaks saaks; sepärrast peavad nemmad, kui kegi liajomisse läbbi kahjo sisse satuks, sedda ärra vastama..“

Näete, kõrts pidi olema ainult soe ja muhe paraja tipsutamise paik, kus teekäijad soovitud öömaja võisid leida. Kahjuks on aga siin ilmas kõigil headel asjadel see imelik omadus, et nad peagi halbadeks muutuvad. Niisama sündis ka kõrtsiga: ta suri tõulise kidevuse kätte, ainult vanad pikad kivihooned maanteede ääres tuletavad veel endiseid õndsaid aegu meele. Aga midagi viis kõrts ometi endaga kaasa, millest puudus: ta võttis teekäijalt öömaja ja see tuleb nii sagedasti meele, kui neid pikki kivihooneid maantee ääres näed — katused sisse langenud, aknad katki, ukсед ripakil, väravad irvakil.

Pole vast kaugel aeg, kus vanad kõrtsid maanteede äärest jäljetult kaovad ja siis kaob ka inimese mälestusest see elu, helevus ja luule, mis nendega ühenduses hingitses. Aga ei kao sellepärast kõrtsivaim, ei, seda mitte. Just kõrtside ajaloo kaudu võib kõige selgemini tõendada, et vaim, hing on igavene. Kõrtsivaim või -hing (ei julge kinnitada, on kõrtsil vaim või ainult hing) elas juba enne seda, kui need maanteede ääres konutavad kivilogud sündisid ja ta elab tingimata ka siis veel, kui need kivilogud, kõrtsivaimu ainelised kehastused, juba ammugi kadunud. Kõrtsivaim või -hing on niisama suremata nagu iga teine vaim või hing, õpetagu teda vaimulik või kõrtsmik, salaku teda mõni teadlane või võhik. Ka kõrtsivaimuga sünnib, nagu õpetavad buddhalased iga vaimu kohta: kõrtsivaim rändab, valib endale ikka ja jälle uue ainelise kehastuse ja ta rändab seni kui ta saab õndsaks nagu kõik vaimud. Sellepärast on asjata karsklaste tormijooks joomise vastu: nad jooksevad tormi vaimu peale ja see tormamine peaks paratamata nurjaminekuga lõppema. Vaimu vastu peab vaimuga võitlema. Aga kus on see vaim, mis suudaks vastu panna kõrtsivaimule? Vaadake ometi: enne asutasid kõrtse ainult mõisnikud, nüüd asutab neid iga talupoeg. Ainuke seletus: lagunud kõrtsidest lahkuvad vaimud on sugu teinud ja neid on niipalju saanud, et neist jätkub iga suitsu peale vähemalt üks, tulgu see suits korstnast või aknast.

Meie vabastamise seaduse kirjutajad on üldse väga hoolikad olnud meie esivanemate eest muretsedes ja neid juhata-des. Ilma et me muid sellekohaseid tundemärke hakkaksime otsima, esitame ainult järgneva paragrahvi (221):

„Koggodusse-Politsei peab tõe panema, et keik ettemuretsemised mis tarvis lähvad, Koggodussest noutakse, et kahheksa päva enne kaera-mahhateggemist, ja kahheksa päva enne Lauritsit, ning ni pea kui kaerad on mahhatehtud, keik

Koggotusse-Konna välja ja heinama aiad nenda peavad tehtud ollema, et ellajad sisse ei sa, ning et Koggodusse-Liikmed mitte vallatusse pärrast ehk ommast peast ei julge sedda ümberseada, mis arro-nöriks on seätud.“

Kuidas selleaegne talupoeg niisuguse isaliku paragrahvi peale vaatas, pole muidugi meil teada, aga ühte mäletame veel väga selgesti: Saksa okupatsiooni ajal kuulsime umbes sama-sugust isalikku juhatust kündmise, külvamise, viljalõikamise, viljamasindamise, teelsõitmise jne. kohta ning kogu maa naeris, naeris lõbusalt. Peab arvama, et okupatsiooniaegsed tegelased talupoegadega nii umbes 1816. a. seaduse järele püüdsid ümber käia, sest nõnda oli lihtsam ja kodusem ning igal-pool tundus Saksa Gemütlichkeit. Seda mäletades ja teades, et nüüd on aeg meie kätte jõudnud seadusi teha, lõpetame lootusega, et me ometi endale niisugused seadused teeme, mis meid oma kodumaal laseks osagi sellest Gemütlichkeit'ist maitsta, mida maitsesid siin vöörad meile seadusi tehes.

1920.

KOOL JA USUÕPETUS.

Usuõpetuse küsimus koolis on meil nähtavasti ikka alles lõpulikult lahendamata, vähemalt pole avalikus arvamises mõõnamine möödunud.

Ühelt poolt tunnustatakse usk igaihe eraasjaks, millega riigil ega tema asutustel, muu seas ka koolil, midagi tegemist ei peaks olema, teiselt poolt aga püütakse maksku mis maksab sinna poole, et õigust saada usuõpetust nii või teisiti täisõiguslise õppeainena koolide tunnikavva paigutada. Mõlemal pooltel on oma kaaluvad poolt- ja vastuväited, millest järelandmata kinni peetakse.

Pole tahtmist siinkohal nende väidete juures peatuda, ainult ühe silmatorkava asjaolu peale peaks tingimata tähelepanu juhtima.

Kui koolist usuõpetuse suhtes räägitakse, siis mõistetakse nähtavasti, ikka alg- ja keskõppeasutusi, nagu puuduksid meil kõrgemad õppeasutused hoopis. Aga ometi on meil muu seas ka ülikool. Kuidas on temas usuõpetusega lugu? Eks ei ole seal usuõpetuse tarvis otse oma eriosakond, fakulteed, mis tootab ainuüksi just neid õpetajaid, kelle õpetust püütakse iga riigikodaniku eraasjaks tunnustada. Kuidas riimib see kogu eraasjalise usupoliitikaga? Miks ei ole ka kõrgema kooli usuõpetus eraasjaks tunnustatud ja majandusliselt kui ka vaimliselt nende erasutuste hoole usaldatud, mis püüavad rahuldada kodanikkude usulikke huvisid?

Või arvatakse ehk, et ülikooli usuõpetuse jaoskond ei tee tegemist niipalju usuga kui jumalaga, jumalusteadusega, teoloogiaga, ja võib olla ei mõtle riik jumalat koguni mitte oma kodanikkude eraasjaks tunnustada? Aga väga paljud on arvanud ja arvavad veelgi, et inimene (nõnda siis ka teoloogia professor) ei või jumalast midagi teada, isegi seda mitte, kas see või teine jumal olemas. Selles peitubki põhjus, miks vanad greeklased oma teoloogia usaldasid mitte tarkade ja teadlaste,

vaid luuletajate kätte, sest need oskasid jumalaist ikka kõige ilusamini jutustada muinaslugude näol. Aga ka meie eneste rahvusjumalaist kuuleme vististi kõige rokem lauliku suust. Vanade kristlaste kohta juletakse tõendada, et nemad kuni esimese kirikukoguni oma jumalast väga vähe „teadnud“, mis muidugi ei takistanud teda uskumast.

Meie vahekord jumalaga on muutunud: meie teame temast hirmus palju, sajad professorid õpetavad teda aast-aasta kõrval tuhandetele põlvedele, ainult kahjuks — teda ei taheta enam uskuda. Uskumast tõrgub igapäevane inimenegi, jumala sulastest enestest rääkimata. Jumalad on pisut kuulsate kirjanikkude sarnased, keda igalpool kiidetakse ja õpetatakse, aga keda enam ükski ei armasta lugeda. Kuulus kirjanik on läbi ja läbi ideaalne olevus, nagu jumalusteaduski on läbi ja läbi ideaalne teadus: teadusaine kohta ei või isegi tema olemasolu tõendada, aga ometi töötavad fakulteedid ja professorid. See on teadus teaduse enda pärast, ilma vähemagi asjalise huvita.

Aga me peaksime ikkagi tõsiselt püüdma vastata küsimust: miks püütakse usuõpetus kesk- ja algkoolist välja tõrjuda, kui ta ülikoolis täisõiguslise õppeharuna riigi kulul edasi kestab? Ega ometi need, kes kannavad võimu ja teevad seadusi, arva, et usuõpetus on midagi halva kirjanduse või piirituse taolist, mis on hävitav noorte kehale ja vaimule, kuna ta lubatav on ainult täiskasvanuile, iseäranis meestele?

Loomulikuna tundub üks kahest: heitkem usuõpetus ka ülikoolist kui õppeaine välja või kui te ta sinna jätate, siis tuleks talle ka alg- ja keskkoolis vähemalt vabatahtlik eluõigus lubada.

Esimesel korral — s. t. usuõpetus lahkub ülikoolist — oleks see kiiduväärt omadus, et teadustempel vabaneks aastatuhandelisest tolmust ja kõrgel asutusel poleks enam kurba kohustust kokku puutada asjadega, millel nii vähe ühist teadusega, nagu seda tänapäev mõistetakse. Veel enam! Teadustempel vabaneks teaduse kurjemast ajaloolisest vaenlasest ja hirmuvalitsejast — kristlikust teoloogiast ja kõigest, mis temaga seotud. Teadus toetub mõistusele, teoloogia usule, milleks peaksid siis need kaks ühe katuse all varju otsima. Kord alandas usk kõik teadused oma ümmardajaks, kas siis kunagi ei peaks aeg tulema, kus teadused julgevad endid täiesti iseseisvaks kuulutada ja välimiselt seda akti kinnitada apaklikku kaugusse asumisega usust!

Usk opereerib vekslitega, mis seal ilmas lunastatakse. Nõnda on need väärtpaberid siin ilmas kasutud, pisut nagu võltsidki. Keegi sakslane imestab, miks ta ühtki teadusmeest — ehk olgu ta ei tea kui eelarvamisteta — ei tunne, kes oleks kutse, ükskõik missuguse ülikooli õpetajaks minna, selle põhjendusega tagasi lükanud, et kutsuja ülikool pole veel oma teoloogia fakulteedist vabanenud, s. t. ta võimaldab oma „firma“ all kahtlase väärtusega opereerimise. Aga ometi leiduvat õpilasi ja ametnikke, kes loobuvad teatud pangaäris teenimisest sellepärast, et pank kahtlase väärtusega pabereid inimeste sekka saadab.

Pole juhust olnud tähele panna, kas meil nii korralikke pangaametnikke leidub, aga üks on vististi kindel: ka meie ülikooli õpetajad on talitanud Saksa „põhjalikkuse“ eeskujul: nad on sõnalausumata leppinud teoloogia fakulteediga, nagu oleks see igavesest ajast igavesti iseendastki mõistetav. Muidugi oleks teistsugune talitusviis praegusel silmapilgul vaimliselt kui ka kõlbliselt otsekohene kangelastegu ja seda viimast ei või kelleltki nõuda, ka teadusmehelt mitte. Kangelastegu oleks see eriti sellepärast, et jälle kord seisame karjääri, kiriku ja kõrtsi ning lisaks veel kino tähe all.

Nõnda peaks ka arvama, et vaevalt suudetakse meil usuõpetus ülikoolist välja heita. Peale kõige muu ei jatkuks meil selleks lihtsalt kodanlikku julgust kultuurilise Lääne-Euroopa ees, kus teadustemplid endiselt sobivad teoloogiaga, sest meie seisame „hirmsal kombel“ lääne kultuuri mõju all. Vaadelgem või ainult akadeemilist noorsugu nende värvides. Aastakümned heitles ta küsides: olla või mitte olla? ja vajutab värvimütsi ikka sügavamale pähe — nii hirmus suur on lähema lääne kultuuriline mõju. Kõrgem kultuur nõuab rahvuslikke ohvreid, nende eest pole meie akadeemiline noorsugu kunagi tagasi põrganud, kui oli vaja värvimütsi kanda.

Põhimõtte pärast tahetakse usuõpetus koolidest välja heita või sinna sisse jätta, sest oluliselt pole asjal vististi suuremat tähtsust. Mõlemate poolte järelandmatus tõendab enam põhimõttelikkust kui poliitilist tarkust — tõendab enam teoloogilist usku kui ühiskondlikku tähepanu. Sest ega ometi nii lapselik või olla, et arvata: usuküsimus oleks kooli küsimusega piiratud ja lahendatud. See tähendaks umbes sama palju kui loota, et maaküsimus on lahendatud põlise rendi või eraomanduse tunnustamisega.

Armsad usupooldajad, teie lohutuseks võib öelda: heide-tagu usuõpetus koolist välja või jäetagu ta sinna sisse, teie nisu õitseb ikka. Selleks on olemas hulk olulisi tunnuseid. Igal tähtsaks peetud ajaloo silmapilgul olete ikka osanud tarviliku hulga oma mõjualuseks teha, kes teie ülespidamise eest on võinud rikkalikult muretseda ja seda mõistate tingimata ka tänapäev, sest teil on rohkem kogemusi kui ühelgi teisel parteil või kildkonnal ilmas. Ka olete ikka osanud õigel ajal õige abimehe leida, kui teda vajasite, olgugi see abimees kas või vanasarvik ise või tema haisev vanaema. Ja ei ühe ega teise pärast tarvitse kristlikul usupooldajal häbi tunda, sest kristliku kiriku ajalugu tõendab, et rohkem on kristlane uskunud kura-dit ja tema käealuseid — nõidu, kui jumalat või tema ingleid.

Tõenduseks on asjaolu, et pühaks on tunnustatud kiriku poolt võrdlemisi vähed, kuna aga paharettide arv mitme miljonini tõuseb, keda kõiki pidi tuleriidal põletama või mõnel muul jumalameelepärasel viisil tapma. Nõnda on talitanud mitte ainult katoliku kirik, vaid ka kõik tesied, nõndanimetatud puhastatud, reformeeritud.

Katoliiklased nõudsid ilmalikelt võimudelt, et need ketserid surma saadaksid, aga Lutherus kirjutas ise a. 1528 Wittenbergi teoloogide otsusele alla, milles neile, kes nimetatud teoloogid ketseriteks tembeldasid, sama saatus osaks kuulutati.

Paavst Paul IV kuulutas a. 1555, et kõiki, kes piiha kolmainust salgavad, peab halastamata tuleriidale saatma, kuid see polnud midagi muud kui Kalvini eeskujul talitamine, kes paar aastat varem sedasama oli teinud. Asjaliku tõendusena võiks nimetada füsioloogi Servet'i, kes hirmsas piinas leekides otsa sai. Jumala verikoera osa etendas siin Kalvin, kuna Melanchthon (see tasane ja vaikne!), Bucerus („Servetil oleks pidanud sisikonna kehast välja rebima“) i. t. Saksa evangeeliumi kuulutajad kiitust haukusid. Es ist eine Schmach und ein Jammer, lisab asjast rääkija kirjanik juure. Serveti pääsüü seisis selles, et ta kolmainust Cerberuseks ja jumalat nomen appellativum'iks nimetas.

Prantslastel oli 24. aug. 1572 Bartholomäuse öö (à propos: järgmisel hommikul jalutanud kõrged kristlikud preilid ja kavaleerid Pariisi tänavail poolalasti surnukehade vahel ja avaldanud mõne kohta kaastundlikult kahetsust, kel olnud armueluks iseäranis kõlblikud suguosad), kuid sakslased olid neile oma ümberristijate (Wiedertäufer) hukkamisega teed näidanud.

Hispaania oli inkviisitsioon, aga Inglismaal loodi a. 1550 reformeerija Eduard VI poolt umbes samataoline organisatsioon Cranmeriga nimehena.

Katoliiklased tungisid Kesk-Ameerikasse ja leidsid sealt kõrge kultuuri eest, aga nad ei osanud siin midagi muud peale hakata kui mõõga ja tulega usku sisse ning laevul kulda võimalikult palju välja vedada. Riisumiseks, tapmiseks ja ristimiseks polnud vaja ei pärismaalaste keelt ega kultuuri tundma õppida. Niisuguse armuõpetuse osaliseks said ka meie esivanemad siin Maarjamaal.

Puritaanlased said Põhja-Ameerikas peremeheks ja a. 1703 tehti otsuseks, et iga pärismaalase-indiaanlase või tema päänaha eest makstakse 40 naelsterlingit; a. 1720 tõsteti see summa 100 peale. 1744. a. kuulutati Massachusettsis teatud suguharu mässajaks ja määrati järgmised hinnad: mehe päänaha eest — 12-aast. ja vanemad — 100 naelsterlingit, meesvangid 105 naelst., naisvangid ja lapsed — 55 naelsterlingit. Kena jänesejaht!

Umbes samal ajal vedas kristlik Euroopa Vaikse ookeani saartele ja Aafrikasse süüfilist, piiritust ja piibleid, kuna ta sealt vastutasuks kõike võttis, mida võimalik oli kõlisevaks ümber vahetada. Saarte elanikud ei pidanud kristlikule kultuurile vastu ja surid, nagu indiaanlasedki skalpeerimise tagajärjel.

Aafrika neegrid olid visamad ja sellepärast seati nende kasutamine laiemale alusele: neile müüdi kõigepealt piiritust ning kui nad selle olid välja maksnud ja ära joonud, nabiti nad joobnult kinni, asetati laevale ja viidi Ameerikasse müügile. Liverpoolil olnud seks otstarbeks a. 1730 — 15 laeva, 1751 — 53, 1760 — 74, 1770 — 96 ja 1792 — 132 laeva.

Nagu need arvud näitavad, muutus kultuur aast-aastalt intensiivsemaks. Muutus pole nähtavasti praegugi veel neegrite suhtes peatuma jäänud, sest alles 1911. aasta aprillikuus (hilisemad andmed puuduvad mul) põletati Põhja-Ameerikas, Missouri osariigis, Springfeldi linnas (üliskooliga, akadeemiaga, gümnaasiumiga ja loomaaiaaga maakonnalinn) kolm neegrit elavalt rahvahulga poolt ära. Nende pääsüüks olnud nähtavasti osjalu, et nad olnud ja jäänud — neegriks. Huvitavale vaatamängule rutanud pühapäevakoolide õpilasedki piiblitunnist, et tuhahunnikust omale midagi mälestuseks otsida. Ja nad leidnudki: tükk poolpõlenud neegri päähud. Kena püha jäänus! Kuid katoliiklaste omad on veelgi kenamad, näiteks: püha Maarja piim, püha Anna kamm, Joosepi saapad ja Kristuse

eesnahk (viimane olevat isegi kolmes eksemplaris olemas, millest peab järeldama, et eesnahk pidi kolm korda uuesti kasvama, mis võiks olla kaudseks kolmainu tõenduseks; või et on olnud kolm Kristust; või et on need vagadele neitsidele nii kallid jäänused kas kõik kolm või kaks neist aseained, mida kõige raskem oletada).

Kuradi ja tema kildkondlaste olemasolu kohta ei tea aja-looraamatud nii silmatorkavaid ja vääradata asjalikke tõestusi tuua. Ainuke, mis mul meele jäänud, on tindilaik kuski toaseinal, kuhu vaga Lutherus vanakurjale tindipotiga pähe valanud, nagu sellekohased õpiraamatud jutustavad. Kui tähele panna, et ei see ega mõni teine usumees jumalaga kunagi niisama koduselt, familjäärselt pole ümber käinud, siis hakkame aimama, kui lähedal on seisnud reformeeritud kirik kurjale ja tema pooldajale. Siit oleks ka mõistetav, miks puuduvad sel kirikul pühade meeste ja naiste leegionid, kuna selle vastu pahareti liikmed hulgana leida on. Ajaloolased teavad tõendada, et Benedikt Carpozoy üksi (elas 1595—1666; meele- tuletuseks: Lutherus suri 1546), kes olnud õigeusklik luterlane, uhkustanud sellega, et ta 20.000 (loe: kakskümmend tuhat) surmaotsust teinud, enamasti nõidade kohta. Vististi olid need kõik umbes samasugused haisevad loomad, nagu humanist Erasmus, kelle kohta Lutherus öelnud: „Wer den Erasmus zerdrückt, der würget eine Wanze, und diese stinkt tot noch mehr als lebendig“.

Reformeeritud kiriku pooldajate veritöödele olevat ometi üks mõjuv vabandus: need pooldajad olnud sedavõrt demokraatlikud, s. t. harimatud, et nad ise neid inimesi, keda nad nõidadena või millegi muuna hukanud, tõepoolest paharetlasteks pidanud, kuna aga katoliku kiriku võimukandjad sedavõrt haritud olnud, et nad ühtegi paharetti ega jumalat ei uskunud, ei seda, mida nad rahvale õpetasid, ega ka seda, mille pärast nad tuhanded ja miljonid tapatalgule läkitasid. Nemad talitasid täie teadmiseiga ainult otstarbekohasust ja oma kasu silmas pidades.

Rumal, harimatu hulk uskus tõepoolest nõidu ja armastas veriseid vaatamänge. Neile jämedatele ja toorestele instinktele tuli kirik lahkelt vastu, teades, et kui hulka tahad juhtida, siis sörgi tema sabas. Kirik tunnustas nõiad olevaks ja hakkas neid kristliku jumala auks ning metsiku massi lõbuks avalikult põletama või mõnel muul huvitaval viisil hukkama.

Pealegi oli sel rahvalikul lõbul kaks tululikku omadust: igast kirikule vastumeelsest isikust võis nõiana või ketserina kergesti lahti saada ja iga ketseri ja nõia varanduse võis ilmalik või vaimulik võim oma kätte kiskuda. Maahärrad ja kohtunikud läinud nõidade põletamisega rikkaks. Vaimulikud ja ilmalikud kohtunikud olnud ühesuguselt ostetavad. Austrias arenenud nõiaprotsessid teatud erialaks, mis asjatundjale ilusa ülespidamise annud. Sellepärast tabas keegi hollandlane 16. aastasajal otse naelapea pihta, kui ta ütles: nõiaprotsess on uus alkeemia — kunst inimese verest kulda teha.

Kuid kirik ei teinud kulda mitte ainult verest, vaid ka igast himust, lõbust, pahest ja kuritööst. Tõenduseks on pattude andeksandmise hinnakiri, mida paavst 12-aastasajast peale hakkas välja andma. Selle preiskurandi järele maksab vaelevanne 6 grossi — umbes 90 Saksa marka (arve on enne ilma sõda tehtud), dokumentide võltsimine — 7 grossi; teenistuskoha müümine — 8 grossi; varguse ja röövimise eest pidi saagi järele tasuma: pidi saagist osa kirikule andma, kui tahti ülejäänud omale jätta. Tapmine hinnati mitmesuguselt. Kes tapab isa, ema, venna, õe, naise või veresugulase, see maksab (kui tapetu ilmalik) 5 grossi; on aga tapetu vaimulik, siis maksab tapmiae 7 grossi. Suguline läbikäimine ema, õe või pojaga maksab 5 grossi; neitsi vägistamine maksab 6 grossi (siin peeti kuritegija lõbu suuremaks, sellepärast taks kõrgem). Vaimulik, kes pihtisaladust rikkus, maksis 7 grossi; ajas ta salaja liiakasu äri, siis maksis ta sama palju; mattis ta liiakasuvõtja kiriklikult maha, siis maksis 8 grossi; kes aga naisterahvaga kirikus kokku elas, maksis ainult 6 grossi. Viimast kuritegu hinnati sellepärast nii odavalt, et ta väga sagedasti kordus ja nõnda muidugi palju sisse tõi. Kõrge maks oleks võinud vaimulikud ära heidutada ja siis oleks kiriku sissetulek võinud väheneda.

Need andmed patulunastuse hinnakirjast tõendavad, et ei olnud ühtegi väga soovi, mida kirik poleks katsunud oma karjalambakestes rahuldada. Ainult maksa nõutav summa ning — asi tahe. Suuremat vastutulelikkust võiks keegi vaevalt himustada. Tapa kas paavst või jumal, vägistata kas neitsi Maarja — ainult maksa asja lõbu kohaselt. Võid Kristuse igapäev uuesti risti puua, kui aga raha jätkub kirikule maksmiseks.

Muidugi, mu armsad usuharrastajad, ei neist ega muist sarnasist asjust ei pea teie ei koolis (ka ülikoolis) ega ka väljaspool kooli rääkima. Ehk kui te seda paratamata tegema

peate, siis avaldage seda kui jumala äramõistmatut armunõu (kui ta puutub teie oma usuparteid) või ajage inimsöö häbitööd lihtsalt teise usupartei süüks. Üldse peab katsuma rääkida inimesest ja tema usust ainult hääd, mis on vooruslik kristlikus kui ka ebakristlikus ühiskonnas. Rääkigem ka jumalaist ainult häid ja vooruslikke asju, kuigi teil omal päevaselge, et jumalad on inimeste näo järele loodud või kui on teistsugused jumalad olemas, siis on nad inimese saatuse seisukohalt vaadates mõttetud, ükskõiksed, amoraalsed ja elutud.

Jumalate eluasemeid on ikka täitnud surnukambri lehk. Siin peitubki põhjus, miks jumalasalaste nisu ikka hästi on õitsenud ja vististi ka tulevikus õitseb: inimene on ikka surnuid rohkem armastanud kui elavaid, nende eest on ta ikka rohkem hoolitsenud kui elavate eest. Inimese süda on ikka surnute teenistuses seisnud, olgu need surnud jumalad, inimesed või asjad. Vanad egiptlased tõid sellepärast ikka surnukeha ruumi, kus pidutseti, sest isegi pidutsedes ei mallatud surnulehust lahkuda.

Seda arvesse võttes, mu armas jumala- ja usuvastane, on sinule väga vähe lohutavat öelda, kui sa tahad maksu mis maksab usuõpetuse koolist välja heita. Hoopis teine lugu, kui sa ta kooli sisse jätab ja kardad, et usuõpetus kui kuri pisi-elukas laste hinge poeb ja seal oma hävitustööd algab.

Asjata kartus! Ajalugu, inimesi ja nende õpetusi tähele pannes peab tahes või tahtmata tunnustama: õpetused ei mõju inimese peale kõlbliselt üldse nimetamisvääriiselt; muidu oleks inimene juba ammu siin maa peal õndsaks saanud ja tal poleks vähematki huvi ega tarvidust jumalate kolkunud nektari või pehkinud manna järele.

Väga julge oleks tõendada, nagu oleksid usuharrastajad läbisegi halvemad kui need, kes kunagi pole usuasjade vastu huvi tunnud ega nendega tegemist teinud. Leidub küll ja küll usu- ja jumalasalgajaid, kel nii arenenud ühiskondlikud instinktid, et nad on silmakirjalikud, kahekeelsed ja kurjad, nagu on seda olnud ja vististi ikka veel on (seisuse voorus!) kõige salakavalamad papid või nende vagad poolehoidjad. Selle vastu näib tõendatud olevat, et on elanud ja võib olla elab veelgi usuharrastajaid, kes on päris korralikud ja hääd inimesed, nagu poleks usupahe kunagi nende tundmusi õigluse, aususe ja inimlikkuse suhtes roiutanud. Siit peaks ehk võima järelduse teha, et usk ja tema õpetus ei noorele ega vanale kuigi

kardetav ei ole, kui tema tarvitamises liiale ei minda, vastasel korral võib ka puhas allikavesi elukardetavaks saada, nagu seda veetõbi tõendab.

See ei võigi ka teisiti olla, sest inimese elu ja tegusid juhivad mitte õpetused, mõtted ja põhimõtted, vaid armastus ja nälg, mis on mõlemad oma olemuselt amoraalsed, ebakõlblikud. Kui aga siiski inimest alatasa püütakse õpetusega „paremaks“ teha, siis tähendab see, et mitte kõik ei tea, mis nad teevad, või et õpetused on tarvilikud kui abinõud hulga üle valitsemiseks, mis on sagedasti hulgale endalegi kasulik.

Kui hirmus vähe mõju on ilusail õpetusil, näitab ehk kõige lihtsamalt nõndanimetatud „kuldne seadus“:

Pittacus õpetas 650. a. enne Kristust: „Ära tee oma ligemisele, mis sa ise temale pahaks paneksid.“

Confucius, 500 a. e. K.: „Tee teisele, mis sa tahad, et tema sinule teeks, ja ära tee teisele, mis sa ei taha, et tema sinule teeks. Sa vajad ainult seda käsku; tema on kõigi teiste käskude alus.“

Thales, 464 a. e. Kr.: „Hoidu seda tegemast, mille pärast sa teist laidaksid.“

Sextus, 406 a. e. K.: „Mis sa tahad, et ligemine sinule oleks, seda ole ka temale.“

Aristoteles, 385 a. e. Kr.: „Meie peaksime teiste vastu nõnda tegutsema, nagu me teisi eneste vastu tegutsemas soovime.“

Hillel, 50 a. e. Kr.: „Ära tee teisele, mis sa ei taha, et teised sinule teeksid.“

Seda rida võiksime paljude nimedega veel jätkata, aga aitab sellestki. Kristlased on kakstuhat aastat sama õpetanud, aga inimene on endiseks jäänud. Nüüd katsub keegi kõlbline mees (Shaw) teistpidi õnne, toonitades: „Mis sa tahad, et sinule tehtaks, ära tee seda teisele: maitset lähevad lahku.“ Muidugi on ka ümberpööratud õpetus ainult õpetus ja inimesel pole olemuselt sellega midagi tegemist. Sest ega ometi neid leidu, kes arvaksid, hiljutise ilmasõja kõige tema tooruse ja verega oleks võinud seega ära hoida, et ükskõik kui kuldset seadust oleks seda- või vastupidi õpetatud.

Ainus abinõu, mis inimese ligemise armastajaks ja avitajaks võiks teha, oleks mõne noore jumala sündimine, kes teeks, et inimene hakkaks lõbu tundma ning rasva minema ainult teise söötmisest, teise jootmisest, teise ehtimisest, edvistamisest, uhkustamisest, kuulsusest, õndsusest jne. jne. Olen ikka

ja jälle pidanud imestama kõigeväeliste jumalate üle, kes nii väga muretsevad inimsoo kõlblise parandamise eest ja kes ometi pole tulnud selle lihtsa ja mõjuva abinõu peale: inimese hädad ja lõbud pandagu ligemise külge, küllap ta siis kristlikult vooruslikuks muutub. Kõik need võimu- ja aukandjad, kes kuidagi seisavad oma kepi või krooni kaudu jumalatega lähedamas ja sõbralikumas kokkupuutumises, peaksid hakkama tarvilikul pool seda mõtet elustama ja virgutama.

Siiski võimalik, väga võimalik, et inimene ka ilma jumala abita viimaks sinnamaale areneb, milleks isegi tundemärke olemas. Ameerika, näiteks, muretseb eurooplaste peatoiduse eest ka siis, kui tal omal on miljonid töötä inimesi, kes nälgiavad. Selle teo põhjuseks võib ainult asjaolu olla, et ameeriklane ei tunne enne küllastust kui eurooplane, tema ligemine, pole täis söödud.

Armuelus on sellesihiline arenemine veel kaugemale ulatunud, sest milleks muuks tahaksite seda nimetada, kui teatud abielumees või -naine, kes on oma abielupoolega jumala ees üks liha, heidab silma mõne oma ligemise peale, himustades aidata teda tema ihuhädas? Iseäranis kõrgele löövad niisugused altruismi lained ajaloo suuril silmapilkudel, näiteks praegu. Keegi ei armasta enam oma liha, vaid kõik põlevad aina ligemise armastuses, riskeerides sagedasti hää nime ja tervisega.

Inimene on püsivam ja sitkem kui kõik õpetused, inimene on elujõulisem ja reaalsem kui kõige ilusam sõna. Inimene pole see, mis ta õpetab või mis ta räägib, vaid mis ta sööb. Sellepärast kui tahetakse inimene altruistiks teha, siis pandagu tema nälg ja armastus ligemise külge. Muidu õpetatagu koolis ja kirikus kas või hobuseid varastama. Sest hobusevargus kui ühiskondlik nähtus poleks kuigi kardetav, kui kõik elanikud on hästi õpetatud varastama. Seda näete praegu kui mitte just hobusevarguses, siis vähemalt lihtsalt varguses. Tõendatakse, et igalpool aina varastatakse ja varastatakse ning lüüakse üle, ja nii mõnigi on nii kergeusklik, et ootab, millal kõik kokku langeb. Aga see vaeneke peab kaua ootama, sest ükski riik ei lange varguse pärast kokku ehk olgu siis, et vargus on halvasti korraldatud või otstarbekohatult arenenud. See maksab niihästi Eesti kui ka iga teise riigi kohta. Ka varguses peab oskama viimase saavutada, mida näiteks postiametniku Trulli kohta kuidagi ei saa öelda. Kuidas võis ta nii ettevaatamatu olla, et ta peale seda veel põgeneda lootis, kus

võimud tema pearahaks 100.000 olid määratud. Peale seda oli veel ainuke mõistlik tegu: Trull oleks pidanud ise enda kinni võtma ja ameti võimudele välja andma, siis oleks ta vähemalt 100.000 teeninud, nüüd on ta kahjuks kõigest ilma.

Nõnda on lood, mu armas jumala- ja usuvastane, kes sa tahad usuõpetuse koolist välja heita. Sellepärast mõtle ja pea aru, enne kui otsustava sammu astud. Enne aga veel üks küsimus: millega sa üldse oma tahtmist põhjendad? on sul ainult su põhimõtte või toetud sa mõnesugustele olulistele andmetele? ajaloo silmapilgule?!

Teatavasti toimetatakse Tallinna statistikabüroos ka abielude ja laste registreerimist, nii et kel kihku pole vaimuliku poole pöörduda, see võib ka ilma selleta oma kodanikukohuseid sigitamise ja sünnitamise suhtes täita. Kuid sinu kahjuks, sa usu- ja jumalavastane, peab tunnistama, et küll on nende arv võrdlemisi väike, kes ilmuvad perekonna-asjus statistika-büroosse, mitte aga vaimuliku juure: umbkaudselt $\frac{1}{10}$, kuna $\frac{9}{10}$ kirikut rohkem armastavad kui statistikat.

Aga sinu kahju ei lõpe veel sellega, sest pane tähele: kirikut armastab nähtavasti iseäranis revolutsiooni ja eelarvamiseteta mõtlemise au ja uhkus — Tallinna tööline. Tema armastus näib (viimast sõna paluksin iseäranis toonitada, sest minu statistilised andmed on selleks liig puudulikud ja kahe-mõttelised, kui et ma kindlaist tõsiasjust võiksin rääkida) isegi intensiivsem olevat kui kaupmehe oma. Igatahes kaugelt üle lööb ta (andmed käivad käesoleva aasta esimese poole kohta) kiriku armastuses ametniku ja käsitöölise, vabast elukutsest ja tehnilisest alast rääkimata, sest viimane näib iseäranis statistika poole tendeerivat, nagu oleks temal sellest teadusharust kõige rohkem arusaamist. Üldiselt: nimetatud statistilised andmed on sinule, mu armas usu- ja jumalavastane, lõpmata kurvad juba Tallinna kohta, mis siis veel rääkida väiksemaist linnadest, alevitest ja lagedast maast.

Üks vastulause on siiski olemas: praegune abielu registreerimine sünnib mingisuguse meie oludele ajast ja arust läinud seaduse põhjal, mis teeb lahutuse kui mitte päris võimatuks, siis ometi kuulmata raskeks, kuna aga kiriklised abielud ilma suurema vaevata lahutust leiavad. Nõnda tähendab abielu registreerimine praegusel muutuval ajal teatud riski, teatud ülearuse risti enda peale võtmist. Tahad sa kodanliselt abielu astuda, siis pead sa kõigepealt kultuurilistest nõudmistest vabanema lahutuse võimaluste suhtes. Tõepoolest, paremat

lõksu inimeste kiriku rüppe ajamiseks võib vaevalt välja mõelda. Ja kartma peab, et nii paljudki poleks ennast registreerinud, kui nad oleksid teadnud, missugune karistus neid sellepärast ootab. Pole kunagi tähele pannud, et võimud oleksid kuski inimesi avalikult hoiatanud praeguse abielude registreerimise eest, aga seda oleks peaaegu niisama vaja olnud kui turumajas sõnu: hoidke taskuvaraste eest! Peab õigusega tunnistama: igalpool näeme jumala sõrme ja tema pikka meelt, mis teeb tühjaks usuvastaste asjad.

Aga ometi heidaksin usuõpetuse koolist, ka ülikoolist välja, heidaksin nende pärast, keda usupooldajad usu ja vaba mõtte pärast taga kiusanud, piinanud ja põletanud; heidaksin teaduse pärast, mida nad kitsas omakasulises vihas oma parema arusaamise vastu rõhunud ja hävitanud; heidaksin nende süü-tute pärast, keda saadeti tuhandete kaupa tapatalgule nõiduse ja kuradiga sugulise ühenduse pärast; heidaksin ... aah! kes jõuab kõike üles lugeda, miks peaks usuõpetuse igast koolist välja heitma. Tehtagu seda lihtsalt sellepärast, et meid usuõpetus enam ei huvita, meid ükskõikseks jätab, et ta on asjatuks saanud meie isikliku kui ka ühiskondliku elu juhtimises. Tehkem seda rahulikult ja ilma vihata ning täie teadmiselega, et kui ka matemaatikat millalgi enam meile hingeliselt ega ka praktiliselt tarvis ei peaks olema, siis meie temaga just niisama talitame: heidame ka tema koolist välja. Aga tehkem seda nõnda, et see ei nõuaks uuesti värsket, auravat verd, vastasel korral võiksime ennem leppida niihästi asjatu usuõpetuse kui ka tarbetu matemaatikaga, sest tühised asjad pole ainsagi tilga vere väärt.

1921.

WHITMANIST, KINOST JA „MISUKE’SEST“.

Semper on kirjutanud näidetega essee Whitmanist. Tänuväärt töö ja korralikult tehtud — nõnda tundub näiteidki lugedes, kuigi lähemat midagi öelda ei saa, sest puudub kirjaniku luuletuste kogu, mida mõne aasta eest andumusega maitseisin, maitseada katsusin. Sest Whitmani luule on metsmehe luule, loodusinimese luule on see, mille tundeilmast eurooplasel vähe võiks olla tõsist aimu. Ainult need, kellele antud süveneda igasugusse olukorda ja ümbrus- ning mõjukonda, võivad sellest luulest vast ammutada sinna peidetud elamusi.

Euroopa on juba ammu hävitanud oma loodusrikkused, Euroopa loodus ei valda juba ammugi enam oma majesteetliku vägevusega. Alpidessegi viivad turisti jalgrajad, kiviteed ja raudmasinad. Millele peaksime siin alanduses ja harduses alla heitma, kui igalpool valitseme, mida peaksime rikkuse poolest imestama, kui maapind meid enam rikkalikult ei toida ega kata ja kui juba aastasajad aina rüüstame teisi ilmajagusi? Eurooplasel on tundmus, et ta on loodusasjust võidu saanud, et ta on nende peremees — et ta on saunamees, kui ta ei rikkastu kõrvalt. Whitman on Euroopa saunikute järeltulija, kes on sattunud Ameerika majasteedi varanduspaleesse ja seal peaaegu ammulisuul seisab: imestab ja imestab ning tema imestusel pole lõppu, sest ainult rikkuse, asjade üleslugemisega võib kulutada oma eluea, pole ju neilgi lõppu. Sellest peadpöörstavast küllusest tõuseb sügav vennalik tundmus kõigi kahe-, nelja- ja mitmejalgiste vastu, sest pole ju mingit põhjust kadestamiseks: kõigile saab kõigest küll. Elame küllussarves. Puudus on lõpnud ja vaesust ei tunne enam keegi, isegi need mitte, kes nälgivad, sest ka nälgijad võivad küllusse saada, kui nad aga tahavad, kui nad aga viitsivad ja kui nad paremaks ei arva Whitmani enda viisil kõige peale käega lüüa, et päiksepaistel vedeleda.

Tuleb sul tuju, saa miljonääriks, tuleb suurem tuju, hakka miljardääriks, näiteid võimaluseks on sajad, tuhanded, kümned tuhanded. Aga mida võivad kümned tuhanded, miks ei peaks võima seda sinagi, kes sa vedeled küllussarve südamas. Jumalik õndsuse aim, kui tunned, et elad piiramatu võimaluste ümbruses, kui tunned, et isegi oled osake sellest piiramatust võimalusest!

Meil on kõike küll, ainult tuult, tormi, vihma ja päiksepaistet antakse jaopärast, sellepärast muretsemise kõige pealt selle eest, mida on ilmas vähe, tarvitagem selleks iga võimalikku viivu: avagem hõlmad, avagem särgikaelus, et võiksime maitsta iga juhuslikkugi tuulepuhangut, mingem suurima mõnulemisega vihmavalingusse, sest varsti lakkab ta, heitkem süisa päiksesse, kuigi see võiks tuua surma, heitkem, sest varsti läheb ta looja ja homme võib olla taevas pilvine.

Ärge uskuge, et seda küllustunnet maitstes Ameerikas ainult Whitman. Või arvate, et Poe'le on see tundmine võõras? Lugege ometi näiteks kas või tema „Pym'i“, küllap siis aimate, kuidas temagi aina küllust „põeb.“ Tema on haigeks jäänud küllusest, tema on õnnetu suure rikkuse pärast. Asjad ja sündmused ümbritsevad teda nii meeletul hulgal, et ta kas või kuski laevaruumis kastide ja kolide seas võib oma aru kaotada. Asju on niipalju, võimalusi nii meeletuid. Sündmusi nii rikalikult, et silme ees kõik segi läheb — näed lõpuks ainult valget vuhisevat auru, tunned midagi keevat, näed helendavaid linnutiibu ja kuuled arusaamata sõna: Tekeli-li. Aga arusaamata pole ainult see sõna, vaid kogu ümbrus: ta on kohutav, nagu metsmehele torm, kõueraksatus, veeuputus, mägedest tulepurskamine, allikast keeva vee voolamine, päiksevarjutus, maavärisemine. Ainult vennalik, võiks öelda whitmanlik tundmus loodusega võib sind temaga lepitada, mõistus ajab hirmu peale, sest tema on siin väeti. Poe lähenes Ameerikale, lähenes loodusküllusele mõistusega ja tema sai hirmu ja õudusvärinad kehale. Vististi oleks ta saanudki kananaha ihule, kui mitte aeg ajalt teda lohutama poleks tulnud isa Bacchus.

*

Tuleb meeletu mõte: Whitman on kino esiisa, ainult praegused kinoharrastajad on Whitmani kino pahempidi pööranud, tundub nagu oleksid. Sest, mis oleks kino peatunnus? Kinos näete võimalikult ruttu ja võimalikult palju. Aga lugege ometi

Whitmani, lugege või ainult Semperi toodud näiteid eesti keeles ja kas ei saa teie mulje, et ka siin võimalikult palju antakse: terved luuletused esitavad ainult asjade nimetelu — ilmajagude, riikide, liinade, rahvaste jne., nimed, ilma vähemagi sidemeta. Muidugi on Whitmanil endal side olemas: valdav kosmiline tundmus loob selle sideme. Nagu deliriumis või kuutõbisena liigub, lamab või vahib luuletaja ja sonib — pomiseb iga esimese sõna, mis talle keelele satub, võimalikult konkreetse, asjaliku sõna. Katsuge seda sõnarodu lugeda võimalikult mõtteta ja vaevalt pääsete lugemisest, ilma et omandaksite mingisuguse sõnul seletamatu mõtte, mis ümbritseb sidemeta sõnu ja köidab nad mingisuguseks ühiseks massiks, hingestatud massiks. Niisugune on Whitmani kino.

Meie igapäine kino talitab vastuoksa: tema püüab anda vähem asju ja rohkem asjade liikumist, asjade hinge. Aina sündmus, aina draama, kas või karvupidi kistud, aina hingeliigutused, demonstreeritud miimika või shesti kaudu, aina ülatus, aina võimatus, aina katastroof, aina peadpöörav elusuurus, elutäius — tunni sõnavalang, pisarad, kurbus, lein, ahastus, meeleheide, surm, enesetapp. Vaata ja imesta, sest kunagi ei tule inimesel oma hingelisest küllusest puudu, ta võiks rikastada kõik maad ja rahvad, kogu maailma. Imelikul viisil on aga saavutatud tulemus otse vastand sellele, mis Whitmani kinos: meid valdab tühjus, õõnsus, kõledus, labasus, meid valdab tüdimus, sest me aimame, et kõik on tehtud, otsitud, võltsitud.

Meie kino teeb ka kõige tühisema asja pärast suuri sõnu, suuri liigutusi, Whitmani kinos räägitakse ka kõige suuremaist asjust loomulikult, meile liig loomulikult. Mõtlen siin kohal Whitmani, kes end naistele sigitajaks soovitab eht ameerikaliku otsekoheusega. Meil ei sõandata nõnda soovitada sugutäkke, sugupulle ega sugukultegi. See on metsmees, kes armsama maja ees kõnnib, jookseb, hüppab, näidates oma keha kõiki võimalusi ja kenadusi.

Pealegi veel töötus Ameerika pioneerile, kes tungis põlisesse metsa kiskjate ja punanahkade sekka ja kellel olid naine ja lapsed enam majanduslik kui mõni muu tarvidus, see on töötus nende järeltulija suust, kes ei tunnud muud voorust, kui teha tööd ja paluda junialat. Aga meie ei palu enam jumalat ja meile on töö juba halb voorus. Meie ei armasta ka poegi ja tütreid, meie ei armasta joovastust nende pärast; meie armastame lõbu, millel olgu pisut libedat, lääget maiku, anor-

maalse lõhna — see on meie eesmärk, meie uhkus, sinna poole püüame maksku mis maksab. Sellepärast demonstreerib meil kõigepealt naine oma kenadusi, värvib ja puuderdab, paljastab ja topib end, teeb oma silmad sügavaks, teeb oma silmad tumedaks või hiilgavaks, ripsmed paksuks, jala väikseks, keha hapraks, mis peaks mõttegi peletama, nagu võidaks siit loota uut elavat olevust, sest lapsesaamine on ropp asi. Lugege ometi meie Visnapuud või Underi, lugege ükskõik keda, kas leiata seal vähematki aimu sellest tundmuspõhjast, mis annaks Whitmanile tema iseloomuliku hingevarjundi? Kes leiab, on õnnelikum kui mina, sest minule tundub, et Whitman on meile kino ja et kinos — muidugi meie kinos — on meile rohkem elu kui kogu Whitmanis. Ameeriklaselegi on kino rohkem kui kogu Whitman, sest ka tema kustub pikkamisi, see looduskülluse tunne, mis nii valdav Whitmanis, temagi allub ikka enam ja enam tsivilisatsiooni mõjudele, mis ei lase suuremat vaimustust tunda terveist poegist ja tütreist. Whitman on unistus, suur unistus on ta, nagu seda oli omal viisil Rousseau või mõni muu. Unistagem siis, sest unistuses pole hea- ega kurjatundmise puud, unistuses pole pahesid ega voorusi, unistuses puuduvad mõrtsukad ja röövliid, vargad ja kelmid, laisad ja vedelejad, neitsid ja lõbunaised, unistuses on vendus, sõsarus, kosmilikkus, kus kaovad kõik vahed, kõik eritlused.

Kui Whitman praegu peab võidukäiku, siis on tal õige aeg: millal peaks inimsugu veel unistama, kui mitte tänapäev, kus tsivilisatsioon ja kultuur tunduvad pankrotina nii paljudele. Millal peaks veel vendust ja sõsarust karjuma, kui mitte nüüd, kus igas naises kiputakse nägema ainult lõbunaist ja kus neitsilikkus on lihtsalt häbiasi. Kõige rohkem võidaks aga Whitmanist vaimustatud olla ometi Venemaal, sest kes julgeks võistelda temaga viletsuses ja kus leitaks see barbaarsus, mis laseks Whitmani mõista nii metsikult kui seal. Kujutelen vaimus, mis võidaks Venemaal teha Whitmani eeskujul luuletustes rahvalikkuse ja asjade otsekohese nimetamise alal. Ah! mis aitab siin nimetus, pildid peaks juure lisama ja siis ekraanile — kahekordne kino, kommunistlik kino.

Ka meil on oma kirjanduslik kino, Tuglas ütleb, et on: direktoriks Richard Roht. Igatahes on see päris meie kino, mitte see ameerikalik laad, mida edustab Whitman. Oleme eurooplased, harrastame Euroopa kino. Või arvate, et oleme kinoharrastajad ainult kirjanduses? Ärge uskuge! Aga meie ühiskondlik elu, kas ei muutu ka see kinolikuks? Võtsime

maa nende käest, kes teda ise oma käega ei harinud, et anda neile, kes seda teeksid. See pole kino, vaid selles on suur elutõde. Aga kino hakkab kohe peale, niipea kui maa ei lähe mitte harijate kätte, vaid neile, kes seda harida lasevad, kui ta ei lange neile osaks, kes teda oma verrega kaitsnud või tänini harinud, vaid neile, kes pole teinud ei üht ega teist. Ja igalt poolt karjutakse, et me seda teeme pahatihti: et me kinotame hirrsal kombel, nii et ikka ja jälle kipub tõusma silmapiirile uus kino — Venemaal nälga kõngev konimunism. Nähtavasti armastame kino rohkem kui suuremat elutõde, mida armastavad ainult mõned üksikud, kes jõuetud seda teostama: hulk on kino poolt, hulk on ägedate liigutuste, suurte sõnade ja tühiste tegude poolt.

Veel üks euroopalik kinolint, mida valmistab Whitmani kodumaa kullaonu: Ameerika toidab Euroopa lapsi, sest meie oleme nüüd Euroopas. Venemaa on Aasias, aga meie oleme Euroopas ja sellepärast saavad meie lapsed Ameerikast toitu, Venemaa lapsed aga mitte, sest nende kommunistlikud isad ei võta Ameerika armu vastu, ennem lasevad oma lapsed nälga surra. Meie ise toidame Eesti marga või Inglise naelaga sigu ja lõbunaisi, aga Ameerika onu toidab oma dollariga meie lapsi. Sigu, lõbunaisi ja muid pudulojuseid Jehoova ees saab ikka rohkem ning nad lähevad aina paksemaks, laste arv aga kahaneb ja nad jäävad ikka kõhnemaks. Aga häbi ei tunne sellest keegi, et Ameerika toidab tema lapsi, kes lähevad ikka kõhnemaks. Ameerika peaks ka Euroopa sigade toitmise oma peale võtma, sest muidu ei saa kõik, keda seltskondlik seisus ühiskondlik nivoo ja isiklik kultuur selleks saatuslikult määranud, täie süvenemisega anduda kinole, trahterile, varieteele ja sigimatule sugutamisele, mis pole põrmugi whitmanlik. Aga ometi kui oma lastest räägime, siis karjume ja vehkleme, nagu mängiksime filmi valmistuseks, ja nõnda oleme enestega rahul ning usume arenemist ja edu.

*

O, üleüldse usume kõiges arenemist ja edu, juba ainult sellepärast, et oli sõda, et oli revolutsioon, et oleme tapnud, vägistanud, vägivallanud ja et teeme seda ikka veel.

Vägivald on ikka edu ja kultuuri märk, sest ta annab meile aimu meie jõust ja võimisest. Vaatke seda kas või niisugusel ühiskondlikult süütu alal, nagu on keeleuendus. Mis arvamine, mis lugupidamine oleks võinud meil eneste vastu

olla, kui me poleks suutnud oma keelega seda teha, mis oleme teinud — kui poleks suutnud hulgas arvamist tekitada, et meil nagu polekski enam keelt.

Tähtjas pole see kuidas keelega tõeline lugu, vaid kuidas keeletarvitaja hulk seda tunneb, nagu ka igas revolutsioonis kõige tähtsam on saavutus massi hingelises muutuses. Mis oleks revolutsioonil väärtust, kui ta ei hävitaks endiseid väärjumalaid. Kuid paljude on kasu väärjumalate hävitamisest, kui nende asemele silmapilk tekivad teised: tõepoolest endised, ainult nimetus uus. Vaadake Venemaad, vaadeldgem ükskõik mis maad. Ka see on kino, päris Euroopa kino, mitte Whitmani laadi.

Tuglas ütleb meie kinost rääkides muu seas (Kirjanduslik päevaraamat, lhk. 136): „teatri asemel kino... keele asemel esperanto.“ Siin on kinol kui ka esperantol autori seisukohalt pisut halb pealiskauduse maik. Aga lhk. 175 seisavad sõnad: „... kuid sellest hoolimata võtab esperanto ikka enam ja enam maad.“ See on nimelt öeldud keeleuuenduse kaitseks ja siin ei peaks esperantol mitte olema halba maiku. Siin võiks ehk seista isegi kino teatri kõrval ilma halva maiguta ja Richard Roht oleks õigel kultuurilisel tasapinnal, kui ta hakkaks kirjanduslikuks kinodirektoriks.)*

Mina ei usu, et minu järeldused oleksid õiged, aga üht usun ma: ka keeleuuenduses armastame kino, nagu kirjanduses (on siis Roht tõesti ainuke kinoharrastaja, nagu Tuglas arvab?) ja ühiskondlikus eluski. Kino armastavad needki, kes käte ning jallega tema vastu vehklevad, sest kino on tänane, kino on isegi homme päev ja praegu on moodis armastada tänast või homset päeva, mitte eilast. Tahame ikka ja igavesti vaheldavalt uut. Hiljuti võideldi elu ja surma peale Tallinna murde pärast, aga nüüd unistame Tartu murdest, sest Tallinna murre on külm, kõle, pealiskaudne, labane — ma ei tea, mis ta kõik on. Kõige halvem neis etteheidetes on vististi see, et nad tunduvad põhjendatuina. Aga ometi oleks ettevaatamatu uskuda, et labasusest ja kõledusest lunastume, kui omame kirjakeelena Tartu murde. Mis siis, kui see, mida Tallinna murdele ette heidame, pole selle murde põhiomadus, vaid meie eneste, keeletarvitajate süü? Meie ise, muidugi ka

---

*) Aga 1923. a. (Looming nr. 4) ilmus R. Rohtil „Viimne kevad,“ mille kinolikkust ei saaks isegi siis uskuda, kui R. R. ise püüaks seda tõendada. Seda mitte!

meie esiisad keele tarvitamises, oleme oma kirjakeelt seni muntserdanud ja pookinud, kuni saime selle „au ja uhkuse“, millisena ta praegu esineb. Sest pange tähele: inimesel on jumalik and labastamiseks mitte ainult keeles, vaid kõiges, mida ta puutub, inimesel on jumalik and anda oma lähedatele asjadele pisut iseenda hingeõhust, mis lõõskab kinost — sellest pealiskauduse ja labastuse sümboolist. Labastamises oleme otse imetlusväärsed. Kujutelgem vântorelit või gram-mofoni, mis mängib näit. Händeli Largot või Schuberti Ave Maria't. Arvate Händeli või Schuberti kaua võivad vastu pi-dada meie vântorelile või grammofoonile? Ärge vaevake end tühiste illusioonidega. Vântoreli ja grammofooniga saame igast heliloojast ja igast helitööst jagu.

Mida nõuate inimeselt imetlusväärsemat kui niisugused kangelasteod, pealegi kui näete, et vântorel ja grammofoon või-davad ikka rohkem maad, nagu esperantogi. Grammofoon on saanud peaaegu üheks meie suuremaks „kultuuriliseks“ tarvi-duseks. sest tema järel võib isegi tantsida.

O, meie oleme Tartu murdegi labastamises inestusväär-seid samme astunud. Kellel puuduvad silmad selle nägemise-ks ja kõrvad selle kuulmiseks, seda on raske aidata. Kui Suits kirjutas oma „Kerko kella“, siis oli tundmus, et maitseme pühapäeva-keelt — minule isiklikult on mõni Kerko kella salm ikka veel pühaduseks —, aga kui nüüd juba iga salmi-taguja Tartu murdes laiutades vemmälvärsitab, siis on Kerko kellaltki vähemalt osa tema viirukilõhnast võetud.

Visnapuu on Tartu murdes rääkinud ehk oma südamliku-mad sõnad, aga ärgem tehkem siit ebajäreldust, nagu peaksid kõik Tartu murdes räägitud Visnapuu sõnad olema südamli-kud. „Hõbedastes kuljustes“ leiduvad sõnatõrvikud, mille aset võiksid täita ka tühjad küllussarved, ja neid peaks või-malikult sagedasti tarvitama, võimalikult õredate luuletus-kogude ehteks, täidetuina Tartu murdes rõhkimise, porisemise, jorisemise ja oksendamisega oma Issanda ees, külap me siis juba selleski murdes needsamad tulemused saavutame, mida kurdame Tallinna murdes. Labase vemmälvärsi, kinolise sõnatõrviku, rulli, püramiidi ja tühja küllussarvega võib iga murde, iga keele viimasest mahlanatukesest tühjaks ammu-tada.

Keeles tekib mahla, kui temas midagi öelda on, aga Tal-linna murret on peaaegu ainult need tarvitanud, kel hirmus vähe oli meile öelda. See tuli vaimuvaesusest. Nüüd põik-

leme aga ütle misest kõrvale vaimurikkuse, hingetäiuse põhimõttel. Ka seda võite lugeda „Hõbedastest kuljustest“. Vee-
retame suus mingisugust mõtetut sõnarodu või jälgendame loomalikke hääli. Kosmilikkus! Muusika! Ärge arvake, et seda teeb ainult Visnapuu, jõudu mööda püüame kõik sinna poole, kes me harrastame uut kunsti. Kogu Euroopa harrastab või on harrastanud nõnda uut kunsti kirjanduses. Ning salmid voolavad, sest virtuositeet kasvab suure kiirusega.

Oleme nimelt otsusele tulnud, et kirjandus saagu muusikaks, mille vastu heliloojad kõigest hingest püüavad kirjanduslikkuse poole. Kui keegi vene luuletaja laulu loob, milles pole muud, kui rida punkte, mille eesotsas seisab Allegro con moto, siis tunduvad sellele vastukaaluks mõned heliloojad nii sisulikkude ja mõttelistena, et nad vististi heameelega kas või Kanti kategoorilist imperatiivi librettona tarvitaksid. Maales ja raidkujudes harrastame kramplikult liikumist, aga teatris armastaksime kehalikku seisu, peatust: teatris viiksime liikumise meeleldi siseilma, hinge (Ibsen, Maeterlinck) röögatavasse poosi või looksime midagi selle põikloodis teatri („Das horizontale Theater“) taolist, millest räägib Max Brod (Das grosse Wagnis): näitleja lamab selili mingisuguses õõnsuses ja liigutab näideldes ainult käsi ja jalgu. Kõige selle „tuleviku muusika“ peale vaatamata nõuame keelelt soojust, tihedust, kompaktsust, mõttelist selgust, hingelist sügavust jne. jne. Aga kas me ei nõua keelelt kui iseendalt pisut liiga? Kas pole meie luuletajad lõpuks ometi pisut äpardanud heliloojad ja heliloojad pisut äpardanud luuletajad?

Keelega näib sündivat, nagu puude ja põõsastega, mida teadlikult ja reeglipäraselt põetakse: kõik saab ilusaks ja ümarikuks, aga igavaks, külmaks, kõledaks. Ebateadlik element looduses peab kaua kohendama ja „rikkuma“, enne kui külmus ja kõledus kaovad. Looduse ebateadlik element peab meie arhitektoonilisi jooni ja maalilisi värvegi kohendama, enne kui nad sulavad ümbrusega ühiseks tervikuks. Vast on ehk ka vanades otsitud maalides teatud osa sellest looduse kohendavast tööst, mida neis nüüsguse hardumusega imetletakse?

Meie keeleuenduses on peasa etendanud teadlik element — ka ilutundluses. Me targutame, arvame, mõõdame, loeme tähti — häälikuid ja umbhäälikuid. Aga küllap tuleb ka ebateadlik element, ongi juba tulnud, sest ta istub kui mitte igas keeletargutajas, siis ometi igas vähegi õnnelikus keeletarvitajas. Kui arvajagi ei pääse intuitsioonist, siis keeletarvitaja

ammugi mitte, kui tal on hinges midagi helisevat. Helisev hing paneb ka sõnad helisema, annab neile selle omapärase kõla, ja soojuse, mida ei saavutata üheski teises keeles. Ainult aega ja kannatust on vaja. Aga meie ei taha kannatada, meie ei taha midagi homse peale edasi lükata, sest meie ei usu homsesse päeva, nagu meil usk eilsessegi hävinud. Tahame kõik täna teha, sest homme on ehk juba veeuputus. Homme ehk ei ole meid enam ja kes teeks siis veel midagi, sest meie oleme kõige algus ja ots. Me karjume, vehkleme käte ja jalgega, teeme kinolisi liigutusi, kinolisi jõupingutusi ja oleme vihased igaihe peale, kes meiega kaasa ei kinota või kes iga meie kinoheitlemist hirmus tõsiselt ei võta.

*

Leidsin Tuglase „Kirjanduslikust päevaraamatust“ (lhk. 91, 7. rida ülalt) sõna „misuke“. Seda sõna võib sealt igaiks lugeda, isegi soovitaksin seda ja kõiki teisi sõnu lugeda, mis leiduvad selles raamatus, sest vähe ilmub meil nii huvitavaid raamatuid, kui on see kirjaniku päevaraamat.

Ei mäleta kogu raamatust ühtegi sõna, mis oleks minus äratanud niipalju mälestusi, kui see väike tühine „misuke“, millele kaaslaseks seltsis kohe „misuke“. Oleks autor tarvitanud „kirjakeelist“ „missugune“, siis oleksin temast tähelepanemata möödunud, aga ei — raamatus seisab ikka veel „misuke“, katsu või näpuga, kui muidu ei usu.

Ah mu armas „misuke“, paarkümmend aastat tagasi — see on meie päevil pikk aeg, hirmus pikk aeg on see — tahtsin ka mina sind kirjakeeles tarvitada, tahtsin sind tarvitada ühes „nisukesega“ ja paljude teiste „sihukestega“, aga siis ei lubatud, siis mitte. Needšamad keelemeistrid, kes revolutsioonilises vaimustuses tänapäevgi töötavad, tõmbasid sulle, armas „misuke“, armutult kriipsu peale ja panid sinu asemele suursuguse kirjakeelse „missuguse“, põhjendusega: oled võõriti, oled labase rahvakeele vördjas. Mul oli sust kahju, armas „misuke“, mul oli sust kaunikesti kahju, aga ma leppisin, pidin leppima, sest ma polnud siis, ega pole ka nüüd keeleteadlane, olen ainult keeletarvitaja. Pealegi, siis oli meie revolutsiooniline tõus selles, et tahtsime võimalikult kirjakeelsed olla, siis treisime pikki lõppe, võimalikult pikki, et igaiks näeks kui imepikad ja suursugused võivad olla meie sõnade lõpud muutes. See oli uhkuse pärast, sest meie tahtsime oma keele peale uhked olla. Siis tegime kramplikult -sid -sivad'eks ja -tud

-tatudeks, missugusel meie keele „uhkusel ja aul“ oli üpris lühike iga. Kõige ülevam oli sõna „oma“ suursugustamine muutmise-ga, sest siis tahtsime olla vähemalt oma keeleski täielikud, nagu on täielikud näit. prantslased ja inglased: nad lohistavad ka neid tähti kirjababeril mida enam ükski ei häälda ja mille kadumisest poleks 99% ei sooja ega külma. Ühesõnaga: me hakkasime muretsema surnute eest, sest kõik suursugusus algab surnute kumardamisega.

Nüüd on revolutsiooni punane lipp lühendusis. Maksku mis maksab, me peame lühendama, sest inglasel on lühike keel ja meie oleme inglasega kaubavahetuses. Enne olime Soome-ga, siis harrastasime pikka keelt. Aeg on raha, milleks siis pikki sõnu tarvitada, kui samad tagajärjed saavutame lühikestega. Aga meil on aega ja raha vähe, sellepärast on kõige suurem lõbu, kui polegi vaja rääkida, ainult ebamääraselt häälit-seda. Pealegi, sõna on kulunud, sõna on hirmus kulunud, sest me tarvitame teda liig sagedasti. Nõnda on elu tendents, elu dünaamika. Pöörgem silmad Venemaa poole, seal on lühendamise kauge-male jõutud kui kuski mujal, sest seal on vast väärtuslikku aega ja raha vähem kui kuski mujal.

Armas „misuke“, sa oled tühipaljas sõna sõnavaeses kee-les, aga minule tõid sa ühel hoobil rõõmu ja kurbuse. Sina tu-letid mulle meele jälle kord inimvaimu teadliku osa kohmakuse ja paindumatuse (ah jaa! ühes „misukesega“ kirjutin pain-dumattus“, aga siis pandi keeleteadlaste poolt kahe t asemele üks, nüüd on juba ümberpöördukt), mis on mulle viimasel ajal üks suurimaist imedest ilmas, nähes, kui iseteadlikult ja ülb-uhkelt see kohmakus talitab. Ta on pealetükkiv kui vântorel, ta on tüütav kui kultuuriline grammofon, aga ta on ka võitmatu kui kunstiline kino. Önn on nendega, kes võivad kõndida vântoreliga, kes keeravad grammofoni üles ja kellele on kino naudinguks, leidku nad ta keeleuuenduses, kirjanduses või ühis-konnas. Vântorel on omanikku ikka toinud, grammofon saavu-tab ikka veel kunstilise rahulduse ja kino on kasulik ettevõte, seda ei tohi unustada, armas „misuke“.

Aga ei tohi ka seda unustada, et nagu me kirjanduses ja ühiskonnas loodame ära seedida igasugused kinolised võtted — kõigest saab lõpuks mingisugune väetis, mingisugune kasu-lik rammuaine — niisama sünnib see ka keeles. Loodame isegi vântoreli, grammofoni ja kino ära seedida, nagu seedis Israeli rahvas oma kuldvasika, mille Mooses (vist oli ikka Mooses) peeneks jahvatas ja joogivee hulka riputas.

Aga võib ka nõnda tulla, et kino seedib meid ära, sest kino on näpunäide eelajalukku, mille elanikke püüab elustada Wells oma romaanis. Ka seal on vähe sõnu ja palju suuri liigutusi, sest iga liigutus on seal veel sõnaga sugulane, iga tegu täidab seal sõna aset. Võimalik, et inimsoo arenemine sinna poole tagasi pöördub: hakkame jälle rohkem tegema ja vähem rääkima, targutama. Tuleb ehk kord jällegi aeg, kus me vähem keele ja kirjanduse üle sõneleme ja selle asemel kirjandust ja keelt rohkem loome. Ei me siis enam räägi suurteostest ega erguta nende loomisele, vaid igaüks katsub luua, igaüks.

Inimsugu põeb rääkimise hüpertroofiat, sellepärast leidub tegusid nii hirmus vähe, mis vastaksid sõnadele. Veel enam: rääkimises oleme sedavõrt arenenud, et isegi mõtted ja tunded sõnadega kokkukõlas ei seisa. Siit meie keele ja kirjanduse külmus ja kõledus, siit meie kinolikkus ühiskondlises eluski. Või arvate, et Venemaal oleks võinud midagi oleva sarnast sündida, kui mitte kogu maa ei põeks üldist sõnade hüpertroofiat? Või kas oleks võinud kogu maailmas midagi valitseva taolist sündida, kui maailm ei põeks sõnahaigust? Sellepärast on Venemaa, kogu maailm heaks ennustuseks ja hoiatuseks kõigile kõigil aladel, kes armastavad sõna rohkem kui tegu. Aga ärge arvake, et see on kommunismi pärast, ei, ennem on see kommunismi peale vaatamata, sest ka kommunism pole tänini veel muud kui ainult sõna. Kommunism on uus rist, uue risti nimetus, sõnarist, mis rõhub inimsoo lunastaja veriseid ja vaevatud õlgu.

Nõnda mõtlen, kui sind mäletan, mu armas „misuke“.

1921.

ÄRIST JA INIMESEST.

I.

Lehed tõid teate, Ameerikas müüdivat töölisi enampakkumisi — haamri alt. Esimest, teist ja viimast korda, kes pakub rohkem? Teade oli lühike, aga ometi tundus, nagu nähtaks temas midagi harukorrist. Aga ajaloo tõe kaitseks peab tunnustama, et inimese kui töölooma või lõbuobjekti müümine, olgu see enampakkumisi või muidu, on päris harilik nähtus olnud niihästi paganlikus kui kristlikus ilmas. Ei paganlik mõttetarkus ega ka kristlik armuõpetus pole suutnud inimeste müümist olematuks teha või vähemalt alatuks ärialaks muuta. Ebavooruslik pole ei müüja ega ostja, vaid see, keda müüakse ja ostetakse. Mitte midagi ei armasta inimene tänapäev sel määral kui äri: osta, müüa, vahetada — see on ta elu ja hing, sest peale muu peitub selles teatud õnnemäng, mis kõditab närve, uimastab, mürgitab. Kas võit või kadu, kas lööd teise üle või lüüakse sind ennast? See on alaline sõda numbritega, ja inimene armastab sõda.

Majandusteadlased on tähele pannud, et ärid kannatavad perioodiliste kriiside käes, isegi kriiside ilmumise ligilähedased tähtajad on märgitud. Kriis ei tähenda midagi muud kui et raske on müüa ja osta: kaela ähvardab murda üks kui teine. Olud võivad nii täbaraks muutuda, et enam millegagi hangeldada ei saa, ehk olgu siis inimese endaga: muidugi mitte miljardäride või miljonäridega, sest neid on ikka veel võrdlemisi vähe, ja nende hind sellepärast kõrge, vaid lihtsurelikkudega, näit. töölisega, keda palju ja kelle hind ärikriisis sedavõrt langeb, et võib spekuloida hinna tõusu peale.

Et Ameerika kullaonu inimesega on kauplema hakanud, siis peab järeldama — tema äriasjad on halvad, kuid ometi mitte kartustäratavalt, sest vastasel korral ei ostaks ega müüks ta inimest ka mitte, nagu seda Venemaal näeme: seal

lastakse nad ennem tuhandete ja miljonite kaupa nälga surra, kui et keegi söandaks neid üles ostma hakata katseks kas või neljajalgiste toiduga neid üle talve pidada, kuna ta ju need kõik kõhuvarjaks peab panema.

Agaga Venemaa kohta on veel teine võimalus olemas, miks seal pole hakatud inimesi üles ostma: mitte keegi — ka Lenin ja Trotski mitte pole selle lihtsa ja praktilise mõtte peale tulnud, et inimene pole kunagi olnud ega ole ka praegu mitte midagi muud, kui päris harilik kaup, nagu on seda vildid, hapud kurgid või austrid. Slaavlane on ühiskondlikult õnnetu loom kõigepealt sellepärast, et ta rohkem armastab rääkida kui teha, siis sellepärast, et ta rohkem armastab rääkida kui teab ja kolmandaks, et ta rohkem armastab rääkida, kui teisedki teavad, kellelt ta oma rääkimisaine saanud. Vaevalt on inimesest keegi rohkem teadnud seletada, kui slaavlane, aga vaevalt on ka keegi inimese tundmises puudulikum olnud kui slaavlane.

Slaavlaste õnnetus peitub selles, et ta usub inimest, et ta võtab teda tõsiselt, aga inimest tohib harva tõsiselt võtta, nagu ajalugu õpetab, sest vastasel korral ei oskaks keegi seletada kuidas on inimesel niipalju ilusaid õpetusi kõiksugu voo- rustest ja nii hirmus vähe neid voo- rusi endid.

Slaavlane ei tunne loomusunnilikult, et sõna ja tegu ei kõla kunagi kokku, ei võigi kõlada, sest müüdi oleks see või teine üleliigne. Siit on mõistetav, miks kommunismi kuuluta- jad ainult Venemaal asusid oma kuulutust teostama, kuna mujal kõigile seletamata päevaselge oli, et sõnade teostamine on halb äri. Aga ei ole kellegi auks halba äri ajada, liiatigi veel teda juhtida. Õige tee Venemaa päästmiseks on: kuulu- tada verist kommunismi ja süvendada türannilist tsarismi, see meeldib suurele ja väikesele, ainult kõik ei söanda seda avalik- kult tunnustada.

Üldse on Venemaale õnnetuseks, et tal võimalik oli võõraid ideid omandada ka siis, kui ta nende tõsiset mõtet ei mõistnud: meeli rahustada. Isegi kristlikust õpetusest saadi metsikult aru: papp tundis end rahva vennana — vähemalt harimatuses, söömisel ja joomises. Ometi on aga ka kristliku õpetuse tegelik mõte ainukene: ära talita kunagi nagu sa rää- gid. Tahaksin seda kristlikku maad näha või vähemalt kordki temast enne surma kuulda, kus ei pistetaks hullu- või vang- i-

majja iga usklik, kes söandaks ühegi päeva katsuda Kristuse õpetuse järele elada.

*

Keegi inglane arvab oma rahva kohta, tema peale mõjuvat teooriad vähe, palju enam panevat ta rõhku halastamatute tõsiasjade peale; teine arvab: inglasel puuduvat aeg tühje meelekujutusi jälgida. Need arvamised maksavad ka John Bulli noorema venna ameeriklase kohta: Ei ta hakka pead murdma suures vabadussõjas kuulutatud põhilausete üle, kui on vaja asjaolu sunnil talitada. Iseasi on põhimõtte, iseasi tegu; iseasi õpetus, iseasi elu; neil kahel on teineteisega vähe tegemist. Ainult üht on tarvis: ikka ja alati korrata ja toonitada ilusaid põhimõtteid, tehes nägu, nagu võetaks neid tõsiselt, muud ei nõua meilt ei meie oma ega kellegi teise kultuurinimese südametunnistus.

Elk mis on selles iseäralikku, et Ameerikas jälle kord inimest kui töölooma enampakkumisi müüakse, palju imelikumana tundub, miks ei sünni see kogu kristlikus kultuurilmas, sest meie ükski pole sellest ärist veel kuigi kaugele jõudnud. Paljude on sest aega, kus inglise laevad Aafrika randa purjetasid ja kus nad neegritega täis külluti, keda Ameerikasse sõidutati orjaturule müümiseks! Või paljude on sellest aastaid, kus meie esiisad neljajalgiste vastu vahetati! Mis siis ime, kui sinnapoole üürikeseks tagasi langetakse.

Veel enam! Inimese müümist on palju hilisemal ajal toimetatud kui seda eelmistes ridades meele tuletatud. Seekord puutub asi naistesse, keda müüdi abielu otstarbel. Sellekohane viimane müümine sündinud Inglismaal veel 1884. aastal. 18. aastasaja lõpu kohta teatatakse aga (Archenholz): kunagi pole naiti nii sagedasti müüdnud kui nüüd. Siin oli tegemist mehe õigusega, oma naist, kes talle millegi pärast vastumeelseks saanud, avalikult välja pakkuda ja teisele mehele müüa. Et siin mõne erandiga tegemist pole, vaid igapäevase nähtusega, tõendab kõige paremini see, et igasuguste looma- ja muu turgudega alati ka naiste turg ühendatud oli ja et lehed ühes loomahindadega ka naiste hinnad ära tähendasid. „Times“ kirjutab 22. juulil 1797 Smithfieldi turu kohta:

„Mingisuguse eksituse või hooletuse tagajärjel ei saa me sel nädalal naiste hindu Smithfieldi turu kohta tuua. Mitmete silmapaistvate kirjanikkude arvamise järele on õrnema soo hinna tõus edeneva tsivilisatsiooni kindel tunnus. Selles mõt-

tes võib Smithfield nõuda, et teda peenenemise suhtes iseäranis eduliseks peetaks, sest tema turul on naise hind hiljuti poole guinee pealt kolme ja poole peale tõusnud“.

Müümine ise sündis nõnda, et mees pani naisele oheliku kaela ja viis ta turupäeval platsile, kus loomi müüdi, sidus ta seal posti külge kinni ja müüs ta enampakkujale nõutavate tunnistajate juuresolekul. Hinna määras kindlaks kas mõni kohtuametnik või mees ise, kes oma naist müütas. Peale hinna kindlaksmääramist võttis mees oheliku posti küljest lahti ja vedas naist mööda turuplatsi ringi, teda nõnda müütades. Naine sai selle seaduslikuks abielunaiseks, kes ta endise mehe käest omale ostis, ja ka nende lapsed loeti seaduslikuks. Sellepeale vaatamata laskis uus mees ennast mõnikord ka kiriklikult laulatada.

Huvi pärast võiks ehk mõned näited niisugusest naise ostmisest-müümisest tuua:

Keegi puusepp Londonis müüs oma naise ametivennale, kellele õnn osaks sai, et ostetud naine varsti 15.000 naelsterlingit päris. — Nottinghamis müüs keegi oma naise juba kolm nädalat pärast pulmi ühe shillingi eest ära. — Oxfordshires Thame lähedal oli keegi oma naise ära müünud, kuid mõne aasta pärast ütlesid naabrid, müük pole küllalt korralikult sündinud, sellepärast tõi mees oma endise naise uuesti oma juure, pani talle oheliku kaela ja viis ta nõnda seitsme penikoorma taha Thame turule, kus ta tema uuesti ära müüs. Tähelepanuväärt on, et mees oma naise, kui müügilooma pealt, neli pence'i pidi tolliraha maksma. — Keegi eesliomanik müüs oma naise ja eesli teisele eeslimehele 13 shillingi ja kahe kannu õlle eest, mispeale kõik kolm kõrtsi läksid ja nimetatud summa üheskoos maha jõid. — 1790. a. veebruarikuus lasksid Swadlincote kihelkonna eestseisjad ühe naise ära müüa, et tema ülalpidamisest kihelkonda vabastada. Müük tõi kihelkonnale kaks shillingit sisse ja kirjutati tolliraamatusse, misjuures isegi oheliku väärtust ei unustatud. — 1796. a. märtsis müüs keegi mõõblitegija oma naise 6 pence eest ära, kuna turukubjas tunismehena 4 pence tasu sai. — 30. jaan. 1817. müüs keegi rahamees oma naise poolteise shillingi eest ära ja andis ostjale veel kannu õlut peale kauba, et ta tema terviseks võiks juua. — Kõige odavam naine maksis sel aastal Nottinghamis ainult 3 pence'i.

Huvitav on ka järgmine teade: keegi rentnik otsinud Londoni ajalehes kuulutades oma kadunud hobust ja lubanud leid-

jale tasuks viis guineed. Imelikul viisil jooksnud järgmisel päeval ka tema naine ära. Ka teda otsinud ta ajalehe kuulutuse kaudu ja lubanud leidjale tasuks ainult neli shillingit.

Sellest kõigest võib näha, kui odav oli naine 18. aastasaja lõpul ja 19. aastasaja algul. Pangem tähele: see oli umbes neil päevil, kus möllas Prantsuse revolutsioon ja kus kordusid mannermaal sõjad. Sõdadel ja revolutsioonidel on nähtavasti ikka see omadus, et nad teevad kõik kalliks, ainult inimene läheb odavamaks, kuni ta sagedasti enam midagi ei maksa. Äriliselt öeldud: pakkumine on nõudmisest sedavõrt suurem.

Ei peaks vististi arvama, et eelpool mainitud naiste müümised tähendaksid ainult müümist, vaid palju enam näitavad nad ehk hädaabinõu, mille vaesemad kihid tarvitusele võtsid, et kirikus sõlmitud abielusid lihtsalt ja odavalt lahutada, kuna ju harilik lahutusviis raske ja kulukas oli, mida kui toredust võisid omale lubada ainult rikkamad. Et seda müümist peaasjalikult nõnda võiks mõista, näitab asjaolu, et üksikud juhtumised teada on, kus naine oma mehe turule viinud ja maha müünud. Nõnda siis sündis siin seesama, mis harilikult ikka: rikkam ja tugevam ostab ja müüb vaesemat ja nõrgemat. Et naine vaesem ja nõrgem oli, siis pandi enamasti ikka temale ohelik kaela ja viidi laadale, kuna aga vormilikult tema oma mehega sedasama võis teha, ainult kui varandus ja jõud lubasid.

Siit võib näha kui imeliselt praktiline on inimene: oma hingeõnnistuse paneb ta kaalule, tehes, nagu poleks ta kunagi ühest lihast kuulnud, mida jumal kokku pannud, et inimene teda ei lahutaks. Võimalik, et meiegi naised niisuguse lahutusviisiga päri oleksid, kui oheliku asemel tarvitataks kuldkeed, mis laadaplatstil kinnitataks vähemalt hõbedase posti külge, kuhu ei tohitaks siduda ühtegi neljajalgist. Et aga meie riik algaja ja temal kulda vähepoole, siis on küll raske loota, et oletatud võimaluse teostamisele asutaks; sellepärast pole esitatud oletusel mingit praktilist väärtust ja teda võib ühiskondlikult tühiseks pidada.

II.

Kui mälestus ei peta, siis lugesin San Francisco kohta, et seal on linnajagu, kus pole muud kui aken akna kõrval — õhuti heledalt valgustatud — elava kaubaga, mille vooruseid ostjate ees demonstreeritakse. Linnajagu asub mäel, kuhu

viib trepp, mille alumisel otsal seisab vaga näoga mees ja korjab inimestelt raha selle vastu võitlemiseks, mis ülal sünnib. Paljud, kes minnes krossigi ei anna, ohverdavat tagasi tulles suured summad.

Nõnda kestab see aastakümned, aastasajad: ühed ajavad elava kaubaga äri, teised võitlevad ohverdatud summadega selle äri vastu. Ei lõpe elav kaup, mida näidatakse väljapakumiseks eredail akendel, ei ole ka puudus neist, kes avavad kukru kaastundlikul käel.

Kui loobuda kõlblistest eelarvamistest ja asuda ainult äri seisukohale, siis peab paratamata tunnustama: äri aetakse ülal mägedel elava kaubaga, aga äri ajab ka mees, kes korjab andeid kaastundlikelt kodanikelt. Sünnib seesama, mis näit. joomisega. Ühelt poolt valmistatakse uimastavaid jooke ja võimaldatakse nende kättesaamine soodsail tingimusil, teiselt poolt võideldakse joomise vastu koolis, kirikus, raamatuis ja ajalehis ning ülespidamise võib anda üks kui teine tegevus. Üks pool esitab kohutavad andmed joomise tagajärgede kohta, aga vähe leidub kokkujaid; palju enam imponeerivad summad, mida joogikohad maksavad ametvõimude nõudel.

Kõige kenam ja kindlam on süsteem, kus alkoholi valmistamist ja müümist korraldavad võim ka alkoholi vastu võitlemist organiseerib, andes õpetust alkoholi kahjust, ergutades karskusseltside asutamist ja toetades neid abirahadega jne. Niisugune süsteem on kõige otstarbekohasem, ta on ideaalne süsteem, sest ta toetub inimeste algtarvidustele: on ju neid, kes armastavad juua, nagu leidub ka küllalt neid, kes armastavad kõige vastu võidelda, mis ligemisele meeldib.

Samasugune tasakaaluline süsteem valitseb ka elava kaubaga hangeldamise asjus mitte ainult San Franciskos, vaid nähtavasti kogu haritud ilmas. Nõudmine valgete orjade järele on suur, nõnda tasub selle kauba muretsemine end ilusasti ära. Sellepärast pole vähematki kartust, et sellest kaubast kunagi puudus tuleks. Kui takistusi pole, et karskusseltsi president alkoholi armastaks, siis on veel vähem takistusi, mis keelaks neid, kes avalikult on kohustatud elava kaubaga hangeldamise vastu võitlema, sama kaupa armastamast ja ostmast. Asjatundjad tõendavad, et niisugune nähtus on harilik. Ometi tehakse tõsine nägu, nagu võideldaks elu ja surma peale. Kuid tõtt leidub vähepoole nende enestegi südames, keda kui valgeid orje müüakse. On olemas ainuke suur tõde: äri. Äri

tahavad kõik teha, ainult kõik ärid ei õnnesta, ja kui äri äpardub, siis langeb inimene näost ära.

Pole kunagi kuulnud ega lugenud, et oleks püütud kui pahe vastu võidelda, või et oleks tõsiselt hukka mõistetud, kui mõni — olgu see mees või naine — oma kenadustega kaubeldes rikkaks ja võimsaks saab. Seda on ikka umbes niisama hinnatud, nagu meil Venemaale sõitmist, olgu piiritusega või ilma piirituseta; peaasi — mis kaasa toodi, kuidas äri läks, see otsustab kõik. Müü ise ennast, lase end müüa, või müüta teisi, kuid oska seda kasutoovalt teha, siis on vähemalt haritud ja suursuguse seltskonna lugupidamine sinu päralt.

Selle tõenduseks pole midagi muud tarvis kui Euroopa vürstikodade ja kõrgemate ringkondade elulugu pealiskaudseltki tundma õppida. Asjaomaste andmete valgusel ei saa imestust varjata, et räägitakse elavast kaubast või valgest orjast ning sellekohase äri vastu võitlemisest. Kultuuri puudus, muud ei midagi! Kõrgemas ringkonnas pole kunagi suuremat õnne tuntud, kui et võimalust leida oma tüdruku, naist või meest kellelegi veel kõrgemale või rikkamale elava kaubana ära sahkerdada. Kõige kõrgemaks teatud riigis peetakse valitsevat vürsti, olgu ta naine või mees, ja sellepärast tuleb temale vähemate suurte poolt elava kauba pakkumisi sedavõrt rängalt, et tema ainukene isik kogu riigis on, kelle vastu tekib kaastundmus. Selle kaastundmusega võikski Saksamaa valitsevate vürstide hulka ajalooliselt seletada: üksainus vürst oleks pakkumistega ära lämmatatud, nagu see sündis Prantsusmaal, kus polnud muud päästeabinõu, kui revolutsioon, et asjaajamist õiglasemalt korraldada. Vürsti ees pole ainustki isikut, kes ennast ise ei pakuks või keda ei pakutaks teiste poolt; ei ole ainustki rinda, puusa, jalga, jalaäärta, mis ei esineks kui saadav kaup. On küllalt auväärt naisi, emasid ja õdesid, kes loovad iseenda, oma perekonna ja kogu sugukonna õnne iseenda müügiga. Leidub küllalt mehi ja vendi, kes loovad iseenda ja omaksete õnne sellega, et nad oma erootilist ihurammu müüvad naistele, kelle kenadused mehi enam ilma maksuta ei huvita. Ja vaevalt võiks arvata, et nende meeste saatuse kergem oleks kui Ameerika töölisel, keda enampakkumisel müüakse, vastasel korral ei oskaks seletada, miks põgenes Joosep ja jättis oma kuue Potivari naise kätte.

Sellepärast: kui keegi tahab elava kauba s. t. valgete mees- ja naisorjadega hangeldamise vastu võitlema hakata, siis hakaku ta kuningakodadest peale, sest seal on inimest

palju sagedamini ostetud ja müüdnud kui kuski mujal. Kus puudub kuningakoda, seal pööratagu vastavate võimude poole ja ärgu hoolitagu sellest, kas keegi end vürstiks, presidendiks, hertsogiks, krahviks või mõneks muuks suurnikuks peab.

Aga ma kardan, et igaüks, kes ajal õigest otsast peale hakkab, olgu see meil või mujal, tunnustatakse riigi ja ühiskonna aluste õonistajaks: tunnustatakse kõlbluse ja kombuse vastaseks. Asjal ei tohi kunagi õigest otsast peale hakata. Sellekohaseid näiteid on ajaloos küll. Nimetame ainult ühe, et muu seas tõendada: ka loomad on pidanud inimeste patte lunastama: Pariisis nõutud kord õndsals rokokoo ajajärgul kõik peenete daamide sülekoerad kõrgema riigikohtu ette, kus neid süüdistatud „kuritõõs, mida head kombat keelavad nimetamast.“ Koerte kuritõõ leitud tõestatud ja nad kõik mõistetud surma tuleriidal põletamiseks. Nõnda surid koerad oma ilusate käskijannade pärast, kes muretsesid omale kohe uued sülekoerad, et harjutada neid „kuritõõs, mida head kombat keelavad nimetamast.“ Oleks sel ajal Pariisis maksnud koerte kõlbline seadus, siis oleksid pidanud tuleriidal põlema vististi peened daamid, ja ei ole kahtlust, kristlik moraal oleks paremini kaitsnud olnud kui nüüd, kus koerad tuleriidal kõrbesid.

Nende peenete daamide sülekoerte kui inimliku seaduse ohvrite surm on nii liigutav, et nende kõrvale võiks asetada ainult sündinud laste saatuse mustas messes (jumalateenistuses), mida tarvitati suursuguste naiste poolt selleks, et oma keha kui elava kauba väärtust teatud isiku silmas tõsta. Musta messet peeti selle daami halasti keha juures, kes omale messesest tulu lootis. Altarileib, mida preester seejuures sõi, oli segatud sealsamas sündinud ja tapetud lapse südameverega.

Altarina tarvitati lauda ja laual lamas messe tellija selili, väljasirutatud kätes mustad küünlad. Karikas pandi lamaja halasti kehale. Nõuetaval silmapilgul tapeti laps ja tema veri tilgutati karikasse, kus teda segati nahkhiire vere ja muude ainetega, mida saadud vastikute manipulatsioonide abil. Segusse lisati jahu ja nõnda valmistati musta messe altari-leib.

Ehk küsitakse, kust võeti need lapsed, keda siin tapeti? Vastus on lihtne: emad müüsid. Leidus neidki, kes valmis olid maha saama just musta messe ruumis, et kohe peale sündimist oma last preestri kätte anda, kes ema silma all tal kõri läbi lõikas. Enamasti paigutati nurganaised kõrvalruumi, sest

väga sagedasti juhtunud, et pealt vaadates nurganaisel emalikud tundmused ärganud, nii et paljud oma lapse tapmist veel viimasel silmapilgul takistanud.

Suuremalt jaolt toimetati asja vahetalitajate kaudu, kel olnud alati lapsi tagavaraks musta messe tapalava tarvis. Enne tapmist ristitud lapsukesed ära, vististi et nende hingedele paradiisi avada.

Laste hind olnud võrdlemisi odav — umbes 15 franki, kuid kogu messe korraldamise eest nõutud tuhandeid; sellepärast võinud seda kui suurt toredust endale ainult suursugused ja rikkad lubada. Nii näiteks korranud Montespan, Ludvig XIV armuke, musta messet oma kehal alati, kui tal põhjust olnud arvata, et tema kenadused kuningat enam endiselt ei vaimusta. Aastal 1673 lasknud ta neljateistkümne päeva jooksul kolm korda oma kehal põrguvürsti teenida, lamades ihualasti raiskunud preestri Guibourgi silme all, kes parodeeris kristlikke müsteeriume ja tõi igakord ohvriks lapse, kelle verd ta karikast jõi.

Laste veri polnud siin midagi muud kui pisitilluke ärikulu armuallariil: ta maksis ju nii vähe võrdlemisi sellega, mis mustast messes loodeti. Aga see vähegi rahaldas nähtavasti emasid, sest tõendatakse: lastest musta messe lugemiseks pole kunagi puudus olnud.

Tõepoolest, kui pisitilluke sündmus kõige selle kõrval on Joosepi müümine vendade poolt. Temast võiks ehk rääkida kui õnnelikust „schnitist“: müümise tõttu pääsis kogu Jehoova valitud Israel näljasurmast.

Aga veel õnnelikuma operatsiooniga sai Juudas toime Kristust müües: ta võimaldas kogu maailma lunastamise.

Iseenesestki mõista, et mitte kõigil ei õnnestu nii hiilgavate tagajärgedega äriettevõtted, aga ometi võidavat üsna ilusasti ka siis ära elada, kui ostetud lapsi mitte just mõnes messes ei tapa, vaid neid muul viisil ära kasutatakse. Olevat näiteks õige tulus väikseid lapsi üles osta, neid vigaseks teha ja nad siis kerjama panna, muidugi ettevõtja, s. t. vigastaja kasuks.

Kellegi hispaanlase tõenduse järele õitsevat sellelaadiline äriiline tegevus Prantsuse maakondades Hispaania piiri ääres sedavõrt lopsakalt, et Haute Garonne'i võidavat otse vigaste vabrikuks nimetada. Vigastamist toimetatakse järgmiselt:

Võetakse alla kümne aasta laps, pannakse ta jalad kõverasse ning seotakse nad kinni, esiteks lödvemalt, et põletiku

eest hoida, pärastpoole kõvemini. Pikkamisi kuivavad liikmed ära ja elu keskeneb kehasse. Nõnda pannakse vigane kasti, kus ta ristijalu istub, istukil isegi magab. Niisugune vigane viiakse rahva sekka, kus ta kaastundmust peab äratama, mis „vabrikandile“ kenakese summa sisse toob.

Tervest lapsest maksavad „vabrikandid“ 50—60 franki. Kui nad ärivõimuliseks saavad, s. t. kui nende liikmed kerjamiseks juba küllalt vigastatud, siis teenivad nad päevas läbi-segi kuni 7 franki, mis „vabrikandi“ tasku läheb. Muidugi ei ole see jumal teab mis, aga kui oletada, et ühel vabrikandil terve kari niisuguseid vigaseid linnatännavail ja ristteil teenimas, siis pole võimatu, et õhtul maksab autoga päevased sissetulekud kokku korjata. Veoautoga võiks hommikuti vigased määratud äripaikadesse laiali vedada ja õhtuti nad ühiskorterite kokku tuua, kus oleks ühine einelaud, mis tuleb palju odavam kui üksikult toitmine. Õhtuti ja hommikuti võiksid nad ühes koos lugeda ja laulda, loenguid kuulata alkoholi kahju ja karskuse tulu kohta ning üks kord aastas käia ülemaalisi võidujooksmisi vaatamas. Ühesõnaga — energilise asjaajamisega võiks kogu „vigaste“ ettevõtte nõutavale kultuurilisele tasapinnale tõusta.

*

Nõnda siis, minu armas Ameerika tööline, ära nurise, kui sa ennast enampakkumisi müüdad, demonstreerides ihualasti oma lihaseid: ka õrnad kuningate armukesed on pidanud oma ihu paljastama, kui äri seda nõudis, ning veel ilgemail oludel. Ja kui sa ükskord tööjõuetuna ehk kuski tänavanurgal või ristteel kerjad, küllap sa siis mõistad, et sinu praegune seisukord on päris kuldne nende vigaste oma kõrval, kes istuvad ööd kui päevad ristijalu oma kastis kui puusärgis.

Ära haudu ka kättemaksmist, sest enamasti makstakse ainult iseendale kätte. Kättemaksmise haudumine on kõlbline tegevus, aga see pole inimese käes veel kunagi õnnestunud. Kõlblises tegevuses pole inimene kunagi õigest otsast peale hakanud, mispärast raske loota, et sinagi, mu armas tööline, sellega toirne saaksid.

Ka sinul on ainult üks kõlblus: äri — maksku mis mak-sab. Ja kui sul mõnikord õnnestub ennast sedavõrt kasulikult müüa, et sa ise võid hakata teisi ostma ja müüma, siis oled sa kõlbliselt alati rahuldust leidnud. Nagu vaene ja nõrk toonitab õigust, niisama räägib ta ka kõlblusest, rikkal ja võimsal pole ei üht ega teist vaja.

III.

Inimene tunneb kaasiniimesega ümber käies harva piire, mida ei sunniks peale kasulikkus, muidu poleks seletatav, miks voorusi leitakse enamasti ikka ainult sõnadena.

Inimene ei tarvita iseendagagi ümber käies muid juhtnööre kui ärilisi, vastasel korral pole tema eluinstinkt terve.

Ajajärgud, kus palju hundiratast lüüakse ühiskondliste või usuliste põhilausestega, nende pärast kannatatakse, surraksegi, on eluliselt haiged, sest põhimõtted pole kunagi tulu toonud. Sellepärast pidi usuisa Lutherus siis haiglane olema, kui ta kinnitas: siin ma seisan, teisiti ei või ma. Terve inimene võib alati nii, võib aga ka teisiti. Tõendus viite otsida oma kõige lähemast ümbrusest, kui teil on tegemist inimesega. Vanemaks saades tuli Lutheruselgi nähatavasti pisut tervist juure, sest ajalugu näitab, et ta nii mõndagi asja ka pisut teisiti võis.

Siit peab järeldama: eksivad need, kes kuulutavad Euroopale kadu; otse selle vastu näib ta eluinstinktis tervenevat, sest ta valab verd veel ainult äritulude pärast.

Rahvastest kõige tervema eluinstinktiga on nähtavasti inglane, elagu ta Euroopas või mõnes muus ilmajaos. Sellepärast on tema kui ergutaja ja jahutaja oma kaaskodanikule ikka tarvilik olnud.

Asjatundja, kellega sellest rääkisime, arvas, et eluinstinkti ehtsuses olevat eestlane inglase järgmine, löövat teda mõnes asjas ülegi. Meie tegevust, olgu riiklises, parteilises või isiklises elus, ei segavat enamasti ükski põhimõte, või meie põhimõtted olevat niisugused, et nad lubavad talitada kas nii või teisiti.

Inglast seob tema tegevuses vähemalt kasulikkus, meie olevat sagedasti sellestki lahti, kui küsimus puutub riiklust või rahvust. Ühe sõnaga — oleme kõige vabam rahvas kõige vabamal maal.

Ainult ühte liiki inimesi valdab meil mingisugune haiglane loomusund: need on kunstnikud ja kirjanikud. Nemad teevad harva, mis oleks juhitud kasulikkusest, palju enam ripuvad nad jumal teab missuguste põhimõtete küljes. Mõned vahetavad neid nagu kaelasidemeid, aga ripuvad edasi ning tagajärjeks on mingisugune ühiskondline elupohmelus.

Ka mujal ilmas leidub põhimõttelikke, s. t. eluhaiged kirjanikke ja kunstnikke, kuid igalpool on neile tasakaaluks ka küllalt niisuguseid terveid instinkte, kes rahuliku meelega või-

vad öelda: kui sa hulka tahad esteetiliselt juhtida, siis sörgi tema sabas, kus on alati tunda värske leiva haisu. Meil aga ei leiduvat ainustki nii tervet vaimu ei kunstnikkude ega kirjanikkude seas, nõudku nad riigipalka või ei, kuulugu nad kuhugi ühingusse või elagu iseendagagi lahkkelis. Siit eralduvad ainult neist mõned, kes istuvad Uku paremal käel või kes on juba nõnda terveks saanud, et nad äriaga on hakanud omale ülespidamist muretsema. Võimalik, väga võimalik, et on ka niisuguseid, kel vaim küll valmis, aga liha nõder, või kel liha valmis, aga vaim nõder.

Mõni aasta tagasi avaldas nende ridade kirjutaja naljatades arvamist, eesti kirjanikul või kunstnikul oleks kasulik oma teostele, mis ta vaimu pealetuleku puhul loob, menu muretsema mõne muu tegevusalaga, mis vaimu pealetulekut mitte ei nõua: ta peaks katsuma kuulsaks saada näit. maadlemise või jooksmisega ning saadud kuulsuse kasutama oma vaimuteoste laialilaotamiseks laiemais ringkonnis. Muidugi ei peaks ta nii naiiv olema, et ta näit. mõne koeraga läheks kõrvuti siläma, sest iga vähegi inimkultuurist rikkumata koer jookseb nobedamini kui ka kõige kultiveeritum inimjooksja. Kujur peaks katsuma jooksta ühes inimestega, see toob au ja kuulsuse, mida vajame tänapäev mitte enam naljatades, vaid üsna tõsiselt.

Mis oleks, näit., kui mõni kujur (laiemas mõttes) ülemaalisel või rahvusvahelisel võidujooksul või kärbsekaalulisel maadlemisel (muude klasside tarvis puudub ehk nõuetav keheline soliidus) mõne auhinna omandaks ühes diplomiga, nagu seda meie maadlejad Soomest kaasa toonud: diplom olnud üle poole meetri pikk ja paarkümmend sentimeetrit lai, mis uuesti tõendab, kui kõrgel astmel on Soomes paberitööstus. Meil pole vististi võidud akadeemia kodanikelegi sihukesi diploome anda (kunstnikest ja kirjanikest rääkimata), vastasel korral oleksime ehk ka parema paberiraha eest hoolitsenud.

Agaga kannatagem, las agaga saab Soome sild valmis!

Arvama peaks, et kui mõni kujur omale paargi nii kõrge väärtusega dokumenti muretseks (võiksid ehk isegi võltsitud olla), siis tema nimel seltskonnas korruga teine kõla oleks. Pandagu see kõlav nimi raamatule või pildile ja — tulevik on kindlustatud, äri õitseb. Jumala eest, isegi haridusministeerium oleks ehk „üllatet“ sellest välejalgsest poisist.

Igatahes pean mina seda „ärinüket“ paremaks kui kanade kasvatamisega auhinna ja ülespidamise teenimist, nagu seda

õrnemalt poolt eesti kujuritele kord heasüdamlikult soovitatud. Kehakultuuri kaudu seisavad maadlemine ja jooksmine „ilusate“ kunstidega palju lähemas ühenduses kui loomadega ümberkäimine, liiatigi, et üks meie vanemaist poliitikuist arvamisel on — loomadega ümberkäimine loomastavat. Muidugi ei tohiks seda arvamist otseteed kanakasvatamise kohta tarvitada, sest kana ei saaks ilma kuketa kasvatada ning kukk on juba laululind, missugune omadus lähendab ka kanakasvatuse „ilusatele“ kunstidele. Pealegi laulab ka kana ise pisut, kui ta munele läheb.

Väga puhas kõrvalteenistus kujurile oleks sukakudumine, iseäranis aga tekitikkimine, sest siin poleks põhjust karta, et ta kokku puutuks kahe- või neljajalgistega, laulgu nad või jäägu ka munele minnes tummaks. Pole muud kui pista aga nõelaga ja viibi kõrgemais regioones.

Et tekitikkimine tõepoolest väga sobiv kõrvalamet on teistele elukutsetele, näitab kõige paremini see, et isegi kroonikandjad seda tööd on teinud oma sissetulekute parandamiseks, s. t. tulude ja kulude eelarve tasakaalustamiseks, teistest vähematest suurtest rääkimata. Nii, näit., seisnud Prantsuse kuninga Ludvig XV töötoas mõnikord 4—7 tekiraami korruga, kus ta tundide kaupa kordamisi kõigil töötanud, ehk ta küll muidu millekski pole kõlbulik olnud. Millega aga toime said kõigeiks ebakõlbulikud kuningad, miks ei peaks sellega toime saama lihtsurelikud, kes veel millekski kõlbulikud.

Ja asjata oleks arvata, nagu võiks mõni äri- või tööala inimest alandada või rüvetada. On ainult üks töö, mis inimest alandab: töö, mis midagi sisse ei too, muidu on kõik tööd auväärt. Tõenduseks võiks ajaloost luua krahvide ja hertsogite ning jumala asemikkude nimed Roomast, kes avasid või pidasid avalikke maju ja ajasid äri elava kaubaga, ilma et ühelgi mõte oleks võinud tekkida, neilt nende auastmeid võtta. Siit näete muu seas, missugune väikekodanlus meil valitseb: ei olda isegi sellega nõus, kui riigikogu esimees tahaks ka advokaadi ametit pidada, nagu oleks selles viimases midagi häbisavat, mis ei käi kokku riigi kõrgema auastmega.

Tõendatakse ka, et aastal 1740 pole olnud „koguni mitte häbiasi, avalikult mängupõrgut pidada, sest enam kui 150 inimesel, kes kuulunud Pariisi kõige peenemasse seltskonda, polnud muud tuluallikat kui ainult see.“ Siit peab ainukese järelduse tegema: need prantslased, kes Haapsalus tahtsid mängu-

põrgut avada, ei kuulu nähtavasti kõige peenemasse seltskonda, sest muidu oleks pidanud nad selle luba juba ammugi saama.

On ikka ja alati igasugused „korralikud“ kelmused lubatud olnud niihästi elus kui ka mängus õnne püüdes, peasi kui aga õnn tabati — kui äri tehti. See oli, see on ikka veel ja loodetavasti jääb see ka tulevatele põlvedele päranduseks. Ainus vahe: minevikust tohitakse ilma suukorvita rääkida, sest surnuist armastatakse head kuulda. Elavad tahavad enestest ikka seda kuulda, mida nad elus kunagi pole armastanud: tahavad kuulda kõlblusest ja vourustest. Tõepoolest ei tea ega tunne aga ükski, mis lubatud või lubamatu, mis aus või mis autu. Need on ajast ja arust läinud mõisted, mis huvitavad ainult naiive.

Prantsuse kuningaid tekitikkimine ei päästnud, nad pidid „suure“ revolutsiooni abiks võtma, et eelarveid lasta tasakaalu viia. Võimalik, et ka meie kujurite ainus tõsine lootus on revolutsioon: põhjalikud reformid õigel ajal. Peaks ehk loobuma põhimõtteist ja ühinguist, mis lohele sõda kuulutavad, ning asuma tasapinnale, mis võimaldab läbirääkimised ja kompromissi. Ehk oleks kasulik ühiskonnapärasemaid aineid ja käsitusviise valida. Võib olla pole see ainult nali, kui soovitatatakse pildistada ja kujutada sugukukke, -pulle ja -tække, kes võitnud oma kehaliste atribuutega näitusel I. auhinna. Pole ehk enam tähtjas pastor Lipu eeskujul uurida inimeste suguvõsu, vaid oinaste, pullide ja täkkude või vähemalt maadlejate ja jooksjate omi.

Niisugune kunstiline looming võiks peale ilusa sissetuleku saavutada ka üldrahvuslisi kaudseid tagajärgi: võiks kogu rahva suguinstitkti peale tervendavalt mõjuda, nii et enam vaja poleks rahvaarvu langemise üle kaebada ei maal ega linnas. Nõnda saaksime ehk ilma suuremate sekeldusteta üle täbarast mitme naise pidamise küsimusest, sest vaevalt võiks loota, et meie asemikud või võimud nii kainelt otsustaksid, nagu sakslased 30-aastase sõja järgi (põhjus: me ei pidanud usu-sõda), kes määrasid: ... „kümne aasta jooksul võib iga mees-terahvas omale kaks naist võtta.“ Ennem võiks ehk soovitada Bockumi maaõigust, mis ütleb:

„Niisama peab mees, kel eht naine ja kel korda ei lähe teda tema naisõigustes küllalt aidata, oma naise naabri juure viima ja kui ka see teda küllalt ei jõua aidata, peab ta tema pehmelt ja õrnalt võtma ja temale mitte haiget tegema ning viima ta

üle üheksa valla piiri ja tema sinna õrnalt maha panema ja temale mitte haiget tegema ning peab ta seal hoidma viis tundi ning karjuma, et inimesed tuleksid ja aitaksid: ja kui teda ka siin ei jõuta küllalt aidata, siis peab mees oma naise pehmelt ja õrnalt võtma ja ei pea temale mitte haiget tegema ning peab temale uue kleidi ostma ja kukru söögirahaga andma ning tema laadale saatma ja kui ka seal teda küllalt ei jõuta aidata, siis aidaku teda tuhat kuradit.“

Nõnda käseb kristlik meel.

Seda määrust tuleks iseäranis sellepärast silmas pidada, et nõndanimetatud sugupullisel või suguoinalisel kultuuril ja loomingul on üks kardetav külg, nimelt: kõik meie sugupullid-oinad on võõrsilt sisse toodud ja sellepärast meie iseolemisele enam-vähem võõrad. Kui nüüd niisugune võõras ollus meie laudas elavalt ja tares pildistatult, kujustatult või sõnastatult alati õrnema soo silme ees seisaks, siis võib kogu meie rahvuslik suguinstinkt võõrastuvalt areneda, mida juba nüüdki näib tõendavat võõraste keelte hoogline õppimine loomuliku õppeviisi abil. Jah, ainult karjakasvatusse süvenedes hakkame aimama, missuguste hädaohtlikkude karide vahel loovib meie rahvuslik iseolemine, kunst ja kirjandus, kui mõtleme asuda reaalsele alusele.

Tagavaraks on viimane päästeabinõu meie kujurilmale: kosjakuulutus. Vaja ainult lehes teatada: nii ja niisugune kirjanik või kunstnik otsib lähemat tutvust jõukate preilide või leskedega (vanus kõrvaline asi), kes alles vabad — ja kõik on korras; võlad on makstud, sissetulek kindlustatud, vaimuteoste minek väljaspool võistlust. Ainult ühte peab inestama: miks pole seda abinõu juba ammugi tarvitatud. Isegi õrnem-soo poolt pole sellekohaseid katseid tehtud. Ja ometi peaks paljudel meie daamidel nii kerge kuulutada olema: palutakse tutvust kirjaniku või kunstnikuga, kel nii ja niipalju võlgu — ainult tõsised kirjad leiavad tähelpanu. On silma puutunud ainuke kuulutus, mis võiks ehk vähemalt tulevikus kujurilma riivata: „suurte kirjandusliste annetega noormees“ palus laenu. See on kõik. Muidu figureerib kosjakuulutuses ikka harilik surelik, mõni mõisavalitseja, üliõpilane, ärimees, ametnik, merimees, noor neiu, noor lesk, little girl, üksindane daam, kes vajab hingelist vahekorda härradega, kel oma hobu või auto jne. jne.

IV.

Üldiselt vaadates on kosjakuulutus võrreldes teiste ärikuulutustega meil vähe arenenud. Ei taheta ega taheta aru saada, et iga kuulutus tähendab ainult äri, muud ei midagi — tähendab müümist ja ostmist enampakkumisi, nagu see Ameerika töölisega sünnib, vististi ilma kosjakuulutusetagi.

Siin peaks inglaset õppima, sest tema taibanud kõige varem, et ka kosjad pole inimese silmas muud kui aga äri. Seal korduvad ning vahelduvad samad ülelöömised ja lüüasaamised nagu igas teiseski äri-operatsioonis. Esimene kosjakuulutus — s. t. Euroopa kosjakuulutuste esiisa või esiema — ilmunud Inglismaal 19. juulil 1695. Huvi pärast toome ta siinkohal:

„Härra, 30 a. vana, kes ütleb omal suure varanduse olevat, tahaks noore daamiga abiellu astuda, kel oleks umbes 3000 naelst. varandust, ja see härra tahaks sellekohase lepingu teha.“

Näete, kui asjalik. Puudub isiklik vahekord, nagu äriasjus kunagi. Kõik on kõrvaline asi, ainult varanduse suurus olgu kindel.

Pisut intiimim on teine inglane, kes kuulutab aastal 1771, otsides eluseltsiliseks „daami 18—25 a. vahel, kel oleks hea kasvatus ja varandust vähemalt 5000 naela, terved tuuled ja liikmed, 5 jalga 4 tolli ilma kingadeta pikk, mitte lihav, mitte ka kõhn, nahk puhas, hingus magus ja hambad terved.“

Siin võidaks ehk ainult sõnadest „terved tuuled“ ja „hingus magus“ mingisugust isiklikku vahekorda aimata, nuidu on üles loetud ainult need andmed, mis tarvilikud iga looma ostmise järgi juures.

Iseäranis patustab meie õrnem sugu kosjakuulutusi sõnadetes: ta palub, meelitab ja muutub asjalikkuse asemel isegi sentimentaalseks, mis on täiesti ülearune toredus. Ka on ta oma nõudmistes enamasti väga tagasihoidlik, mis näitab, et tema kurs kuigi kõrgel ei seisa. Hoopis teisiti talitab nii mõnigi mees. Iseäranis meeldis mulle keegi, kes tundis huvi meie põllumajanduse vastu. Tema otsis tulevast, kel oleks nii ja nii suur talu teatud headuses, kus peaks temale antama nii ja niisugused õigused ning siis võib jalamaid papi juure sõita. Ei päevapilti ega midagi. Vastandina võiks nimetada seda „hurmavat“ noortmeest, kes otsekohealt ette teatas: esimese lähema tutvuse kinnituseks kohe paar lakk-kingi.

Kuigi meie õrnemsoo äriline seisukord põhjust ei anna kadestamiseks, ometi on ka vaevalt põhjust lamenteerimiseks. Uskuge, mu armsad kosjakuulutajad daamid, kes te töötegemise asemel aina palute ja palute, on halvemaid ajajärke olnud kui praegune. Seda tõendavad moed ja ehtedki. Ärgem tungigem peensustesse, vaid nimetagem ainult ühte:

On aegu olnud, kus naine pidi oma juuksed kuni 1½ meetrini üles „ehtima“, tarvitades seejuures kuni kaks naela pumatit, kolm naela juuspuudrit, mõni pudel l'eau de Lavande'i, sajad ja tuhanded lilled, viis, kuus patja, mõni sada nõõpnõela (mõned kuni kaks jalga pikad), mitukümmend sulge, sama palju kirevaid linte, mõnikord kuni 20 meetrit gaasi. Sest naist ei armastatud sel ajal muidu kui tema peas pidid olema esitatud maastikud, jahipidamine, veskid, kindlused, teatrietendused, sõjalaevad, linnuaiad jne. jne., isegi surmaotsuste täidesaatmised.

Naine pidi esitama siis mehele kogu kireva elu kõigi tema varjunditega — kõigi tema mustade ja valgete satikatega, sest niisugust peahet ei suutnud ometi paljud iga päev uuendada, vaid pidid temaga nädalate kaupa leppima, kui ta juba kord tehtud. Nõnda pidid paljud ilusad daamid istukil magama, pidid tollas sõites ruumipuudusel pea aknast väljas hoidma või kui seda ei tahtnud teha, siis pidi põlvili või kummuli sõitma, et oma kosjakuulutust, oma imelist pead mitte sassi ajada. Niisuguseid õnnetuid aegu on olnud.

Veel enam! On olnud aegu ja olusid kus ei aidanud mingisugune kosjakuulutus, kui puudus nõutav rind või tagupõsed. Selajal pidi neid niisama parandama ja toppima, nagu me tänapäev seda oma hammastega teeme: on paiku (Ameerika!), kus pole enam viisakas või suursugune loomulikke hambaid kanda, vaid kuldseid, mille vahel säragu briljandid.

Uskuge, see pole nali, kui te omad tervedki hambad peate ärinõudel hambaarstile jätma! Niisama polnud ka see nali, kui 18. aastasaja lõpul Inglismaal moodi läksid kunstlikud rinnad, esiteks vahast, pärast siidipehmest nahast üsna loomulikus värvis, veresoonedki sinanud peal. Sel ajal võinud isegi vanad kuivanud eidetudikesed seltskonnas liikuda kui elavad Venused.

Tähelpanuväärt on ka järgmine ärinüke: peened daamid hakkasid 19. aastasaja lõpul oma rinnapeades nagu kõrvuski rõngaid ja kette kandma; nende liikumine sünnitanud kõditavat kirvendust, ärritanud erootiliselt, mille tagajärjel daa-

midel meeste silmas palju suurem menu olnud. Mood lagunenud iseäranis Pariisi ja Londoni kõrgemais ringkonnis laiali. Keegi Londoni kullasepp teatanud 1898. aastal, et tema üksi aasta jooksul 40 daamil rinnapead on läbi pistnud — ehete kandmiseks. Niisugusel „operatsioonil“ olevat muu seas veel see hea omadus, et „opereeritud“ rind ei või kunagi imetada.

Kes jõuaks küll kõike üles rääkida, mis inimene on pidanud tegema teistega ja iseendaga äri otstarbel, kui võistlus või olukord seda nõudis.

Toome ainult ühe näite ühes vabandusega karskete ja õrnameelsete ees: juba ammu (tõendatakse — renessansist meie päevini) aetakse äri neitsinahkadega. Nagu tehakse nõudmise peale uued hambad, rinnad ja puusad, samuti luuakse ka uuesti see eriti sõdade, revolutsioonide ja kõigi inimsoo suurte hädade päevil haruldaseks muutuv inimelund, kui see kuidagi loomulikult teel kaotsi läinud. Mäletan lugenud olevat, et keskajal vagad jumalamehed piibli najal katsunud küsimust vastata: kas jumal võib lõbunaise uuesti süütuks neitsiks muuta. Kuis selle võimisega lugu, ei tea, aga üks näib kindel olevat: jumal pole kunagi midagi selletaolist taltnud. Aga inimene on äri otstarbel tahtnud ja tahab veelgi, nõnda et mis jumalate juures võimata, see inimesel võimalik — kui äri nõuab. Sellega võiks ehk kuidagi kõrvu seista ainult katoliku kiriku äri, mis see ajab Kristuse eesnahkadega. 15. ja 16. aastajal olnud neid kogu tosin tagavaraks, praegu ainult veel kolmes kloostri.

Meie kosiakuulutused ei lase kuidagi selletaolisi äriobjekte oletada, oleme „rahuldet“ igapäevasemategi nahkadega, mida Venemaalt hulgati ja üksiti sisse veame.

Aga eksib vististi see, kes tahaks siit järeldada, nagu oleksime meie sellepärast kõlblisemad. Igal ajal ja paigal on omad pahed ja omad vood. Ütelge, näit., mis teevad meie tütarlaste koolid selleks, et nende kasvandikud kord õnnelikult võiksid mehele saada, ilma et vaja oleks põlatud kosiakuulutust abiks võtta? Minu teada, mitte midagi. Aga ometi on mujal ilmas viisakas ja vaga abinõu leitud. Belgias õpetatavat kõrgemais tütarlaste koolides kasvandikele lahkumise eel järgmine palve pähe (mõju on proovitud 18. aastasajast saadik):

Püha Maria, tee, et mehele saan!

Püha Joosep, et see ruttu sünniks!

Püha Antonius, et tal hea pärandus oleks!

Püha Johannes, et tal palju raha oleks!

Püha Klaara, et ta mind armastaks!
Püha Anatol, et ta kergemeelne poleks!
Püha Lupus, et ta poleks armukade!
Püha Charlotte, et mina pükse kannaksin!
Püha Margareeta, et ta varsti tuleks!
Püha Aleksander, et ma kaua ei peaks ootama!
Püha Cleutherius, et ta oleks hea isa!
Püha Angelikus, ja hea katoliiklane!
Püha Nikolaus, ära unusta mind!

Veel ajakohasem oleks muidugi järgmine palve püha Andreas'ele:

Andreseke meheandja,
Ustav neitsi õpetaja,
Mil tunnike küll jõuab,
Et keegi mind ka nõuab.

Äriobjekt iseendast ei tõenda ei pahet ega voorust, ta näitab ainult, mida millalgi äriliselt hinnatud ja mida mitte. See on algtõde, mida alati teatud ja tänapäev teatakse. Et aga kõik selle järele ei talita, tõendab paratamata ja vastuvaidlemata, kui sügaval inimese vaimus võib istuda haigus. Kõik parteid, kõik usud õpetavad aina enesearmastust, omakasu; jumaladki pole inimese silmas ja õpetuses muud olnud kui lihtsad äriobjektid, millega opereeritakse, aga ometi leidub neid, kes põevad parandamata taudi: olla aus, olla õiglane, teha ligemisele head.

Sinu ligemine armastab äri, sellepärast lase end petta, lase end üle lüüa, et ta võiks kasu saada, sinu varanduse omandada.

Ja kui sul enam midagi ei ole, siis hakka ise üks kõik mis äri ajama, et su ligemisel oleks sinult midagi võtta, sest oma käte tööga, oma vaimuvaevaga suudad end ja omakseid vaid armetult toita.

Su ligemine armastab suguliselt sigatseda, anna talle siis kas või oma ema, naine, tütar ja sugulased. Ja kui neist küll ei saa, siis juhi tema kätevahele võõrad, anna või iseend tema meelevalda, sest nõnda ei tee sa midagi muud kui aita oma ligemist tema ihu hädas.

Su ligemine armastab kuulus olla headuse poolest, mine siis tee head tema nimel. Ta armastab tark olla, pista talle siis oma peaju nämm kui lapsele suhu. Ta armastab usklikuna paista, mine siis teota jumalat, et tal põhjust oleks sind omas vagas meeles tuleriidal põletada jumalatele magusaks haisuks,

korrates seal juures sinu enda loodud mõisteid lunastusest ja andeksandmisest. Ligemine tahab ausana paista, mine siis ja katsu, ehk mõistad sa teda kuidagi enatuses üle trumbata, sest kuidas muudu võiks ta oma ausust tõendada. Ligemine armastab kuulsaks saada nagu inimene, mine siis loo teosed, mis kannaksid tema sigatsevate meelte ja märatseva liha mälestust tulevatele põlvedele, sest ligemisel endal puudub selleks aeg ja oskus. Ligemisel on paremat teha: ta ajab äri.

Ja kui sa seda kõike võid, ilma et sa kordagi pahandaksid, vähematki kahetsust või haletsust tunneksid; kui sa suudad pärast iga tegu, mis sa oma ligemise meeleheaks korda saatnud, oma naiseга lahkesti rääkida, lastega naljatada, või kui sul neid ei ole — oma sõpradega imestada mere virvendust või päikseloodet, noppida lilli või kuulata lindude siristamist, jah, kui sa seda kõike võid, siis võid sa ka ilma äritagi siin ilmas õnnelikuks saada ja loojale aukiitust laulda igavesest ajast igavesti ning su ligemine jätaks su healmeel el suguoinana üle talve ja ei laseks sind koguni mitte nälga surra.

Nii on lood, mu armas ligemine.

1921.

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI.

Kevadeti linnatänavailt maale metsa, nurmile ja aasule pääsedes sünnin alati nagu uuesti: sünnin tuulest ja päikesest, sünnin lillest ja lõhnast, sünnin veest ja vaimust.

Maona heidan hinge ümbert vana luitunud kesta ja saan uueks ning puhtaks, uskuma hakates tõde ja õiglust, vendust ja armastust, kultuuri ja arenemist, lunastust ja õndsust — uskuma hakates isegi usku.

Aga siis tuleb ikka midagi, väga ruttu tuleb ikka midagi, mis saab riivetuseks mu hinge uuele kestale: nagu päikeneegi saab ta laigud.

Tänavu oli mu uuestisündinud hinge säraval kestal esimeseks laiguks vaidluskirjad Oleviste kiriku pärast. Linnas inimeste seas poleks ma, võib olla, seda tõsist vaimu tähele pannud, mis peitub vaidluskirjade välimise, võrdlemisi korraliku rüü taga, aga tuule ja päikese käes, siin maitsesin seda mitmekordselt.

Ja mul tuli janu selle vaimu järele, himustasin teda rohkem juua, ning ma lõin lahti suured ja väiksed raamatud, kust hoovas seda vaimu.

Lõin lahti raamatud usust ja armastusest, lunastusest ja õndsusest, sest vaevalt leidub kuski rohkem viha ja kadedust ning tehtud tallekesemeelt, kui nende inimsoo ilusamate sõnade ümber.

Ilmas näib ikka nõnda olnud olevat, et häid sõnu on palju ja häid tegusid vähe. Sõnad — need on jumalast, kelle nime ei pea ilmaasjata suhu võtma, teod — need on kuradist, sellest täpilisest, kelle nime armastame tarvitada iga tõsise sõna kinnitamiseks. Sellest siis arusaadav, miks jumala mehed nii väga armastavad sõnu ja miks tegusid ei armasta keegi: ükski ei tihka avalikult kuradi jünger olla. Shaw'l on küll näidend Kuradi koolipoisist, kuid ärgem uskugem: kuradi nimi on sa-

gedasti vürtsiks jumalikel roogel, kui need muidu enam meie keelt ei kõdita.

*

Vanad greeklased olid paganad, oma Sophoklese ja Pheidiase, Plato ja Aristotelese peale vaatamata, ja ka vanad roomlased olid paganad, sest neid ei aidanud nende suur riiklik tarkus ega ka mõnes tükis eeskujulik perekonnaelu. Greeklased ja roomlased oleksid veel praegu paganad olnud, kui poleks tulnud kristlased, kes tõid neile armuõpetuse ja õndsuse.

Vanad roomlased kui väga tõsised ja asjalikud inimesed armastasid ajaviidet ja lõbu, väga armastasid nad lõbusat ajaviidet, nii et keisrite ajajärgul kõige paremaks valitsejaks hulga poolt ei peetud mitte seda, kes jagas kõige rohkem maksuta vilja, vaid kes korraldas kõige rohkem lõbusaid mängu. Nõnda võis hulk Nerot mängude pärast väga armastada, ehk küll ajaloolased teda tühiseks, vägivaldseks ja kurjaks nimetavad. Ajaloolastel, iseäranis kristlikel, puudub tõsine demokraatlik vaim, mis võimaldaks õige arusaamise Nerost, kes lõbutses ja lõbustas teisi muu seas niisuguse tõsise mänguga, nagu seda on tõrvatud kristlaste põletamine õise aia valgustamiseks.

Aga see oli võrdlemisi tühine mäng rooma paganlisel ajal. Amfiteaatris korraldatud etendused avasid palju avarama väljavaate. Seal esitati võitlust — võitlust elu ja surma peale, mis pidi aitama alal hoida rooma sõjalikku meelt, seda alatasa ergutades ja karastades. Võitlus sündis kas mitmesuguste loomade, loomade ja inimeste või inimeste vahel.

Kõige tühisem oli võitlus muidugi loomade vahel, kõige täiuslikum inimeste keskel. Vanad roomlased teadsid seda ja ei häbenenud seda ütlemast. Meie armastame põlastusega rääkida inimeste võitlusest, aga vahetevahel korraldame ometi tapatalgud inimeste vere valamiseks, nimetades seda sõjaks.

Toome mõned arvud amfiteaatrites korraldatud võitluste suuruse kohta.

Caligula ajal tapeti amfiteaatri võitlustes ühel ainsal päeval 400 karu; 300 tiigrit võitlesid härgade ja elevantidega; 400 karu ja 300 lõvi surmati soldatite poolt.

Tituse ajal sai Colosseumis (amfiteater, mis mahutas endasse üle 80.000 vaataja) ühelainsal päeval 5000 looma võitlustendusel otsa.

Trajanuse ajal kestsid mängud amfiteaatris ühtesoodu 123 päeva. Võitlejaina esinesid seal lõvid, tiigrid, elevantid, jõe-

hobud, ninasarvikud, kaelkirjakud, härjad, põdrad, isegi krokodillid ja maod.

Kui loomulikud võitlused enam vaatajate närve ei kõditanud, siis muudeti võitlus ebaloomulikuks. Nii näiteks köideti kord karu ja härg kokku, nii et nad metsikus vihas mööda liiva pöörlesid; kurjategijad õmmeldi kiskjate nahkadesse ja heideti nõnda härja ette, keda kuuma rauaga vihale ärritatud.

Suurimat tänu hulga poolt löikasad need, kes korraldasid mängud inimeste võitlustega, sest inimeste veri ärritas rohkem, kui loomade oma.

Nõnda pani keegi kõrgem riigiametnik kaksteistkümmend etendust toime ja igapähe esines 150—500 paari gladiaatoreid (mõõgamehi).

Aureliuse triumfi ajal võitles areenal 800 paari gladiaatoreid.

Trajanuse ajal korraldatud mängudes võitles 10.000 mõõgameest.

Gladiaatoritena sunniti võitlema rahva lõbuks sõjavangid, kurjategijad või orjad. Leidus ka vabatahtlikke mõõgamehi, sest olgugi, et seda elukutset väga alatuks peeti, ometi võis temas üleöö kuulsaks saada, ilmakuulsaks, kui õnne, jõudu ja osavust jätkus oma vastaste tapmiseks. Sellepärast pidi seadustega takistatama (kuid sagedasti asjata), et kõrgema seisuse liikmed, senaatoridki, gladiaatoritena ei esineks. Isegi keiser Commodus oli suur gladiaatori seisuse armastaja, nagu Nero püüdis olla luuletaja ja näitleja.

Võitjate gladiaatorite järele piilusid suursuguste naiste ihatsevad silmad, nii et kõigist põlatud mõõgamees võis areeniliivalt, mida ta oma vastase verega niisutanud, sattuda rooma kõige valgemale rinnale. Leidus keisrite naisigi, kes himustasid gladiaatorite õrnusi. Seda räägitakse iseäranis Markus Aureliuse naise kohta.

Aga ka inimeste loomulik veri, mis voolas loomulikus võitluses, ei ärritanud viimaks enam vaatajaid. Ka siin pidi ebaloomulikkuse võitluse tarvitama: sunniti neid võitlema, kel silmad kinni seotud, kel liikmed halvatud või kes vigased.

Domitianuse ajal võitles areenil päkapikulaste sõjavägi. Nii mõnigi kord pidid naised, mõök peos, areeniliivale astuma ja rahva lõbuks võitlema. Üks neist surmanud kord lõvi. Keegi kurjategija löödi risti ja lasti karul ta siis puruks rebida. Teine pidi etendama ajalooliku või muinasjutuliku Scaevola kangelasstegu, hoides oma kätt loomulikus leegis.

Rahvas uskus, et gladiaatorite verel, mis areenil voolab, on imeline tervendav mõju: ta pidi parandama langetõbiseid, mispärast need surevate gladiaatorite juure läksid ja nende haavust nõrguvat verd jõid. Huvitav ebausk meile tähelepanemiseks, kes me usume, et Kristuse ihu ja veri meid puhtaks teeb. Huvituseta pole ka seda tähele panna, et just gladiaatorite iseloom see on, mis kirikuisade arvates paganate karakterite seas kõige enam kristlikule ideaalile läheneb. Ja vaevalt on küll kunagi inimesi leidunud, kes suuremas meelerahus surmale vastu on vaadanud, kui just gladiaatorid. Nad naersid oma haavu avades, et veri vabamalt võiks voolata, ja stoilise meelekindlusega pöörasid nad oma kõri võitja mõõgatera poole.

Nõnda oskasid surra ainult need kristlased, kes uskusid, et mida piinavam surm, seda suurem tasu taevast, seda täiuslikum õndsus seal ilmas.

Keisrid Heliogabalus ja Galerius armastasid söögi ajal vaadata, kuidas murdjad inimesi lõhki kiskusid. Viimase kohta kõneldakse, tema pole kunagi õhtueinet võtnud ilma inimese vereta. Sedasama räägitakse ka kristlikust Justinianusest II, kes elas VII aastasaja lõpul.

Aga üldiselt peab tunnustama, et kui ristiusk Rooma riigis valitsevaks sai, siis amfiteaatrites loomade kui ka inimeste võitlused kadusid. Näib, nagu oleks tõesti armuõpetust kuulutatud kõigele loomale, mitte ainult inimesele.

Pühade pagulaste elumuinaslugudes korduvad mitmetes teisendites jutustused, kuidas inimene loomadega kõige paremas vahekorras elas. Ka verejanulisemadki kiskjad avaldavad arusaamist ja südametunnistuse piina ning kahetsust oma halbade tegude pärast. Otse peab imestama, miks kristlik kirik ei hakanud õpetama, et ka loomal on elav hing, sest vana legendide järele on nii mõnigi murdja inimlikum ja kristlikum kui nii paljud piiskopid ja ilmalikud võimukandjad. Neis viimastes näisid nagu edasi elavat mälestused ja himud verevalamisest, mida paganad toimetasid ja maitsesid oma amfiteaatrites. Ja et kristlik õpetus nende sulgumist nõudis patu kartusel, siis valis endine verejanuline iha omale teise tee, mida mööda ta voolas: algasid vastastikused tagakiusamised üksikute usulahkude vahel (juba 4. aastasajal p. Kr. sündimist loeb püha Augustinus neid üheksakümne ümber üles).

Vaevalt võib inimsoo ajaloos küll midagi meeletumat leida, kui need kuritööd, mis üksikud kristlikud usulahud üksteise vastu võideldes korda saatsid lunastuse, õndsuse ja puhta ar-

muõpetuse lipu all. Katoliiklased jutustavad, kuidas Ariuse usulahu poole hoidev keiser kaheksakümmend preestrit lasknud korraga ära uputada; kuidas sellesama usulahu pärast võideldes 3000 inimest Konstantinoopolis hukka saanud; kuidas ariaanlaste piiskopp Athanasiuse poolehoidjaid naisi lasknud päkkade alla peksta, neitsid lasknud ihualasti kiskuda, teravate palmiokstega peksta või pikkamisi tulel küpsetada.

Kui aga ariaanlasi niisama uskuda, nagu nende vastaseidki, siis pühitsenud katoliiklased oma võitu Egiptuses igasuguse rüüstamise, tapmise, pühaduste rüüvetamise ja teotamisega ja Arius ise langes vististi kihvti ohvriks, mida mõni vaga katoliiklane talle kavalusega sisse andis. Selles sündmuses nägid ja näevad vististi veel tänapäev vagad mehed jumala imetegu, sest poleks Arius nii äkki otsa saanud, kes teab, missuguse kuju siis püha kristlik usk oleks omandanud.

Kirikukogud muutusid harilikult kõige inetumaks sõimuks ja kaklemiseks. Ephesuse kirikukogul sai Konstantinoopoli piiskopp Flavianus niisuguseid hoope, et ta nende tagajärjel suri. Ühel koosolekul, kus Rooma paavsti valiti, leitud pärast valimisi 137 surnukeha kirikust — nii hirmus tões ja vaimus sündinud see püha talitus.

Isegi püha Augustinusele heidetakse ette, et ta igasugusele tagakiusamisele ja vägivallale ässitanud semi-pelagiaanlaste vastu.

Dean Milman võtab kristlaste talitusviisi järgmistesse sõnadesse kokku: „Tagakiusamine on üldine — tagakiusamine igasugu vägivalla ja halastamatusega; küsimus on ainult selles, kelle käes on võim tagakiusamiseks... Verevalamine, tapmine, äraandmine, mahanottimine ka jumalateenistuse ajal — need on selleaegsed õndsad abinõud, millega igaüks püüab oma arvamisi maksma panna ja vastase omi maha suruda.“

Ja kui ise oma jõuga vastasest jagu ei saadud, siis kanti tema peale keelt paganlise valitsuse ees, süüdistati teda kõige hirmsamais kuritöis, näit. laste tapmises ja söömises.

Sai aga kristlik usk Rooma riigis valitsevaks, siis võttis arvamiste ja uskude kohta varsti niisugune sallimatus maad, missugust ei paganline greeklane ega roomlane kunagi polnud tundnud.

Ja me teame ju, millega see lõppes: paavst Innocenz III seadis aastal 1206 inkvisitsiooni sisse ja see töötas tervelt 500 aastat. Portugalis töötas see asutus 1761. aastani.

Mõned arvud inkvisitsiooni tegevusest:

Kurikuulus Torquemado (1481—1508) põletas ära: elavalt 10.220 inimest, pildina 6840 inim., mõistis muud karistused 97.371 inimesele.

Kardinal Iminez de Cisneros põletas elavalt 3564, pildina 2232, mõistis muud karistused 48.059-le.

Diego Deza põletas elavalt 2592 inim., pildina 829, mõistis muud karistused 32.952-le.

Adrian de Florencia põletas elavalt 1620, pildina 560, mõistis muud karistused 21.835-le.

Muud karistused olid enamasti ikka nõnda rasked, et nad surmanuhtlusele palju järele ei annud.

Viimane inkviisitor põletas peale selle Ameerikas 324 inimest ära ja määras 4081-le muud karistused.

Mingisugune ajakiri (La Bandera Catholica — 29. juulist 1883) on kokku arvanud, et 45 kindral-inkviisitori ajal elavalt on ära põletatud 35.534 inimest, pildina 18.637, muud karistused määratud 393.533 inimesele.

Siia võiks juure lisada veel järgmised arvud:

Esimesel Ariuse usulalul surmati üle 1 miljoni inimese; teine miljon kaotas oma elu Karthago usuriidudes; saratseenide tagakiusamistel sai hukka 7 miljoni ümber; kaheksa ristisõda nõudsid 5 miljoni inimese elu ohvriks; hollandlaste, albigenlaste valdenslaste ja hugenottide tagakiusamine nõudis 1 miljoni inimese elu; Justinianuse ususõjad hävitanud isegi kuni 10 miljoni inimest; Perus ja Meksikos sai otsa umbes 30 miljoni inimest jne. jne., sest neil arvudel pole lõppu, kui ajalooraamatuid lugeda. Lõpuks võiksime ainult veel seda meele tuletada, mis sündis meie eneste kodus, kiidetud Maarjamaal, kui tuldi meile armuõpetust kuulutama isa, poja ja püha-vaimu nimel. Tõepoolest, küll peab see halb isa olema, kelle vaimust aetud ja kelle poja nimel niipalju inimesi on piinatud ja tapetud!

Kui siia kõrvale need andmed panna, mis valgustavad kristlaste tagakiusamist paganate poolt, siis ei jää muud üle kui aga imestada, et neist koolis ja kirikus nii suurt kära tehakse. Nõnda näit. arvavad ajaloolased (Gibbon), et Domitianuse poolt korraldatud tagakiusamisel kõigist kõiki vast 2000 inimese ümber otsa pidi saama. Aga niisuguseid summasid usukannatajaid kristlikus kirikus meele tuletada tähendab, et me võõraid sääski kurname ja oma kaamelid alla neelame.

Eelpool nimetasime neid, keda elavalt põletatud. Võrdluseks peame juure lisama, et mitte ainult kristlased usu vastu eksijaid elavalt ei põletanud, vaid seda tegid ka paganlised roomlased oma Vesta neitsitega, kui need oma neitsilikkuse töotust rikkusid. Kristlased nimetasid elavalt põletamist — võimalikult pehmeks karistuseks ilma verevalamiseta. Plutarch seletab Vesta neitsite põletamist sellega, et need olevat selleks liig pühad, kui et nende kallal vägivalda võiks tarvitada. Tähendab — ainult puhas leek võib nende liikmeid puutada. Kristlik usulahk circum-cellioonlased hoidusid umbes samal põhjusel inimeste vastu mõõka tarvitamast (Kristuse sõnad Peetrusele: pista mõök tuppe!) ja sellepärast tagusid nad oma vastased suurte nuiadega surnuks. Kui nad aga ise omal õndsuse pärast elu võtsid, siis jooksid nad karja kaupa kuhugi kõrgele kaljule ning hüppasid sealt alla kuristikku. Nõnda pääsid nad ilma raua, nööri, tule, vee, kivi või puu vägivaldala otseteed taevariiki, sest nagu pühad mehed seletasid, oli kuristikku hüpates jumala teha, kas see kellegi surnuks laskis kukkuda või ta ellu jättis. Jumal võis oma ingli läkitada, kes oleks hoidnud, et usklik oma jalga vastu kivi ei tõukaks.

Me algasime selle järgu rooma paganliste mängudega amfiteaatrites, kus voolas tuhandete loomade ja inimeste veri. Kristlased võidule pääsedes kaotasid need verised mängud, aga inimene jäi endiselt verearmastajaks — kristliku armuõpetuse peale vaatamata, võimalik ka, et just selle kaudu — ja nõnda võttis verevalamine omale teise kuju: mängust ja võitlusest sai tagakiusamine ning lihtne mahanottimine. Igaüks, kes paganlisi mängusid võrdleb kristlaste mängudega — ma nimetaksin elavalt põletamist sõna tõsisel mõttes mänguks, sest see sündis niisamuti vaatajate silma all, nagu võitlused amfiteaatris — peab tunnustama, et elu oli ainult metsikumaks muutunud. Õigupoolest ei võinudki see teisiti olla, sest kultuur oli langenud ja ebauusk kasvanud — kristlik ebauusk.

Loomi armastati rohkem kui inimest, neid elavalt ei põletatud, vähemalt on ajaloost raske sellekohaseid andmeid leida. Aga amfiteaater tõusis uuesti ellu: Hispaania härjavõitluste näol. Siin on iseäranis tähelpanuväärne see, et Hispaania on ehk kõige kristlikum maa kõrgist ristiusumaist, seal leidub kõige rohkem pappe, munke, nunnid ja kloostreid. Meie tahaksime nähtavasti temaga vagaduse poolest sõrmkooku vedada, sest hiljuti käis ajalehist sõnum läbi — keegi tahtnud ka meil, Tallinnas, võib olla ka mujal härjavõitlusi korraldada, kuid valitsus

pole lubanud. Ilmalik valitsus muidugi, sest meil on praegu alles ilmalik valitsus, olgugi, et ta nii väga viivitab abielude, sündimiste ja suremiste registreerimist kodanliste võimude kätte andmast.

Peale härjavõitluste võiks veel mängude hulka lugeda, mis lõpmata palju ohvreid nõuab kristlikuil mail, jahipidamist lõbu pärast: jahipidamist karude, huntide, rebaste, jäneste, põtrade, hirvede, kõiksugu lindude jne. peale. Aastasajad on ka kestnud lõbus klaperjaht puna- ja mustnahksete inimeste peale. Hävitaute arvu peaks vististi küll miljonitega arvama.

Väga huvitav on tähele panna, missugust osa jahipidamine etendas Prantsuse kuningate elus enne suurt revolutsiooni. Louis XVI ei viitsi midagi muud teha kui aga köögis toitude kallal mökerdada ja oma päevaraamatut pidada, kus esimesel paigal seisavad andmed jahil tapetud loomade tõu ja arvu kohta. Tuhanded loomad langevad majasteedi käe läbi iga aasta. Päevade kohta, kus jahil pole käidud, tähendab kuningas: ei midagi. Ka selle päeva kohal, mil rahvas Bastille tormiga ära võttis, seisavad stereotüübilised sõnad: ei midagi. Klambrites on väiksest juure lisatud: Täna langes Bastille. (Boehn — Rokoko.)

Missugust osa loomavõitlused Inglise seltskonna ajaviites etendasid, näitab ehk pilt Kenilworthis, kus krahv Sussex kuningannat Elisabethi palub abinõusid tarvitusele võtta, et Shakespeare oma teatri-etendustega inimesi ära ei meelitaks krahvi loomavõitlusilt (Lecky — History of European Morals).

Kõike kokkuvõttes peab otsusele tulema, et armuõpetus, mis oli lubatud kõigele loomale, muutus hirmuõpetuseks. Alguses olid kristlased suured sõjavastased, nagu nad põlgasid amfiteatri mängugi, kuid nüüd, paari tuhande aasta pärast, peavad ajaloolased tõendama, et peale mohammedlaste põle ühegi usu preestrid niipalju sõdu ilmale kutsunud, kui just kristlased, kes hakkasid juba algusest saadik rääkima rahuriigist.

*

Ristiusu tekkimise ajal oli paganlise Rooma kõlbline ja kombeline elu suuresti langenud, võrreldes teda endiste aegade omaga. Uusi maid võites voolas määratu rikkus Rooma kokku ja hellitas inimesed ära. Pealegi avaldas nii mõnigi võidetud rahvas roomlase peale kõlbliselt lõdvendavat mõju, iseäranis rahvad, kes elasid hommiku pool vanades kultuurmaades.

Ristiusu kõlbluskuulutajad astusid paganliste eluviiside vastu kõige ägedamal ja vaenulikumal kujul välja. Ja kui muidu pääseteed ei leitud ümbritsevast elukõlvatusest, siis põgeneti inimeste eest ära tihjale maale — mägedesse või kõrbe, et seal palvetada, paastuda ja oma liha risti lüüa igaveseks õnnistuseks.

Esimese pagulasena nimetatakse püha Pachomiust, kes alustas mungaseisuse 4. aastasaja algul. Tema alla kuulunud 7000 munka. Varsti peale seda kasvas munkade ja nunnade arv imeruttu. Seda kasvu võrreldakse kiiruse poolest ristiusu kasvuga. Hommikumaalistel kirikupidustustel oli neid varsti 50.000. Kuski Egiptuse linnas oli kokku kuhjatud 20.000 neitsit ja 10.000 munka. Püha Serapioni valitsuse all seisis 10.000 munka. 4. aastasaja lõpul oli mõnes Egiptuse osas munke ja nunni pool teiste elanikkude arvust.

Kui pühi legende uskuda, siis vaadati esialgselt liha suretamise peale päris tõsiselt. Nitria mäe juures rippus ühes kirikus kolm piitsa: üks munkadele, teine varastele, kolmas külastele. Lisaks toome mõned näited pühade meeste ja naiste eluviisidest.

Püha Abraham elas pärast kristlaseks hakkamist veel 50 aastat ja kogu selle aja jooksul ei pesnud ta kordagi oma nägu ega jalgu. Ta olnud haruldaselt ilus mees, ja tema elulookirjutaja tähendab — tema hinge puhtus helkinud tema näos (viiekümneaastasest mustuses!).

Keegi kuulus neitsi Silvia, kes kuuekümneaastaselt oma eluviiside tõttu haigeks jäi, tõrkus usu pärast oma keha pesemast, välja arvatud ainult sõrmed.

Püha Euphraxia ühendas oma juhatusel 130 nunna, kes kunagi oma jalgu ei pesnud ja kes said pühaduse pärast hirmuvärinad, kui neile keha pesemist meele tuletati.

Võrdluseks ja tõe jalaleseadmiseks peab siinkohal tähendama, et see püha pesematus ja kasimatus mitte ainult munkade ja nunnade iseärasus polnud, vaid et ka ilmalikkude inimeste seas pesemist, üldse puhtust veel 16., 17. ja 18. aastasajalgi ropuks asjaks peeti. Neilt päevilt on pärit viisakusõpetused, mis nõuavad, et mõni krahv või markii mitte kahe näpuga nina ei nuuskaks, vaid ühega, ja et ta katsuks nõnda seda toimetada, et ninast tulev olluks kaaslaste jalule ega vastu seinu ei satuks (Kemmerich — Kulturkuriosa). Niisama antakse juhatusel valvamises, et kõrvaaugud paksu musta täis ei läheks; neid tulla vahete vahel ikka puhastada — selleko-

hase riistapuuga, mitte aga vee ja seebiga. Arstidki hoiatavad vee eest, olevat elukardetav sagedasti pesta. Et niisugustel „viisakatel“ inimestel viisakuseta hais kaasas pidi käima, on arusaadav. Sellele vastukihvtiks pidid olema lõhnaõlid ja puuder. Ometi jutustatakse ühest pidust kellegi hertsogi juures, kus majaproua üle oma külalise inimlikke lõhnu ei jõudnud välja kannatada, ja kui see heaga pidusöögilt ei lahkunud, politsei poolt lasti välja viia (Boehn — Rokoko). Selle põhjal võib ehk kaudselt ette kujutada, missugune õhkkond püha Euphraxia kodakondseid ümbritses.

Üleüldse mängib mustus vagaduses ja pühaduses väga suurt osa. Ja seda mitte ainult kristlikus usus, vaid ka Ameerika pärisrahvaste pühad ja vagad pidanud kõigepealt mustad olema. Mustus, harimatus ja nälg ning lahtiütlemine igasugustest tsivilisatsiooni-abinõudest elutarvete rahuldamisest — see toob igavese elu. Sellepärast elatakse kaljukoobastes, mullaõnnides, aukudes, kuivanud kaevudes ja allikates ühes konnade ja roomajatega, postide otsas; seistakse aastate kaupa ühel jalal, põlvili, või kumardatakse hommikust õhtuni, õhtust hommikuni maani oma jumala ees; võetakse hingepidemeks iga päev ainult raasuke odraleiba või kuivanud teri ja rüübatakse mudast vett peale, sest sogane vesi on püham kui selge; seotakse nõõrid või ahelad omale ümber keha, nii et nad lihasse soonivad, seal mädaniku sünnitavad, isegi ussidele eluaset juba andes inimese lihas; langeb mõni vingerjas maha, siis korjatakse ta üles ja pannakse uuesti liha sisse, öeldes: söö seda, mis jumal sulle süüa annud. Kes jõuaks küll kõik need vagad hirmused üles lugeda, mida inimene oma peale on võtnud, et aga kuidagi taevariiki pääseda.

Üks kiusatus näib pühadel meestel ometi suurem olnud olevat kui et nad ikka ja alati julged oleksid võinud olla oma hingeõndsuses. See kiusatus on naine, kes on kui madu kavalam kõigist loomest.

Puhtus, toit, korralik eluase — miski ei tiku ise sulle ligi, kui sa temast eemale hoidud, aga naine tuleb ise. Ta tuleb emana, õena, tütreana, sugulasena, mõrsjana, armastajana, uudishimulikuna — ta tuleb isegi kui vaga, kes toob ikka ja alati patu kaasa, sest ta äratav himu.

Ka puud, põõsad, lilled, rohulajuke, päike, kuu ja taevatähed erutavad ja äratavad himu, kuid nende eest saad end varjata: sulud silmad, kui välja astud, või ei astu aastate kaupa oma porisest august või koopast päevavalgusele. Aga

mis teed naisega! Tema tuleb sulle igale poole järele, ja kui sa tema ees seistes oma silmad sulud, siis kuuled sa ometi tema häält, ja kui sa ka oma kõrvad kinni paned, siis puutub ta sind või laseb sind tunda oma hingust. Sellepärast ei ole hullemat patuanumat kui on seda naine, olgu ta ema, õde, tütar, mõrsja, armuke või vaga neitsi.

Pühad muinaslood jutustavad arvamata teisendites, kuidas pühad mehed ennem oma ema või õe lasksid koopa ukse taha surra, kui et nad seda nende ees oleksid avanud või ühegi sõna nendega vahetanud. Ainult surnud naise nägu tohtis vaga mees näha, sest see ei äratanud enam patuhimu. Kuid leidus ka neid, kes naist isegi surnult kardetavaks pidasid õndsusele.

Selle vastu teavad aga pühad raamatud rõõmustaval viisil ka niisugustest nähtustest jutustada, kus mungad oma liha suretamisega sinnamaale jõudnud, et neile enam kardetav pole ei elav ega surnud naine. Evagrius kirjeldab suure imestusega, kuidas mõned Palestiina mungad „täiesti püha ja jumaliku eluga“ nõnda oma kirest võitu saanud, et nad naistega üheskoos võinud supelda, sest et ei naiste nägemine, puutumine ega nende kallistamine või neid enam oma loomulikku ellu tagasi kallutada. Meeste seas tahtsid olla nad mehed ja naiste seas naised — nii vagad olid nad.

Viimane nähtus on muidugi ime, mille uskumiseks ehk veel rohkem pühadust vaja, kui seda oli neil mungel ja nunnil, kes nii pühalt ja jumalikult üheskoos suplesid. Aga neitsilikkuse imed ei kestnud munkade ja nunnade elus kuigi kaua, kui uskuda jutlustajaid, kes karistasid valju sõnaga eksijaid. Küll kasvas pühadus ja vagadus veel mõni aeg, nii et 7. aastasada kõige rikkamaks saab (Sismondi — Hist. de France, II p. 50) pühade inimeste poolest, kuid umbes sinnasamasse ajajärku kuuluvad ka sagedased teated selle kohta, et umbrohi vaimulikkude kui ka ilmalikkude seas lohkama lõõnud. Loeme preestritest, kes ametitalitusel nõnda purjus olnud, et nad oma jõuga jalul pole seisnud; loeme paljudest teistest, kes elanud pillamises ja prassimises, kuna rahvas viletsuses vaevelnud; kuuleme kloostriülemast, kes vaese mehe kodust välja meelitanud, et tema naise juure minna, kuna ta sugulise akti pealt tabatuna ühes abielurikkuva naisega maha lüüakse; kellegi piiskopi naine viidab oma aega muu seas naiste piinamise ja vigastamisega, põletades kuunia rauaga õrnemaid kehaosi; kuningas põletab oma poja ühes tema naise ja tütrega; kunin-

ganna uputab teisele mehele minnes oma tütre ära, et see oma nooruse ja iluga talle ei võiks võistlejaks saada; teine kuninganna kägistab ise enda kätega oma tütre; keegi prints lõhutseb seega, et ta oma orje kuuma rauaga kõrvetab ja neid elavalt põletab, kui need ilma tema loata abiellu astuvad jne. jne. (Lecky — Hist. of European Morals, II p. 238).

Inimeste kurjuse ajaloo pole need teod mitte nii väga üllatavad, kuid tähelepanuväärt on nad iseäranis sellepärast, kui hirmus vähe mõjus kristlik armuõpetus inimeste tegude peale. Kordub seesama, mis paganlises Roomas, kust kostavad muu seas järgmised anekdoodilised teated: keegi Flaminius lasknud oma orja tappa, et seega oma külalise sellekohast uudishimu rahuldada; Vedtus Pollio toitnud oma kalu orjade lihaga; Augustus lasknud oma orja surmata, kes tema armastatud linnu tapnud ja ära söönud; Ovidius ja Juvenal räägivad Rooma daamidest, kes oma ümmardajate näod lõhki kisuvad ja nõeltega nende ihu torgivad.

A propos! Ajaloolased jutustavad, et Pariisi kommuuna päevade lõpul (1870—71), kui haavatud kommunistid linnatänavail lamanud, armastanud suursugused preilid päeva-varju otsaga nende veristes haavades torkida.

Imestamisvääriline vennalik-õelik meel paganate ja kristlaste vahel, mida ei suuda segada aastasajad ega ka aastatuhanded!

Aga pöördugem pühade meeste ja naiste poole tagasi!

Paavst Johann XXIII süüdistatakse muude kuritööde seas veresegamises ja abielurikkumises: Canterburys oli ühel kloostrüülemal 1171. a. seitseteistkümmend sohilast ühesainsas külas; Hispaanias oli kellelgi kloostrüülemal 1130. a. seitsekümmend sohinaist; Lüttichi piiskopil Heinrich III oli 1274. a. 65 sohilast.

Ulmi juures asuva Söflingeni naiskloostri kohta teatab piiskopp Caimbus von Kastell paavstile 20. juunil 1484. a., et sealt leitud hulk järelehtud võtmeid ja kirju, millel kõlblusvastane sisu, ning toredaid riideid. Mis aga piiskopile kõige piinlikumana tundus, oli asjaolu, et peaaegu kõik nunnad olid „õnnistatud“ seisukorras.

Oberndorfi kloostri kohta kirjutatakse, et palju Schwarzwaldi ja Neckari mõisnikke seal koos käib, nii et seda kloostrit aadlisoo hooramajaks võib nimetada. Tantsiti, joodi, priisati, möllati ja siis kustusid äkki tuled... „misjuures iga mees ühe nunnaga võtnud.“ Ainult ühel juhtunud kord hale õnnetus ja

sellepärast hüüdnud ta: „Armsad sõbrad, andke aega, et ma veel kord ümber käin — mulle juhtus oma õde osaks.“

Mariakroni kloostrist leiti tema lõhkumisel salakambritest ja mujalt lapsepäid ja terveid kehi.

Augsburgi piiskopp Ulrich jutustab otse uskumatu loo, et paavst Gregor I ajal ühe kloostritüügist tõrvelt 6000 lapsepealuud välja korjatud (Max Bauer — Das Geschlechtsl. in der Deutschen Vergangenheit).

Pole ime, kui selletaoliste nähtuste tõttu Strassburi peakiriku jutlustaja Geiler von Kaisersberg ütleb: „Ma ei tea, mis parem on, kas see, et tütre kloostrisse või lõbumajja paned. Aga miks? — kloostris on ta hoor.“

Munk Thomas Murner ütleb:

„Wer die meisten Kinder macht,
Wird als Aebtissin geacht.“

Küll võeti mõnes kohas valjud karistused kõlbluses eksijate vastu tarvitusele, aga nähtavasti ei saavutatud sellega kuigi suuri tagajärgi.

13. aastasajal kohitseti Baselis üks vaimulik ära ja surmati peale seda, sest ta oli naiste kallal vägivalda tarvitanud. 1587. a. lasti üks naiskloostritüügile elavalt maha matta, sest ta oli asutuse valitsejaga lähedases ühenduses seisnud. Varemalt oli ses naiskloostri vabamalt talitatud ja siis elatud seal hullemini kui mõnes lõbumajas.

Igalpool ei sündinud nunnade taltsutamine ilma vahejuhtumisteta, vaid vagad neitsid hakkasid vastu. Selles mõttes on ehk üks silmapaistvamaist nähtusist püha Radegunda kloostritüügile teovõimsus. Kui neli piiskoppi ühes oma saatkondadega neid tulid taltsutama ja lõpuks muud ei suutnud korda saata, kui et nad kirikuvande alla panid, siis aga tormasid vagad neitsid oma ülemuse kallale ja peksid ta kirikus peaaegu surnuks.

Enamasti on ristiusu ajaloos küll nõnda olnud, et rohkem on võideldud vaimuvabaduse kui vaimulikkude või ilmalikkude võimukandjate ennatu elu vastu. Süüta, kuid iseloomuliku näite selle kohta võiks tuua Michel Angelo elust, kellele paavst ette pani, et ta oma alasti kujudele riided ümber maaliks, ühesõnaga — et ta vaimu- ja hingerikkad kehad tummaks muudaks. Kunstnik arvas selle kohta: „olevat liig väiklane maali parandada tahta, paavst katsugu parem ilma parandada.“ (Gleichen-Russwurm — Die Sonne der Renaissance, 5. 521.)

Õnnelik Michel Angelo, et tal oli paavstiga tegemist, kes rahuldus tema vastusega! Kuipaljud pidid oma arvamise surmaga lunastama!

Sagedasti oli kirikuülemus väga praktilise mõistusega: patuhimust oskas ta kapitaali taguda. Tahtsid preestrid sohinasi pidada, siis pidid nad piiskopile teatud summad maksma. Nõnda teatatakse Konstantsi piiskopist Heinrich v. Hewenist (15. aastasaja keskel), et temale need maksud 2000 guldnat aastas sisse toonud.

Aga veel enam! Kõrgemad vaimulikud ja ilmalikud härrad tarvitasid avalikke maju tuluallikaina.

Paavst Benedictus IX asutas 1033. a. püha Nikolause kiriku juure lõbumaja. 1347. aastal avatakse Avignonis lõbumaja „naiskloostri“ nime all, mille eestseisjaks on kloostriülem. Paavst Sixtus IV avas 1471. a. Roomas väga avara ja „kõigi mõnusustega varustatud“ lõbumaja. Lõbutüdrukud maksid pühaisale aastas 20.000 dukatit, et see neid nende äris kaitseks.

Vürstiseisusse tõstetud krahvid v. Henneberg ja krahvid Pappenheim saavad keisrilt laenuks lõbumajad kasutada, mis suured summad aastas tulu annavad.

Hertsogid Albrecht IV ja V annavad oma Viini lõbumaja mõisnik Konrad Pappenbergerile kasutada — laenuvarandusena.

Mainzi peapiiskopp tõstab 1442. a. kaebust selle üle, et linn tegevat temale kahju „alatute naiste ja tütarde asjus“, sest ta asutavat lõbumajad, mis kõrge vaimuliku sellekohaste asustustega võistlevad.

Marienburgi ordumaja kohtuaktidest selgub, et kristliku pihtimisega varjati kavakindlalt naiste võrgutamist ja vägistamist, mida toimetati isegi üheksaastaste tütarlaste kallal.

Siinkohal tulevad meelega kellegi naljahamba sõnad, mis see kuskil supeluskohal müürile kirjutas:

„Sigituseta naistele on suplemine kõige parem.

Mida ei tee supelus, seda teevad suplejad hiljem või varem.

Neid sõnu võiks vastava muutusega ka pihtimise kohta tarvitada.

Kui neidki väheseid andmeid vaadelda, mis siin esitatud, siis peab tahes või tahtmata otsusele tulema: ristikiriku õpetusel puudus mõju inimese hingeelu ja elukommete muutmiseks või seda õpetust tarvitati ainult rumalate pügamiseks, nagu

keegi ajaloolane (Lecky) tähendab: ristiusu ajalugu on paljude aastasadade jooksul vaevalt muud kui preestrite röövhiinu ja ilmalikkude usklike ajalugu.

Vagast Lutherusestki teame, et ta ühel riigivalitsejal lubas kristlikult kaaks naist pidada ja et ta kuski järgmist ütleb: „Kui tubli naine ebatubli mehe saab ja avalikult kedagi teist ei taha võtta ja ka au vastu ei taha teha, see õelgu oma mehele nõnda: „Vaata, armas mees, sina ei või minu pärast mitte süüdlaseks saada, ja oled mind ja mu noort ihu petnud, ühes seega au ja õndsuse kaotuse hädaohtu viinud, ja meie vahel pole jumala ees mingit abielu, luba, et ma sinu venna või sõbraga salaabiellu astun ja et sina nime kannad, sest nõnda ei lähe sinu varandus võõraste pärijate kätte, ja lase end vabatahtlikult minu poolt petta, nagu sina mind ilma oma tahtmiseta oled petnud.“

*

Kristus tegi imetegusid puutumisega ja õnnistas käte pealepanemisega. Nõndasama talitasid ka apostlid ja nende eeskujul järgnevad vagad mehed. Käte pealepanemine oli pühade eesõigus. Veel praegu õnnistavad vaimulikud oma karjalambukesi käte tõstmise ja pealepanemisega.

Ristikirik on ikka toonitanud oma usu pühadust imetegudega ja imede arv on otse lugematu suur, kui kõike seda uskuda, mis evangeeliumid ja teised pühad raamatud selles asjas jutustavad.

Katoliku usu maades kestavad imeteod ikka veel edasi ja vaevalt tuleb neile nii pea lõpp, sest usul ei ole ju lõppu. Inimene tahab uskuda. Mida piiratum inimene, seda rohkem ripub ta usu küljes ja seda enam tähendab tema usk imetegusid.

Aga ärgu arvatagu, et imetegudeks on vaimulikku seisust või ristiisku vaja. Seda mitte. Imede poolest on rikkad kõik usud ja imesid on teinud kristlikus kirikus kui ka paganate seas ilmalikudki. Iseäranis kanged on selles kuningad ja keisrid, kui sellekohaste teadete tõeasjaks pidamiseks aga usku jätkub.

Tacitus ja Suetonius jutustavad kuidas Rooma keiser Vespasianus pimedea nägijaks teinud ja jalutu käijaks. Muidugi oli see vististi ainult sellepärast võimalik, et Rooma keisrid juba oma eluajal pooljumalaks said.

Prantsus- ja Inglismaal usuti kaua aega, et kuninga puutumine teatud haigusi võib parandada. Nõnda asusid kuningad usklike silmas umbes pühade inimeste paigale, kelle

jäänused või nime appihüüdmine haigustele vastukihvtiks on. Hispaania kohta on näit. teada, et seal püha Blasius kurguhaigusi parandab, püha Lucius silmadele abi annab, püha Polonia ravitseb hambaid, püha Domingo arstib palavikku, kuna püha Rochus hea on iga vaeva vastu. Veel enam — üks püha Antonius kaitseb tule eest, teine püha Antonius vee eest, püha Barbara vähendab hirmu müristamise ajal, püha Nikolas aitab noored tüdrukud mehele, püha Ramon on raskejalgiste eestkostja jne. jne.

Inglise kuningate juures toimetati puutumise akti umbes järgmiselt:

Kuninga ihuarst tõi haige sisse. Siis loeti Markuse evangeliumist teatud koht ette. Kui kõlasid sõnad: „Nemad panevad oma käed haigete peale ja nad saavad terveks“ tehti vaheaeg ja haige toodi kuninga juure, nii et majesteet võis haiget kohta puutuda. Siis järgnes epistel. Kuninganna Anna palve- raamatus on veel kogu püha talitus ära trükitud. Tuntud võimalikud andsid talitusele oma õnnistuse ja isegi tähtsad arstid uskusid või tegid näo, nagu usuksid nad kuninga puutumise mõju.

Peab ütlema, et inglise kuningad ei põrganud töö ja vaeva eest tagasi, kui mängul seisis tema kalliste alamate tervis. Charles II, näit., puutus oma valitsuse ajal üldse 92.107 inimest. Kõige väiksem summa, mis ta ühe aasta jooksul puutus, oli 2983 haiget (a. 1669).

1682. aastal oli see arv 8500. 1684. a. oli haigete tung kuninga juure sedavõrt suur, et kuus või seitse haiget surnuks tallati.

James puutus ühelainsal hoobil kord 800 inimest peakiriku käärkambris. (Macaulay — History of England, c. XIV.)

Kuninga puudutatud haigete kohta peeti umbes sama- suguse hoolega arvustikku, nagu seda mõni Prantsuse kuning- as tegi jahil surmatud loomadega.

Charles II ihuarst John Brown ütleb, et imetegev paran- dusvõime ainult Inglise ja Prantsuse kuningatel olnud.

Ja asjata oleks arvata, et kuningate imeteod halvemini oleksid tõendatud kui pühade meeste, apostlite või Kristuse omadki.

Inglise kuningate imeteod on näiteks dokumentaalselt tõen- datud, muu seas riiginõukogu, kahe usu piiskoppide, vaimuliku seisuse, Oxfordi ülikooli ja lõpmatu rahvahulga poolt, mis kokku voolas.

Vististi iga uue usulise liikumise algul on naised õige suurt osa etendanud. Igatähnes oli see ristiusu hälli ümber nõnda. Naised ja harimatu ning rõhutud hulk — see oli see materjal, millest ristikoguduse raudvara taoti, sest üks kui teine on kergeusklik, ebausklik ja allub kergesti igasugustele töotustele, kui aga osatakse õigeid hingekeeli, õigeid instinkte puudutada.

Ajaloolased arvavad, et ristiusu õpetajad on juba algusest saadik õieti mõistnud kui tähtis on naiste poole evangeeliumiga pöörata, ja nad olevat olnud võistlemata osavad naiste hingekeelil mängides.

Kirikuisa Tertullianus kirjeldab muu seas ühe paganausu mehe surmahirmu, et tema naine võiks kristlaste võrku langetada, ja ennem näeks ta oma naist lõbunaisena kui kristlasena. Samuti kirjeldab kirikuisa ühte Kapadokia kubeneri, kes kristlasi ainult sellepärast taga hakkas kiusama, et need ta naist oma usku püüdnud meelitada.

Haritud greeklase või roomlase hirmu ja õudust uue usu ees selgitab ehk kõige paremini Plinius noorema kiri Trajanusele sel puhul, kui Väike-Aasias rahvas kristlasi hakkas tagakiusama (Plinius oli Bithynia valitseja). Plinius peab keisrile aru andma, miks on rahvas vihane kristlaste vastu ja mis on selle usu põhi, on ta ehk riigile kardetav. Plinius kuulab hulk vange üle ja piinab viimaks kahte teenijat, et neilt ususaladusi välja pigistada, kuid ometi ei või ta keisrile muud teatada kui aga suurest ebausust.

Naisi oma usu poole võites olid ristiusu vaimulikud ohtrad meelitustes, sest sel oli ikka soovitud mõju. Püha Hieronymus nimetab näiteks Eustochiumile läkitatud kirjas teda „jumala ämmaeideks (Socrus Dei)“, sest selle tütar on ju kloostrisse astudes saanud „Kristuse mõrsjaks“. Eespool tõime mõned andmed munkade ja nunnade arvu kohta. Neid silmas pidades võib omale ette kujutada kuipalju sel ajal ilmas oli jumalal ämmaeitesid.

Ikka ning jälle loed, et kõigi meelituste taga on istunud mammona jumal. Oled sa kord jumala ämmaeit, siis muretse mõrsjale viisakas kaasavara, mis poleks haavav kõrgele väimehele, suursugusele peigmehele. Ja leidus küllalt naisi, kes oma mehe, oma laste varanduse kandsid vaimulikkude kätte — hingeõnnistuseks. Siit see seletus, miks ilmalik kogudus läks aina vagamaks, sagedasti ka vaesemaks, kuna aga vaimulik seisus, iseäranis kõrgem, sai aina rikkamaks ja patusemaks,

nii et mungale hoiatuseks korrati: kaks asja on, mille eest end iseäranis tuleb hoida — piiskopid ja naised.

Naiste seas, kes ristiusu rüppe langesid, leiavad iseäranis tähelepanu kõlbliselt äärmised ollused. Ühed omas lapselikus meeles võtavad evangeeliumi tõsise armuõpetusena ja usuvad vagadust ning puhtust, mis toob igavese õndsuse. Terve rida nimesid käib lugeja silma eest läbi, kes jätsid oma elu usupühaduste, ihupuhtuse eest. Jutustatakse pühast Pelagiast, kes 15-aastasena ennem katusele maha enda surnuks hüppas kui et oleks annud oma ihu vägivaldiste soldatite naerda. Keegi Rooma praefekti naine pistis enese surnuks, sest riigivalitseja oli oma silma himutsevalt tema peale heitnud. Jorkshires on kuski naiskloostri ülem, kes ühes nunnadega oma nina ja pealmise huule ära lõikas, et end vastikuks teha võitjatele daanlastele ja nõnda kaitsta oma neitsilikku puhtust.

Teisel äärmisel serval asuvad naised, kes elus ilmarõõmu kuni läiluserni maitsnud ja kes kõigest tülpinud; nemad tulevad nähtavasti ristiusku, et Kristuse mõrsjana uusi maitsmisi nautida, uusi elevusi läbi elada. Varemast ajajärgust torkavad silma vagaks saanud lõbunaised: püha Maria Magdalena, püha Maria Egiptusest, p. Afra, p. Thais, p. Theodora; keskajalt — p. Margarita ja Clara da Rimini.

Äärmiste olluste toonitamisega peab oletama, et valitsevad ka äärmised tundmused, meeoleolud. Tõepoolest, nagu naine kalduv oli hingeliselt sulama Kristuse mõrsjana, niisama langes ta ka teise äärmusse: sai vihaseks kristlaste, paganate või üksikute usulahkude tagakiusajaks. Kunagi polnud kristlastel kibedamaid päevi kui siis, kus Galeriuse ema oma poega tagakiusamisele kihutas. Inkvisitsiooni koledused Hispaanias löid lõkkele Isabella päevil. Püha Bartholomäuse öö õudsed teod sündisid peaasjalikult Katarina Medici kihutusel. Inglismaal sündis kõige verisem usuline tagakiusamine Maria Tudori ajal.

*

Eespool nimetasime vaimulikke, kes prassimises, pillamises ja sugulises liialduses elasid, kuna nad oma tegusid ametliku mantliga või musta rüüga katsid. Imestada pole selles midagi, sest mis pidid need enamasti kehva kultuuriga inimesed tegema, kes olid pandud rumala, ebauskliku hulga poolt niisugusesse seisukorda, et neil siin ilmas enam mingit muud ülesannet ei olnud kui aga logelemine ja maitsmine. Eesõigus-

tatud ilmalik seisus polnud elukommete poolest parem kui vaimulik, võib olla veel hullem. Võtkem näiteks niisugused andmed:

On üles loetud, et Konstantinoopoli 109 keisrist (kõik olid vagad kristlased), Arkadiusest kuni Konstantinini, ainult 34 oma keiserlikul asemel on surnud ja 8 sõjas või õnnetuse läbi. Selle vastu pidid kaksteistkümmend heaga või kurjaga oma troonist lahti ütlema, 12 lõpetasid oma elu kloostriis või vangikojas, 3 lasti nälga surra, 18 tehti vigaseks või neil pisteti silmad peast välja, 20 surid kihvti, lämmatuse, kägistamise või pistoda läbi, või heideti kõrge torni otsast alla.

Agas milleks nii kaugeid näiteid. Võtkem parem Vene tsaari sugukonna ajalugu. Siin kordub sama vangistamine, tapmine, kägistamine, näljatamine ning muud inimlikud sündmused kuni Raspuutinini. Endise Saksa keisri lähemaid tutvavaid süüdistati paarkümmend aastat tagasi kristlikule vaimule nii vastikuis suguelupahedes. Viimase Austria keisri sugukonna elu lõhnas juba animumugi veretegude järele. Pole ime, sest jumala armust seatud isikuid ümbritseb vana kuri iseäranis suure agarusega.

Venuse rõõmud on igal ajal suurt osa etendanud — Venuse ja Bacchuse omad, ja mida rohkem inimene on logelenud, seda rohkem on ta ka alluv olnud nende rõõmude maitsmisele. Kui haaremid tahate leida, siis pole vaja mohammedlaste juure minna, vaid ajalugu juhatab teile nad kätte ükskõik missugusel ristiusu maal, kui aga vaevaks võtate sisse astuda mõne ilmaliku või vaimuliku võimukandja tarre.

Näitena nimetaksime ainult keiser Friedrich II, kel olnud Lucernis päris korralik haarem, kus pole puudunud isegi kohitsetud naistevahid.

Karistused, lõbustused, ajaviited, kõneained, kunst — kõik keerleb Venuse ja Bacchuse ümber. Küsimus seisab ainult selles, kuipalju kellelgi võimalust on kõike seda maitsta.

Rüütlike hiilgeajast laulavad veel praegu meie haledad „lorilaulud“ liigutavaid lugusid külatüdrukutele, aga Scherr arvab (Geschichte der deutschen Frauenwelt), et kunagi pole kombeline elu olnud sügavamale langenud kui siis. Rüütli oskasid peasjalikult ainult naistest rääkida ja kõige auväärilisem oli see, kes kõige rohkem naisi ära oli meelitanud. Abielurikkumine oli igapäevane asi, ehk küll laulikud seda ühest suust hukka mõistavad. Abielurikkujaks saada oli moodiasi.

Keegi pastor kirjutab näitemängu „Joosep Egiptuses“, mis on määratud ettekandmiseks väikestes kui ka suurtes koolides. Nii siis vaga ja kõlbline kunst. Aga Potivari naine laulab ometi umbes järgmist:

Wär mir's geschehn von einem Edelmann,
Möcht ihr's auch ziehn zu Ehren an,
Dass ihr zum Weib hätt solch Matron,
Welch gefiel jeder Adelperson.

Talupoegile pandi maksma ajakohane karistuski. Kui tema käest võimalik polnud pealepandud trahvi sisse nõuda, siis määrati Wilzhutis (Braunau ja Salzburgi vahel), et karistatava naine pidi häbistatama. Häbistamist pidi toimetama kohtunik ise: „kui aga see naine oma välimuse pooldest kohtunikule ei meeldinud,“ siis pidi seda tegema kohtukirjutaja; ei meeldinud aga talupoja naine ka sellele mitte, siis võis ta oma häbistamise kohuse politseiametniku peale panna jne. Sellest võib näha, missugune vourus on mõnikord inetus, sest talupoja naise välimus võis, kui see oli jumala tahtmine, niisugune olla, et ühtegi ametnikku ei leidunud, kes teda oleks tahtnud häbistada, ja siis võis ta häbistamata jääda, muidugi jällegi — kui see oli jumala tahtmine.

Kui võimukandjad selle eest hoolitsesid, et talupoeg karistusest ei jääks, olles vaene trahvimaksmiseks, siis olid nad sama hoolsad valvama, et võimukandjad meeldivat lõbu leiaksid. Nii näiteks, kui noor Inglise kuningas Heinrich IV 1431. a. Pariisi sisse läks, peatus rongikäik St. Denysi tänaval suure veekogu ees, kus ujusid kolm alasti noort neidu. Vee-kogu keskelt tõusis lillevars, mille pungadest ja õilmeist piima ja viina voolas. Viiskümmend aastat hiljem võeti vaga Ludvig XI samuti vastu.

Ka sõjavägi ei saanud ilma Venuse rõõmudeta läbi. Sõjaväega kaasas käis terve tross lõbusaid naisi. Werner v. Urslingenil olnud 1342. a. 3500-mehelise väe kohta 1000 müüdavat tüdrukut, poissi ja kelmi kaasas. Hertzog Alba, kes vagaduse tähe all hollandlasi läks karistama, viis sõjaväega kaasa 400 lõbunaist ratsa ja 800 jala. Naised olid roodudesse jaotatud ja pidid reas marssima. Sõjavägedega kaasaviidavad lõbutüdrukud kuulusid oma eraülemuse alla, mis alles aja jooksul omataolise naeruväärsuse omandas. Sellekohane auamet kadus alaliste vägede sisseseadmiseiga.

Vacchi kõrval ilutses Bacchus. Viimasel oli seda suurem kristlik õigus, et Kristus Kaana pulmas imeteona viina oli esita-

nud, mis parem oli endisest, kuna ta aga naise kohta valju sõna oli tarvitanud: naine, mis on mul sinuga tegemist? Kuid iga sõna annab seletada ja sellepärast on kristlane ikka vabalt joonud ning niisama vabalt ka Venuse rõõmusid himustanud, ühte kui teist sealjuures needes ja vandudes. On joonud ülemad ja alamad.

Renässaansi ajal püüdsid itaalia naised kunstis ja teaduses olla kui mehed, aga Saksamaal käinud nende auahnus selle järele, et juua ja prassida kui mehed. Iseäranis kiskunud üliõpilaste lodevad elukombed neid hurmavalt kaasa. Naised tahtsid joomisega kuulsaks saada, nagu tuntud junkur Hans von Schweinichen, kes oma reisimälestustes tähendab, et ta purjutamisega kogu riigis kuulsaks saanud. Loed ja imestad: eile oli nagu täna ja homme on vististi niisama nagu eile. Ei ole uut päikese all!

Lutherusest jutustatakse järgmist: Kui kõhud täis söödud ja kõik lõbusad olnud, laksnud Dr. Martinus omale klaasi anda, millel olnud kolm vööti, täitnud selle viinaga ja joonud külaliste terviseks. Kui kõik olid joonud, tuli kord M. Eisslebeni kätte. Lutherus näitas talle klaasi ja ütles: Mu armas, annan teile selle klaasi viinaga; esimese vöödini on kümme käsku, teise vöödini — usk, kolmanda vöödini — Meie isa palve. Ja kui ta seda oli ütelnud, jõi ta klaasi sõõmuga tühjaks. Siis laskis ta klaasi uuesti täita ja andis selle külalise kätte, kes jooma hakkas; kuid see ei jõudnud üle esimese vöödi juua. Siis ütles Dr. Martinus: Teadsin juba ette, et M. Eissleben võib kümme käsku maha juua, aga usu ja Meie isa palve jätab ta rahule.

Kui juba usuisa Dr. Martinus ise oma puhastatud usu, Meie isa palve ja käskude üle nii muhedalt nalja heitis, mis pidid siis veel teised tegema! Sellepärast pole sugugi ime, kui kuuleme, et usupuhastuse algusel, kui Lutherus ja Dr. Eck Leipzigi lossis vaidlesid, ilmalikud võimukanõjad kokku tulid seda kuulama, mitte kui usulise tõe selgitamist, vaid nagu lõbusat ajaviidet. Sakseni hertsog Georg võttis sinna kaasa isegi oma ühesilmaga narri. Sellele seletati, et Lutherus ja Dr. Eck vaidlevat tema pulmade üle. Lutherus rääkivat tema poolt, Eck vastu. Narr silmitses aineti Dr. Ecki, nii et see pahaseks sai, teise silma kinni pigistas ja teisega narri ühele silmale teravalt vastu vaatas. See nali ajas narri vihale, ta sõimas Ecki valelikuks papiks ja jooksis tulises vihas välja, mis üle kõik valjusti naerma hakkasid (Gleichen — Russwurm).

See oli aastal 1519. Aastasadade jooksul on õpitud Luterusest ja tema tööst ainult taeva poole tõstetud silmil ja õlitatud häälel ning näol rääkima. Siis mõistsid kõik asja lähemal-seisjad, et kaalul polnud selles „puhastustules“ niipalju usutõed kui võimu ja tulude küsimus. Seda arusaamist kinnitas kõige paremini kolmekümneaastane sõda, mis Saksamaa majandusliselt, vaimliselt ja kõlbliselt varemteks muutis ja mille hüid-sõnaks sai: *cujus regio, ejus religio* (kelle võim, selle usk).

Ainult rõhutatud talupojad võtsid evangeeliumi tõsiselt, kuid nende lapselik usk uppus vereojadesse ja nende koorm sai veel raskemaks, sest ka usupuhastaja ise arvas omas kristlikkudele vürstidele kirjutatud raamatus, et talupoegi pole veel küllalt vaevatud ja koormatud: nad jõuavad alles vastu hakata.

*

Halenaljakas ja õudne on inimsoo kõrgete ideaalide ajalugu. Salapärasena ja hulga töotustega ilmuvad nad neitsiliku mõrsjana, kuid varsti, ennäe — juba kõnnivad nad nagu häbematud litad alasti lausa hulga keskel. Pühaduse kuulutajad ja kaitsjad on ka tema esimesed rüvetajad.

Ristiusu evangeelium jäi ainult sõnaks, teod ühes inimes-tega astusid teist rada: nad astusid sama rada, mida olid tallanud varemalt assüürlased, babüloomlased, egiptlased, juudid, greeklased ja roomlased — loomusunni ja kirgede rada, hoolimata ilusaist sõnust. Kuulutati vendust ja ühesugusust, kuid kahjuks ainult seal ilmas. Orjaseisuse kaotamine, mis oli esseenlaste (juudid) iseärasus, või põhimõttelik päritava orjaseisuse eitamine, mida õpetas Dion Chrysostomos, ei leidnud kristliku kiriku õpetuses ruumi. Ristiusuõpetus tunnustas orjaseisuse põhimõttelikult olevaks siin maa peal ja vaevalt on ükski usk niipalju orjalikku alandust, sõnakuulmist ja allaheitmist jutlustanud kui just kristlik kirik. Ristiusu mõjul kergenes ehk pisut orjade seisukord, kuid nende hulka kasvas suuremaks.

Armüõpetus muutus ajajooksul patu ja põrguvalu-õpetuseks ning kõige suurem kurjus inimeses oli mõistus; selle vastu pidas kristlik kirik kõige vihasemat võitlust, peab veel tänapäevgi. Mingisugune usupuhastus pole selles põhjalikum muutust toonud, sest ka Lutherus arvas, et mõistus olevat lõbunaine, keda jalgega peab tallama. Niisama naeris ta selle täheteadlase üle, kes julges õpetada, et maakera liikuvat üm-

ber päikese, sest „see narr tahab kogu täheteaduskunsti ümber pöörata. Aga nagu pühakiri ütleb, käskis Josua päikse paigal seista, mitte maakera.“

Piibel oli veel Lutheruselegi kõige tarkuse allikas, nagu ta oli seda ristjusu algul neile, kes püüdsid tõendada, et vanast testamendist laenanud oma tarkuse Plato, Homeros oma luule, Demosthenes oma ilusad kõned; Miltiades omandanud sõjalise oskuse viiest Moosese raamatust, Pythagoras olnud isegi ümberlõigatud juut (vististi Eseeckiel!). Platot oleavt Egiptuses õpetanud Jeremias. Egiptlaste jumal Serapis ei olevat midagi muud kui Joosep või tema vana-vanaema Saara.

On aga piiblis kõik tarkus koos, siis on iseenesestki mõista, et tühine oleks muude raamatute eest hoolitseda. Vast on sellepärast kaunis üleliigne nende uhkus, kes kinnitavad, et aastasadade jooksul olnud kloostrid ainukesed kultuuriliste varanduste korjajad ja kaitsjad. Raamatukogusid leidis ka enne ristiusku ja suured raamatukogud ning kunsti varandused leidsid kadu pimedate munkade uskliku käe läbi. Vähem on nad vististi vanu väärtuslisi raamatuid ümber kirjutanud kui pergamentide pealt kõige sügavamaid mõtteid maha kraapinud, et nende asemele sinna paigutada pühade elu-muinaslugusid või vagaduses võltsitud usulikke dokumente. Nende tegude vabanduseks oleks vast ainuke põhjus: räpaste munkade vaga rumalus.

Aga kui lugeja arvab, et ainult usk, mis seal ilmas igavest elu töötab ja mis ähvardab kõige inetumal ja metsikumal kombel oma pimeduses värisevaid karjalambukesi igavese põrgupiinaga — pangem tähele: igavesega! — kes tõesti arvab, et ainult niisuguses usus vaevlev inimene dokumente võltsib, siis eksib ta. Ka teadlane võib oma arvamistega hullustusse sattuda, iseäranis kui ta püüab kinnitada oma ilmeksimatust. Nõnda sündis alles hiljuti kuulsa loodusteadlase-monisti Haeckeliga: terve kari teisi teadlasi tõendas dokumentaalselt, et ta teatud otstarbel teaduslikke andmeid kavakindlalt võltsinud. Kui üks teeb seda teaduse nimel, miks ei peaks teine siis sedasama tegema hingeõnnistuse saavutamiseks, kui ta usub, et vaga võltsimine on jumalale, kolmainule jumalale meelepärane töö.

Aga õigem oleks lapsel teine ots pöörata ja öelda: kui kirik on meid paartuhat aastat õpetanud mõtlema ja tegutsema mingisuguste vääramata pühaduste ja tõdede nimel, siis peab arvama, et ka meie teadlased pole jõudnud endid veel

vabastada kiriklise mõtlemise traditsioonide ahelaist. Ajalugu tunneb küllalt juhtumusi, kus uute tõdede kuulutajaid taga kiusavad mitte ainult vaimulikud võimud, vaid ka teadlased või teaduslikud asutused.

Uued tõed, uued arvamised ei meeldi ei usus, teaduses, kunstis ega ka ühiskondlikus ulus, iseäranis viimases mitte, sest vaevalt on mujal verisemaid tagakiusamisi toimetatud kui seal. Aga üks tõeasi paistab igalpool silma: kristlik kirik on ikka armastanud tagakiusajate poole hoiduda, olgu see teaduse või ühiskondliku elu alal, väljaarvatud vast ainult need juhtumused, kus iseäralised vahekorrad kiriku huvide tõttu teisiti talitama sunnivad.

Ärgem arvake, et usku või usutõdesid õpetavad ainult need, kes kirikutes või palvemajades jultlust ütlevad. Usk ja usutõed poevad tahes või tahtnata igale poole, kui me ei taha iga sammu peal korrata: ignorabimus — ei tea. Kui praegust liikumist ühiskondliku elu alal vaadelda aastasadade ja -tuhandete valgusel, siis ei saa kuidagi hoiduda tunnustamast, et meil on teatud usulise liikumisega tegemist, mis töötab paradiisi ja ühesugusust juba siin maa peal, mitte aga seal ilmas, nagu veel tänapäevani kordab kristlik kirik.

Nagu kristliku kiriku õpetus, niisama on ka kommunistide oma määratud neile, kes vaevatud ja koormatud. Et meie kultuur kogu oma arenemisega umbtänavasse on sattunud — tänini on nähtavasti kõik kultuurid mingisugusesse umbtänavasse kinni jooksnud —, siis on vaevatud ja koormatud ilmas palju. See ongi peapõhjus, miks usuline liikumine ühel või teisel kujul kipub uuel hool poolehoidu leidma, iseäranis seal, kus pimedus kõige suurem.

Maapealse paradiisi kuulutamisel ja töotusel on üks nõrk külg: võidakse nõuda tema toetamist, muidu lahkub hulk usust. Taevase paradiisi kuulutajate seisukord on selles asjas palju parem — selle paradiisi teostamine on seal pool mõistuse ja võimise piire. Kuid siduda osatakse hulka ühel kui ka teisel korral, kui mitte muidu, siis vangikodadega, elavalt põletamisega või lihtsalt mahanottimisega. Keda asi huvitab, lugegu raamatuid või vaadeldu, mis ta ümber sünnib.

Aga üks tundemärk on igal usulisel liikumisel, töötagu ta maapealist või taevast paradiisi: sallimatus kõige vastu, mis pole õigeusklik. Me riivasime seda nähtust kristliku usu ajaloos. Kommunistiline liikumine, mis pillerkaaritab teistes oludes ja teises kultuuris, talitab ometi just niisama: maa peal

voolab veri, veri, veri ja viletsate hädakisa tõuseb taeva poole, aga ei ühel ega teisel pool pole kõrvu, mis seda kuuleks. Surunud on maapealsed ja taevased jumalad, aga tõenäolikum, et nad pole kunagi sündinud, pole kunagi elanud, sest ikka on inimene karjunud.

Inimene talitaks ehk mõistlikult, kui ta jätaks kord kurnilõomise jumalate ja nende paradiisi pärast, oodaku teda seal igavesed rasvaorikad, ilusad tüdrukud või kuldpasunad. Aga inimene pole kunagi mõistlikult elanud ja oma tegelikus elus on tal ikka pisut arust puudu olnud. Ta on ikka rohkem sööma ja jooma õppinud, kui organismile kasulik, ja ta on ikka nõrk olnud oma tõsiste tulude tundmises, vaadelgem seda kõrgemais või madalamais kihtes. Sest ütlegem, missugune valitsev sugukond oleks sõjajumalat upitanud, kui ta oma nõuandjatega oleks tunnud Jaanuse teist nägu — revolutsiooni? Või kas läheks hulk alati nõnda oma juhtoinaste järele, kui ta aimaks, mis teda ootab?

Vaene hulk! Õnnetu inimene! Kogu tema ühiskondlikus elus näib maksvat selle mõttetarga sõna, kes ütles abielluastujate kohta: võta naine või ära võta, ikka kahetsed. Inimesel on tänini ikka kuidagi viltu läinud, aga ikka on tal usku jatkunud uuesti algamiseks. Ja iga tema uut usku on kavalamad kaasvennad egoistlikult oma kasuks tarvitanud. Usk on ikka saanud võimu ja tulu küsimuseks.

See maksab ka meie päevil, lugegem või neid vaidluskirju, mille puhul sulle kätte võtsime. Sest miks muidu hõõguks igalt poolt niisugune sallimatus. Aga see on ainult tilk ämbri uurdes. Usuline võimuküsimus astub meil alles oma esimesi samme. Kool ja kirjandus ootavad pookimist. Maal kogudustes määratakse trahvirahasid neile, kes koguduseliikmeiks ei taha astuda, sest mille muuga võiks seletada määratu suuri honoraare, mida mõnes kohas peavad maksma usuliste talituste eest need, kes ühel või teisel põhjusel väljaspoole kogudust on jäänud.

Kõige toredamaid ja kallimaid kirikuid on siis ehitatud, kui hulk kõige suuremas pimeduses kobas ja kiriku võim oma hiilguse tipul yiibis. Raske on oletada, et praegusel silmapilgul see või teine tõeasi maksev oleks. Aga kui kindlasti käsi külge pandaks, küllap siis Tallinnas mõni uus kirik ikkagi üles ehitataks, selleks jatkuks meile ometi pimedust ja vaga usku. Majandusliselt oleks õige silmapilk, sest kogu meie elu kiratseb ja kiratseb, ning niisugusil päevil löövad ikka usutunded

lõkkele. Kuidas on, kas mitte Kaarli kiriku ehitamine suurte viletsuste, väljarändamiste ja näljahädaga kokku ei langenud? Nii leiduks praeguseks kirikuehitamiseks isegi pretsedents.

Aga niisugusel korral sooviksime, et kirikuile jällegi nende keskaegne eluline tähendus tagasi antaks: kirikuis peaks võima jällegi lõbusalt koos käia, laulda, trallitada, tantsida, pidutseda, koosolekuid pidada, kontserteerida jne., muidu saavad nad meie muidugi nõrgale majanduslisele elule asjata toreduseks.

Muidu oleks vististi tulusam ja otstarbekohasem elukortereite ja kooli- ning haigemajade ehitamine.

Arvama peab, me oleme nüüd kultuuris sedavõrt edasi jõudnud, et niisugune kirju ja lõbus kirikuelu enam kedagi ei riivaks, kuigi me kas või koraalide järele tantsu lööksime, nagu seda kord tehtud, sest on ju ükskõik, mis jumala ees teeme, kui aga teeksime seda tões ja vaimus. Õppigem Taavetist. Me, võib olla, näeksime, kui 20. aastasajal leiduks veel mingisugune Erasmus, kes kirjutaks kirikulaulu kohta: „Sealt kostavad häbematud ja autud lorilaulud ja trallitamine, mille järele hoorad ja poisijõmpsikad tantsivad.“

Ah need olid vanad ja õndsad ajad, mille peale ohkamisega tagasi mõtleme. Kas nad korduvad? Usume ja loodame!

1921.

MOOD.

See on üks inimilma suurtest ja vägevatest ning tema võimal pole piire. Ta avab ukSED ja südamed, varanduskambrid ja aupaigad, sest ta teeb viisakaks, meeldivaks, ilusaks, armastusvääriliseks, isegi ande- ja vaimurikkaks. Nii mõnigi vaimukangelane ei leia sellepärast vastukaja, et ta ei anna moodi välja, ja ta peab kannatlikult ootama, kuni mood tema kasuks muutub, mis võimaldab tema suuruse ja sügavuse leidmise. See näib maksvat kunstnikkude ja kirjanikkude ning ka mõtte-tarkade kohta.

Mood on poliitiline abinõu end maksma panna ja häda sel-
lele, kes seda abinõu silmas ei pea või teda õieti ei tarvita. Peab kandma moodipäraseid riideid, peab taotama moodipä-
rast keelt ja stiili, moodipärast värvi või joont, muidu heidab ühiskond su endast välja, ehk olgu siis, et keegi suudab oma ebamoodipärasuse teistele kui moodipärasuse peale sundida.

Sellest kõigest tuleb järeldada, et moodil on suur eluline tähtsus, seda suurem, mida elavam on kellegi tarvidus selts-
konnaga kokkupuutumises. Niisama peab siit aimama, et mood pole kaugeltki ainult kergemeelne tuju, vaid tema põh-
jused peavad peituma sügaval inimese loomuses. Veel enam: tahaks peaaegu öelda, et mood ei peitu mitte ainult inimese loomuses, vaid et tema mõju alla painduvad isegi loomad, kui tahate taimedki.

Võiks ehk nimetada kolme peapõhjuse, mis moodi tekita-
mises mõõduandvad: erootika, seisus ja äri. Esimene neist põhjustest on kahtlemata kõige suurema ulatusega, tema see ongi, mis loomi ja taimigi riivab. Vaevalt oleks meie pihel-
gas moodiks võtnud nii ilusaid marju kasvatada, kui tal mitte salasooviks poleks olnud lindude kaudu oma seemneid, oma sugu edasi kanda igasse ilmakaare ja vaevalt oleks mõni lille-
leke nii magusad lõhnad ja nii kirevad värvid omandanud, kui tal poleks olnud loomusunniliseks ajeks meelitada mesilasi ja

muid putukaid kandma oma tolmu uueks sigitamiseks. Või kas tuleks pidada tühiseks tujuks, et isased nelja- ja kahejalgsed kannavad enamasti toredamat karva ja sulgi või et nad niisuguse hoolega harjutavad end laulus ning muis meeldivais kunstides? Isegi külmas vees elutsev pikameelne isa-ahvenas ehib teatud silmapilgul värvirikkamalt oma tumedaid vöote; ema-ahvenas teab väga hästi, et see pole ainult tuju, vaid allumine kõige suuremale elavatele määratud loodusseadusele — soo edasikandmisele.

Soo edasikandmine on pidulikum silmapilk looduses ja seks silmapilguks ajavad omale võimalikult kõik värvikamad ehted ümber. Inimene kui pisitillukene osa sellest ümbritsevast, mis sigib ja sigitab, võib vaevalt üldisest moodist eralduda. Ka tema, kui ta end ehib, tehku ta seda ükskõik misuguste ilusate kõnekäänude ja seletuste põhjendusel, mõtleb vaevalt millegi muu peale, kui aga toonitab aina oma sugu, kuigi mitte just tema edasikandmist. Inimesele, iseäranis meieaegsele kultuurilisele, on erootika suurest soo edasikandmise kohustusest enamasti muutunud mõnutsemiseks, lõbusaks maitsmiseks, kergeks ajaviiteks. Aga ometi talitab ta kui lilleke kevadel: püüab end meeldivaks ja silmapaistvaks teha. Mida suurem tung, seda kirevam rüüd, mida loium kirk, seda värvitum ehe, seda tõendab moodide ajalugu. Pole kunagi Euroopas leidunud suuremat kirgede mõõna kui renässaaansi päevil ja vaevalt on inimkond kunagi kirevamaid kehakatteid armastanud kui just siis. Selleaegsed maalimeistrid ei „leidnud“ oma imelisi värve, vaid nad olid inimese kehakattes olemas, torkasid igal pool silma. Igakord, kui tõuseb uus instinktide möll, avaldub ka uus värvikuse armastus, nagu elaksime mõnesuguses inimsoo lillelises kevadilmas.

Ütlesime: erootika tõus tähendab ikka teatud pidutsemist, mõnulemist, tähendab pühapäeva, mille eeskava nõuab vaheldust, meelte kõdi. Töö on argipäevane ülesanne ja tema on üksluine, igav talitus. Sellepärast, kui näeme kuski ühiskonnas ahnitsemist kirevate ehete ja ruttu vahelduvate moodide järele, siis võime ilma pikema juurdluseta oletada, et siin armastatakse lõbu ja maitsmist, mitte aga tööd, mis nõuab monotoonsust kehakatteski. Tahaks keegi meie oletusele tõestust leida, siis võib ta seda iga sammu peal meil kui ka mujal. Astugem või meie pealinna tänavale ja heitkem silma tuttavaile ja võõraile. Vaadake meie värviteravaid ruudulisi salle ja heledaid kübaraid, värvikaid jalanõusid, millele veel

lisaks antud lakknahast krae, otse värvikarjuvaid mantleid ja jakke ning lisage kõigele juure meie igasuguste nahkade üliküllus, ja teie näete kõik, mida teil vaja näha. Kui värvid meeli erutavad, siis peab karvane nahk kirgede suurust ja ulatust osutama, peab tähelpanu juhtima nahakandja sisemise lõõma peale. Valgeks ja roosaks värvitud ning puuderdatud inimlik õrnus loob loomalikult karvasega kõrvu seistes kõige teravama mõeldava vastolu, mis ei jäta kunagi oma mõju avaldamata vastase poole erootiliste närvide peale. Meie daam ei tee end nahkadega ehtides midagi muud kui teevad maalikunstnikud, kes paigutavad oma maalides neitsiliku naise lakalise lõvi või hobuse kõrvale.

Meie kehakatted, ehted toonitavad pühapäeva, pidutsemist, maitsemist, lõbu ja vaevalt võiks ühiskonna üldises meeleolus märgata töö armastust, töö huvi. Tõepoolest, meie tahame maksku, mis maksab, maitsta ja võimalikult kerge vaevaga „haljale oksale“ saada. See maksab hulgaliselt ilmunud turuhangeldaja kui ka iga teise sahkerdaja kohta, olgu ta väike või suur, kandku ta võimu või ärgu kandku mitte. Meie mõnutsemishimu on sedavõrt suur, et hoogsate äritulude kahanemise ja hoiatavate pankrottide peale vaatamata tekib üks restoraan või tingel-tangel teise järele nagu maa alt üles ning neile leidub korterikriisi peale vaatamata ikka veel ruumi ja neist pole veel ükski mõne kinoga käsikäes pankrotti läinud. Kaevatakse, meil olevat võrdlemisi kuulmata hulk igasugu ametnikke, aga ometi kuuled iga sammu peal, et see kuulmata hulk oma kohustega kuidagi korralikult toime ei saa, ning keegi ei söanda tõendada, tuleb see tööhülgamisest või oskamatuses. Üle kogu ilma hädaldatakse töö produktiivsuse langemise üle ja ükski ei tea, mille muuga teda tõsta kui aga suure ja kurja hädaga, mis ähvardab läheneda. Heidame üksteisele ette varandushimu, mammona ahnitsemist, võimu kurjasti tarvitamist, aga ei ole tulu isikute vahetamisest, sest ikka himustatakse, ikka ahnitsetakse ja ikka tarvitatakse kõike, mis vähegi võimalik, kurjasti. Oleme suursuguseks saamas või püüdmas saada, sest ühiskondlikes asjus kuritarvitada on olnud ikka suursuguste traditsiooniline eesõigus ja voorus.

Raskel ajal püüame suursugustuda. Kord oli Euroopas selle poolest palju kergem ja lihtsam, sest siis oli nagu looduse enda poolt ära tähendatud, kes on suursugune ja kes mitte, kes võib igasuguses mõnulemises liialdada ja kes peab läbi ajama piskuga. Inimesel polnud muud vaeva kui määras ai-

nult kindlaks missugust kehakatet ja ehteid peab suursugune või alatu kandma. Nüüdsel suursugusel on palju raskem ülesanne oma suursugususe avaldamiseks, sest alatu võib praegu samu ehteid kanda kui temagi, ainult kui aga raha jätkub. Raha teeb suursuguseks. Sellepärast see metsik varanduse tagaajamine, mis on ainuke aus ja vooruslik elukutse, olgu ta ühendatud ükskõik missuguste kelmuste, ennatuste ja kuritegudega. Õigem — ei või rääkida seal kelmusest või kuritööst, kus on raha, sest tema lunastab igasuguse kelmuse, igasuguse kuritöö. Raha kaudu on kelmus ja kuritöögi ainult huvitav mood, huvitav ehe, toredusasi, mida võid nii sagedasti vahetada, et ükski vaene sulle selles järele ei jõua, võid nii metsikult kalleid moode ja ehteid kanda, et hulk vahib ainult ammuli suul. Nõnda lööd kaks kärbest korraga: oled suursugune, eraldud hulgast ja mõjud pealegi veel erootiliselt rohkem kui ükski teine.

On raske ülesanne ikka moodne ja suursugune olla, sest peab vahetpidamata valvama, et hulk sulle moodis järele ei jõua. Pead olema moodne ja suursugune pealaest jalatallani, ihupesust kuni ülikuueni, nõobist kuni autoni. Isegi endisel ajal, kus suursugusus oli nagu loodusand, nõudis ta suurt vaeva ja ohvreid. Nimetame paargi näidet: 1784. a. toonud „Courrier de la Mode“ 3744 juusmoodi. Hertzoginna du Maine'i peaehe olnud kulla ja kalliskividega nõnda üle külvatud, et pea rohkem kaalunud kui kogu daam ilma peata. Prantsuse kuninga kandis kuube, mis kaalus 39 naela, kuid keegi hertsog tundub veel suursugusemana, sest temal olnud kaks kuube, millest üks 45 ja teine 47 naela raske olnud. Suursugustel mõrsjatel olnud sagedasti nii rasked ehted ümber, et nad oma jalaga ei jaksanud altari ette minna, vaid neid pidi sinna kandma. Surres jätsid kõrged daamid ja härrad tuhanded ülikonnad järele, millest paljud kordagi polnud selga saanud: nõnda leitud Vene keisrinna Jelisaveeta Petrovna garderoobist 15.000 ülikonda kuna Saksi kuninga Friedrich Augusti kõigevõimulise ministri krahv Brühl'i garderoobist Preisi soldatid muu seas 2000 paari kingi, 1500 paari saapaid, 1500 parukat, 800 sametist ja siidist öökuube said.

Niisugust toredust nõudis suursugusus ja võim härrastelt muistsel ajal, kus iga võimukandja võis käsualuseid oma eromanduseks pidada. Aga asjata oleks kiidelda, nagu oleksime meie sellest vaatepunktist mõni teab kuhu jõudnud, sest muidu ei oskaks kuidagi seletada, miks lähivad võimukandjad ena-

masti ikka nii imeruttu rikkaks, nii öelda üle-öö. Oli teine alles päris harilik advokaat, insener või õpetaja, aga juba sõidab oma hobuste või autoga. Endised kulunud ja moodist läinud riided on jäljetult kadunud, nende asemel valitseb igal pool mood, mis ulatub korterisse ja selle sisseseadessegi. Tuhanded, sajadtuhanded, miljonid — nõnda peab sissetulekuid hindama, kui nad peavad väljaminekutega tasakaalu hoidma. Muutume nõnda moodsaks, et pole sellest küll, kui omale teatud kasuka, palantiini või muhvi muretseme, vaid meil peavad olema kõik võimalikud kasukad, palantiinid ja muhvid, et oleksime alati valmis kui muutub mood.

Ehete tarvitamine muutub hulgaliseks ja nende alaline moodi järele vaheldumine loob kasuliku äri. Mis jääks meie äride vaateakendele, kui sealt eemaldada toredusasjad? Mitte midagi peale rämpsu, sest korralik, lihtne ja maitsekas tarbeasi puudub siin pea täiesti; ta puudub nähtavasti sellepärast, et ta tarvitajaid ei leia ja et temaga äriajamine vähe tulu toob. On mõnikord tundmus, et kui täna-homme toredusasjade ja tapariistade valmistamine Euroopa kultuuri mail seisku pandaks, siis õudne tööpuudus tekiks: inimene ei teaks enam, millega oma aega surnuks lüüa.

Age inimene himutseb ja sellepärast ihkab ta ehed, ning tööpuudust pole nii väga karta; inimene ahnitseb ja sellepärast valmistab ta tapariistu; inimene armastab hulgast eralduda, armastab suursugune olla ja mille muuga peaks ta seda toonitama kui toredusega ja teiste kulul rikastumisega; inimene tahab äri ajada ja mille muuga peaks ta seda paremini tegema kui mitte nende erkude kõdiga, mis valdab iga organismi kõige pidulikumalt ja pühapäevalisemalt. Sellepärast ärgu tulgu keegi arutule mõttele, hakata sõnadega võitlema moodide või ehete vastu, olgugi need nii meeletud kui piinav korsett või krinoliin. Nende kõigi tekitajaks on olnud ja on veelgi tõsised elulised tarvidused, mis olenevad soost, seisusest ja ärist, ja neid ühiskondlikke suurusi ei suuda ükski ilusamgi või kurjem sõna väärata.

Leidub halenaljakaid katseid moodide vastu võitlemise ajaloos. Kui 18. aastasaja esimesel poolel dekolteerimine moodi läks, siis hakati selle kui seltskondlikule kõlblusele kardetava nähtuse vastu võitlema küll sõnaga, küll teoga. Viini hoovikirikus läinud keegi jutlustaja 1730. aastal nii kaugele, et ta kantslist öelnud dekolteeritud daamide peale vaadates: „der Adler des Evangelisten Johannes solle diesen Damen auf die

entblössten Brüste sch. . . . .“ Mõjuvad daamid pidasid seda muidugi haavavaks ja nõudsid oma meeste kaudu, et jutlustaja end järgmisel pühapäeval vabandaks, oma sõnad tagasi võtaks. Jutlustaja ise ei teinud seda mitte, kuid tema aset oli valmis täitma tuntud Abraham a Santa Clara, kes omas vabanduses arvanud: „ . . . so müsse nicht ein Adler, sondern der Ochs des Evangelisten Mathäus dies Geschäft besorgen.“ Selle kõige peale vaatamata dekolteerisid kõrged daamid end endise hooga. Ei aidanud isegi see, et mõndel neist politsei poolt käsku mööda avalikult riided seljast riisuti, sest ka seda tunti ja maitseti ainult kui veel sügavamat dekolteed. Üks abinõu on ometi harilikult aidanud, nimelt: kui mõnda moodi taheti seltskondliselt võimatuks teha, siis tehti ta avalikele lõbunaistele sunduslikuks. See on ikka mõjunud, sest ükski peenike moodidaam ei tahtnud riiete poolest lõbunaine olla. Seda abinõu on siis vagad raehärrad, kes pidid valvama ühiskondliku kõlbluse järele, üsna ohtralt tarvitanud, käsutades lõbumajapidajaid raatusesse, kus neile nende alamate kehakatete kohta näpunäiteid anti. — Aga meie kaotame tänapäev nähtavasti selle viimasegi abinõu, sest kogu meie püüe näib tendeerivat sinna poole, et lõbunaine kui teatud kiht või seisus kaoks. Nõnda peame küll tulevikus leppima igasuguse paljastuse või kehakenaduse tooritamisega moodides.

Issand olgu meile armuline!

1922.

KAHEKÖNE HEAST JA HALVAST.

On inimesi, kel on hobuse kannatus ja eesli visadus ning kes on imeliselt vastupidavad vaimu ja keha poolest. Nende tasakaalu ei riku ei kõige meeletumad teod ega ka kõige ogramad õpetused. Nad kuulavad, avaldavad vaikselt oma arvamist ja jätavad igaihe tema usu ja tõekspide juure. Igaüks saagu omal viisil õndsaks. Aga ometi pole mina veel ainustki niisugust leidnud, kel poleks mingisugust nõrka kohta — igaühel on tingimata midagi selletaolist. Mul on näiteks sõber, kes võiks olla kehalise ja vaimlise kainuse eeskujuga, aga ometi ei suuda ta kunagi seda kannatada, kui keegi temaga nõus on, sest niisugusel korral hakkab ta kohe endale vastu vaidlema, kuigi see oleks mõttetult ja meeletult. Hiljuti kaldus meil jutt eesti kirjandusele ja kirjanikkudele, ning sõber oli rõõmus, et tema elab praegusel silmapilgul, kus tunduvat nii palju värsket muhenemist keele- ja kirjanduspõllul.

„Eks see ole siis hea“, ütlesin mina, et võimalikult vähe rääkida ning ometi mitte vaikida.

„Kuidas nii hea“, vastas sõber loomusunnilikult kohe vastu vaieldes. „Kirjanikkude noorpõlv, s. t. meie vaimline pea- ja suurlootus, süveneb sedavõrt puhtkirjanduslikesse küsimustesse, andub sedavõrt lausa esteetilistele ilutsemistele, et ta kaotab ühenduse kirjanduse ja ümbritseva elu, kirjanikkude ja nende vahel, kellele kirjutatakse.“

„Eks see ole siis halb“, pistsin mina vahele.

„Mis halb ta on“, ütles sõber, „sest niipea kui kirjanik tunneb enda isoleerituna, kui ta tunneb, et teda enam miski ei ümbritse, et ta on täiesti vaba, siis võib ta oma fantaasia tiibadele ülima ja võrratuma voli anda — siis sünnib see tähtede tants, millest räägib keegi saksa mõttetark üliinimlikul keelel ja hool.“

„Eks see ole siis hea“, tähendasin mina.

„Mis hea see on,“ vaidles sõber vastu, „liiatigi kui arvesse võtta meie elu praegust silmapilku. Iga inimene Eestis mõistis, et meie pidime oma viimast kehalikku ja vaimlikku jõudu pingutama, et päästa mitte ainult oma iseolemist, vaid lihtsalt oma olemist, sest kui see miljonite pealine lodev ja näljane elukas Peipsi tagant sisse oleks roomanud, siis oleks olnud kõigil ja kõigil, kui mitte päris lõpp, siis ometi peaaegu lõpp: poleks enam ainustki kukke laulnud ega koera haukunud Narva ja Tallinna vahel. Ja kujutatagu nüüd endale inimest, kes tol ajal Eestis elas, siin sõi ja jõi, peavarju ja kehakatet leidis ja kes ometi midagi selleks ei teinud, et meie olemist hävinemise, mitteolemise eest hoida. Ning pangem tähele: eesti kirjanik, eesti mees- ja naiskirjanik on see ettekujutatud olematu olemus, kes sõi ja jõi, leides peavarju ja kehakatet ja kes ei kaitsnud ometi kuidagi ei meie iseolemist ega olemistki, olgu see kaitsmine mõeldav teras- või sõnamõõgaga.“

„Eks see ole siis halb,“ ütlesin.

„Mis halb see on,“ vaidles sõber vastu, „sest päris halb oleks see siis, kui eesti mees- ja naiskirjanik sel ajal oleks söönud ja joonud, oleks leidnud kehakatet ja peavarju ja poleks koguni mitte kirjutanud. Aga tema kirjutas, nagu me kõik teame, kirjutas oma paremate tundmuste ja oma õiglasema südametunnistuse järele, ja kuigi need kirjutused polnud sõnamõõgaks, siis on see vististi päris loomulik, sest võitlus meie olemise eest polnud mõni vaimustatud võidujooks, mida võib soovitada ülendatud meeleolus, vaid lihtne ja raske, paratamatust tarvidusest tõusnud olla või mitte olla küsimuse tegelik otsustamine verevalamise kaudu. Verevalamine on aga väga harva luuletaju tekitanud, olgu selles, kes kohustatud on verd valama või ka selles, kes on kutsutud seda tegevust pealt vaatama.“

„Eks see ole siis hea, et meie luuletajad nii laulsid,“ ütlesin mina.

„Mis hea ta oli,“ vastas sõber, „sest nüüd, tagant järele, heidetakse eesti kirjanikkudele in corpore ette Eesti iseolemise vastalist meelt, peaaegu Eesti äraandmist. Ühegi kodaniku-liigiga pole tänini nõnda talitatud. Selle juures unustatakse isegi ajalooline traditsiooniline tõde, nimelt: eesti laul, eesti rahvalaul ei tunne sõjaluulet, võitlusluulet meeste suust; sõjast ja tema koledusist laulab naine — kurtes, nuttes, haletsedes, pisaraid valades. Eesti mees on nähtavasti ainult ühte mõistnud: ta on tarvilikul korral hambad kokku surunud ja viimase

annud, mis anda oli, ilma et ta seda oleks püüdnud helisevate sõnadega ülistada. Mitte ainult luulejumalat pole ta rahule jättnud, vaid ka teised jumalad. Kas mäletate, et oleksime raskemal võitluspäevil jumalateenistusi korraldanud või võites kirikukellu helistanud? Kirik ja jumalad vaikisid, kui mürisid Narva all suurtükid. Aga ometi olime vististi ainukesed, kes nõnda talitasid, teised „kultuurilised“ tüütasid kõik suurtükkide peale vaatamata oma jumalaid. Nõnda siis, kui luuletaja patustas, et ta ei pöördunud ajaloo silmapilgul oma jumala poole, siis tegid meie riigijuhid, kogu rahvas sama pattu, lootes ainult oma käsivarre peale. Pater peccavi! Aga ometi pole riigiisadele sellepärast etteheiteid tehtud, isegi vaimulikudele mitte. Niisama — kui rikas talupoeg jättis sõjaväele nõutava vilja andmata — ja neid rikkaid oli üsna hea hulgake —, siis ei ole sellepärast kogu talupoegade hulka Eesti iseseisvuse vastalises meeolus kahtlustatud ja kui paljud, isegi üsna paljud sõdurid „sääred“ tegid, siis ei tule ühelgi mõttesse süüdistada kogu sõdurite hulka. Niisama, kui mõni hangeldaja tõesti Eesti vastalist meeolu on avaldanud oma kodanikukohuste täitmise kõrvalhoidumisega, siis mitte kõik, sest suurem hulk neist armastab Eestit väga, nii et on pisut ettevaatamata kirjanikkude kohta teist mõõdupuud tarvitada kui teiste kodanikkude vastu.“

„Eks see ole siis halb, kui nõnda tehakse,“ olin ka mina nõus.

„Mis halb see on,“ oli sõber kohe vastu, „sest niisugune huupi etteheitmine ei tähenda midagi muud kui näitab, et kirjanikkude ja publikumi vahekord pole sugugi harilik, pole normaalne. Peavad leiduma mõnesugused peidetud põhjused, mis seletavad huupi etteheitmise. Ühe niisuguse põhjusena tundub, et kirjanikud on maaala puutunud, või abinõusid tarvitama hakanud, mis ei mõju enam kuigi esteetiliselt: nad on unustanud oma laulu ja on hakanud kuulutama, õpetama, juhutama, teed näitama, poliitikat ajama. Nad arvavad nähtavasti seda heaks teha, mis jätsid etteheitjate arvates tegemata iseolemise eest võitlemisel. Nad kardavad, et eesti poliitika läheb kraavi, kui kirjanikud poliitikat ei aja ja kui nad ei sega end äripäeva askeldustesse: nad tahavad ühiskondlikult kaasa aidata tuleviku Eesti moodustamises.“

„Eks see ole siis hea,“ arvasin mina.

„Mis hea see on,“ vaidles sõber vastu, „sest nõnda unustavad nad oma otsekohesed ülesanded ja anduvad asjule, mida

nad veel halvemini mõistavad kui kirjutamist. Valesti mõistetud ülesannete tõttu püüavad nad eesti kirjaniku kohta isegi seda tõendada, mida raske tõendada, aga mis peaksi — mida tõendada asjata. Kirjaniku või kunstniku kohta kinnitada, et tema seda või teist ühiskondlikku püüet või poliitilist sammu tegelikult pooldanud, pole kuigi suur teenus ega tänulik ülesanne, vaid palju tähtsam on sellest rääkida, mida kirjanik ühe või teise suure ajaloolise sammu puhul jäädavamat loonud kujudena, milles oleks liha ja verd. Olete ehk kuulnud, et Goethe väga rippus poliitika või ühiskonna küljes? Aitas ta Prantsuse suure revolutsiooni ajal oma luulega väga Napoleoni vastu või poolt võidelda? Kuulake teda enmast: „Toas istuda ja sõjalaulu kirjutada — sellega ei saa ma toime. Teine asi oleks laagris, kus öösel vaenlase eelväesalkade hobuste hirnumine kostab — see kisuks mind juba kaasa. Aga mina pole seda elu elanud ja see pole minu elu ülesandeks. Minu loomuses puudub sõjakus, miski asi ei tõmba mind sõja poole ja sellepärast oleksid minu sõjalaulud näokatteks, mis püsib halvasti silmi ees.“ Nii ütleb ta. Aga Shakespeare? Niisama Flaubert? Ikka seesama. Dantel olnud ühiskonna ja riigi vastu vähe huvitud. Alfred de Musset' kohta kinnitatakse, „tema ei hakka laulma ei sõjast ega rahust.“ Puschkin olnud „tegelikus elus käesoleva silmapilgu vastu osavõtmatu.“ Gogol arvab, et kirjanikul „asi selles seisab, kas jääme ilule eluotsani ustavaks, kas mõistsime teda nõnda armastada, et meid selles mingisugused ümbritsevad sündmused ei suutnud segada, ja et väsimata laulda ka sel silmapilgul, kui kas või kogu maailm kokku variseb ja kõik maine hävineb.“ Asjata oleks selletaoliste näidete hulka suurendada. . . Muidugi muigatakse, et eesti kirjanikust rääkides meeletuletan nii suuri nimesid. Olgu, ometi kinnitan, et kel pole julgust unistada kõige suuremast ja täielikumast, see pole väärt unistama; kes ei tunne endas tsipakestki mõnest Goethest, Shakespearest või Gogolist, ärgu hakaku kunagi kirjanikuks, vaid diplomaadiks, õpetajaks, käsitööliseks või ükskõik milleks. Aga muidugi kohustab ka see tsipakenegi, kohustab hoiduma ühiskonnast parteimehena, sest see tähendab hävitust kirjaniku tsipakesele. Taevas ja maa on sellele tsipakesele lahti, aga mitte malakaga teenäitamiseks, jätkem seda parteijuhtide ja leHEMEESTE HOOLEKS. Võtkem oma luuletäkult need solkmed, mis teevad ta kommunistiks, iseseisvaks, taeva- või maaliitlaseks ja õpetagem ta traavima ja hirnuma ka ilma nende solkmeteta, seda nõuab kirjanikus leiduv

tsipakene Goethest või Shakespearest. Kui see poleks luuletäku kõrgeim eesmärk, siis ei mõistaks, kuidas võis Venemaa anda oma suuremad kunstnikud just pimedamal vägivaldajal ajal. Aga meie kirjanikkude luuletäkkudele kasvavad poliitilised solkmehed, see ajabki teisi neilt nõudma niisugust poliitikat, mis võimaldaks täku hirnumise, sest neil on õigus, kes arvavad, et kui kukk poleks laulnud ega koer enam haukunud Narva ja Tallinna vahel, siis poleks suutnud enam hirnuda isegi poliitiliste solkmetega luuletäkk.“

„Eks see ole siis halb, et luuletäkul on solkmehed,“ laususin mina. Aga minu sõnad ärritasid sõbra kohe vastuvaidlusele ja ta jätkas:

„Otseselle vastu — see on hea. Sest oma poliitilise luuletäkuga tõendab eesti kirjanik igapäevaste vastuvaidlemata selgelt, kui ettevaatamatu on nõuda, et luuletäkk oleks pidanud siis ja siis hirnuma poliitiliselt või teatud sihis ühiskondlikult: nõnda hirneb ta halvasti. Kirjanik, kunstnik, teadlanegi olid uuemas euroopa kultuuris koduta, isamaata, juba renässansiajal. Seda kodutust ja isamaatust on pidanud tundma eesti kunstnik ja teadlanegi. Tuletagem meeles Köhleri, Adamsoni ja lõpuks veel Tobiast. Kelle poolt või vastu võitles ta suures ilmasõjas teras- või vaimumõõgaga? Ja ehk mäletate, milleks said Michelangelo ja Raffael oma tegudega võitluspäevil? Nende teod lõhnasid tol ajal kodumaa äraandmisest. Või ütlegem päris otsekoheselt, kas eesti tegev, loov kirjanik maitseb oma kodumaal praegu väga kodust tunnet, kuigi ta ei aja tsipakestki poliitikat ei paremale ega pahemale poole? Meie kõik teame, et lugu oli enne meie iseolemist selles mõttes parem, palju parem ja kodusem. Kirjanik tundis siis, teda loeti tarvilikkude seltskonnaliigete hulka, teda kirjastati, teda loeti, seltskond ohverdas iga aasta teatud summad — küll väikesed, kuid ometi, — mis jagati auhindadena või ergutusrahadena kirjanikkude vahel. Mitte need summad polnud nii tähtsad kui meeoleolu, mis nende ohverdamine ja jagamine lõi. See oli siis, kui olime pops, vabadik, saunik, pooleteramees, kantnik, sulane. Saime peremeheks ja kohe ilmusid ka peremehe allüürid: meie ei tunnustas eesti tegelikku, loovat kujurit üldse enam, seisame temast kõrgemal. Peremehe nõtame nähtavasti temalt teatud kantniku, vabadiku või sulase meelsust, mis ei ajaks vasturääkimisele. Varem pidasime kujurit autonoomseks: vaidlesime, sõnasõdisime temaga, tunnustasime teda isegi siis, kui ta meile ei meeldinud. Need ajad on sest

saadik mööda, kus saime peremeheks, kellel tekkis hulk uusi kohustusi. Kas need uued kohustused ja huvid kõik tähtsamad ja elulisemad on kui kirjanduslised ja kunstilised, selle üle vaidlemiseks jätkub sõnu viimse päeva pasunani, ainult üks on päevaselge: peremeheks saades lõime kirjanduse ja kunsti vastu uue modus vivendi. Kas sellest ühele või teisele poolele kahju või kasu on, ka selle üle võib vaielda, aga oleva fakti peab igatahes arvesse võtma. Üks hea külg on valitseval olukorral ometi: praegune esteetilise kultuuri ergutamise ja süvendamise poliitika tõendab veel kord kui vähe tohib loov vaim end siduda isegi niisuguste kiidetud ühiskondlikkude nähtustega, nagu on seda demokraatlik riigikord või rahvuslik iseolemine. See poliitika peaks kainestavalt mõjuma isegi nende luuletäkkude peale, kellele kasvanud poliitilised solkmehed.“

„Kui meie halb kultuurpoliitika nii hästi mõjub, eks see halb ole siis hea,“ püüdsin järeldada.

„Mis hea see halb on,“ vastas sõber.

„Eks ta ole siis halb,“ laususin.

Sõber lõi ainult käega. Olime umbtänavasse sattunud, millest kumbki ei püüdnud välja rabeleda.

1922.

Sisukord:

Kirjanikud, kirjandus, abirahad	5
Eesti kirjanikust	15
A. Kitzbergi 60. sünnipäeval	21
Kalevipoja parandamise ümber	26
Riik ja rahvas	31
Instiinktide pillerkaar	38
Lunastus	42
Ajad ja olud	46
Kool ja usuõpetus	54
Whitmanist, kinost ja „misukesest“	66
Ärist ja inimesest	77
Sic transít gloria mundi	97
Mood	123
Kahekõne heast ja halvast	129

Samalt autorilt ilmunud:

- Vanad ja noored. Jutustus. II. tr.
Uurimisel. Jutustus. II. tr.
Rahaauk. Jutustus. II. tr.
Pikad sammud. Novell. II. tr.
Noored hinged. Novell. II. tr.
Üle piiri. Novell. II. tr.
Poiss ja liblik. Novellid. II. tr.
Varjundid. Novell. II. tr.
Sõjamõtted. Artiklid.
Kärbes. Novell. II. tr.
Juudid. Näidend.
Kõrboja peremees. Romaan.
Põialpoiss. Novellid.
Kaks paari ja üksainus. Jutustused.

10.5
Ar 924

Ar 924 ✓
Tammisæare, A.
Sie transit...